

סדק

Sedek / سدق

כתב־עת לנְפִיָה שְׂנֵאן

גיליון 2 / ינואר 2008

סדק

Sedek / سدق
כתב־עת לנפְיָה שכאן
גיליון 2 / ינואר 2008

► בעמודי הפתיחה: נעמה יוריה, חופשה בנינין, 2002

מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, עט כדורי על עץ

סדק, גיליון 2, ינואר 2008

עורך: תומר גרדי

מערכת: עפר כהנא, נורמה מוסי, אסנת בר-אור, תומר גרדי, איתן ברונשטיין

עריכה חזותית: עפר כהנא ואסנת בר-אור, פרהסיה

הפקה: עמותת זוכרות

אמנית אורחת: מאשה זוסמן

עריכה לשונית והגהה: אפרת אבן-צור

דפוס: ע.ר. הדפסות בע"מ

מוציאים לאור: זוכרות, פרהסיה ופרדס הוצאה לאור

שער: מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, עט כדורי על עץ

שער אחורי: מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, עט כדורי על עץ

תודות: לדוד גוטסמן מפרדס הוצאה לאור, לעו"ד מיכאל ספרד ולעו"ד ישי שניידור על העצות המועילות, לטל מנור, צ'רלס קימן, נביל ארמלי, עמר אע'באריה ולינדה לנדאו על התרגומים והעריכה הלשונית, ולכל צוות זוכרות על המשך התמיכה והאמון בכתב העת סדק.

למשלוח כתבי-יד ותגובות: Tomer.gardix@gmail.com / info@sedek.org
כתובת המערכת: עמותת זוכרות, אבן-גבירול 61/2 תל-אביב 64362 / טלפון 03-6953155

את סדק ניתן לרכוש בחנויות הספרים ובאתר הוצאת פרדס: www.pardes.co.il

מסת"ב: 978-965-7171-59-2

The publication of Sedek is made possible
due to the generous donation of:

Medico / Misereor / ICCO / KerkinActie / CCFD
HEKS-EPER / Broederlijk Delen / Oxfam / Solidarité

תוכן העניינים

1	נעמה יוריה	חופשה בג'נין, צילומים	85	נטלי ברוך מראיינת
9	מאשה זוסמן	ציור		את אהרון מדואל
12	אוהד מטלון	מפגן אש, צילום	88	אקטיב סטילס
13	עפר כהנא והגר גורן		91	רנין ג'ריס מראיינת
	מראיינים את שמעון יאיר	"להרחיק את השואה המתקרבת"		את זהרה וטלעת אבו האשיה
16	תומר גרדי	שירים	94	צלם לא ידוע
20	אלמוג בהר	שירים	96	עמוס קינן
22	איה בן רון	מתווה לגרניקה, ציור	98	עמיה גלילי מראיינת
24	אוריאל מירון	לא לציטוט; קצרה היריעה, רישומים		את איציק הדס
26	אורן קקון	פסיק	102	טל הרן
28	השאם נפאע	סתיר וסבתא נדא או פרולטריון בג'ורית אזיתון	104	סאמה חסאקיה
30	שי זילברמן	רישומים	106	מאשה זוסמן
33	תומר גרדי מראיין		107	טוני שאקר
	את אלעזר דויד	"לא התעמקתי בזה בכלל"	110	איתן ברונשטיין
36	שרון רוטברד	חומה ומגדל: התבנית של האדריכלות הישראלית	116	גיש עמית
50	עמית גרון	צילומים	120	מאשה זוסמן
52	גסטון צבי איצקוביץ	משא, צילומים	121	עודד צפורי
54	הדס קידר	פנקוני; נביאה בעירה, צילומים	125	דליה מרקוביץ'
56	מאשה זוסמן	ציור	128	יונתן מזרחי
57	עמר אע'באריה ואיתן ברונשטיין		132	מאשה זוסמן
	מראיינים את סאמי אבו שחאדה	"כל מי שמתכנן כאן במרחב תופס את הערבים כמשהו שמטריד את הנוף"	134	אוהד מטלון
60	סוזנה לאוטרבך	מנשיה, צילום	138	אָבת־האג' זיד אלכילאני
62	רונן אידלמן	רחוב חסן־בק פינת אבו לו'ע'וד, אמנות במרחב הציבורי	144	נוית בראל
66	קורט ברמר	מנשיה, צילום		
68	רודי ויסנשטיין	מנשיה, צילום		
70	מאשה זוסמן	ציור		
71	ראובן אברג'ל וסמדר לביא	שנה למלחמת לבנון־עזה: מורה נבוכים מזרחי, עם חזון		
80	ראובן פדהצור מראיין			
	את דודו מרציאנו	"אני אומר את זה גם ממקום ציוני, לא רק עסקי"		
81	מאשה זוסמן	ציור		

"להרחיק את השואה המתקרבת"

עפר כהנא והגר גורן מראיינים את שמעון יאיר, איש המועצה הציבורית לדמוגרפיה

עם גורמים המייצגים את עם ישראל כולו ואת יהדות התפוצות. כלומר, הקימו אותנו כדי שאנחנו נעודד את הילודה וגם נמנע הפלות מיותרות. היתה לנו בעיה רצינית עם זה משום שארגוני הנשים וכולם באו ואמרו – מה, מי אתם בכלל שאתם מתערבים בנושא הזה? זה זכות האשה על גופה, והיא צריכה להחליט וכולי וכולי. אז אנחנו מצאנו פחות או יותר את השביל שבו נוכל להיכנס מבלי להתנגש עקרונית עם ארגוני הנשים, כי אנחנו מונעים רק הפלות מיותרות, לא כל הפלה. עכשיו, ב'67' כמו שאמרת באמת, אבל לפני '67 הממשלה הקימה ועדה בראשותו של פרופסור בקי ז"ל, שהיא, היא הטילה על הוועדה להציע הצעות לממשלה, איך באמת לעודד את הילודה. הממשלה היתה מודאגת מהמצב של ירידה בילודה וגם – זה דבר שהיה לנו קשה לדבר בגלוי – וגם מזה –

דמוגרפית, ואחר כך צלצלו אלי ואמרו לי, התפנה מקום במשרד ראש הממשלה, במרכז לדמוגרפיה. היינו שלושה, אולי ארבעה מועמדים, ראינו אותנו, ומאז אני במועצה הציבורית לדמוגרפיה, והתפקיד שלנו להציע לממשלת ישראל קווי מדיניות דמוגרפית. אני יכול לצטט מהחלטת הממשלה שעל יסודה הקימו את המועצה, ב'1967. הנה: "הממשלה מודאגת מהמגמות הדמוגרפיות השוררות בישראל ובתפוצות ומתייחסת במיוחד בחומרה להאטה בגידול האוכלוסייה של מדינת ישראל, המיעוט בעלייה, ממדי הירידה, וכן מן הטמיעה ונישואי התערובת ההולכים ומתרבים בקרב תפוצות הגולה. הממשלה מחליטה לנקוט מדיניות דמוגרפית מקיפה ומתואמת לטווח ארוך, אשר תחתור בין היתר להבטחת רמה נאותה של גידול האוכלוסייה היהודית, ולהשגת מטרה זו מעודדת שיתוף פעולה

הגר גורן: ממתי אתה במועצה הציבורית לדמוגרפיה?
שמעון יאיר: אני עובד במועצה הציבורית לדמוגרפיה החל מ'1971.
הגר גורן: והמועצה קיימת מ'1967?
שמעון יאיר: איך את יודעת?
הגר גורן: קראתי.
שמעון יאיר: איפה קראת?
הגר גורן: באינטרנט.
שמעון יאיר: כן. אני במועצה מ'1971 ובמקצוע מ'1957.
עפר כהנא: איזה מקצוע?
שמעון יאיר: דמוגרפיה. זה במסגרת – אני כבר מוקלט?
הגר גורן: כן.
שמעון יאיר: זה במסגרת החוג לסטטיסטיקה ואחר כך יש התמחויות, ואני התמחתי בדמוגרפיה. עבדתי בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עשר שנים בערך, סטטיסטיקה

אוהד מטלון, מפגן אש, 2006

עפר כהנא: על מה היה קשה לדבר בגלוי?
שמעון יאיר: על העניין, על, על עניין, על, על העניין של עידוד הילודה, כאשר המגמה הנסתרת היתה גם, גם לגבי האוכלוסייה הערבית, שאצלם היה ממוצע של תשע לידות לאשה ואצלנו היה, אני יודע, מקסימום שלוש, משהו כזה. היום הממוצע הוא 2.8. כלומר זה מין מדד שאומר כמה, מה, מה המספר הממוצע שהאשה תלד בימי חייה. זה המספר היום אצל היהודים. אצל הערבים, בגלל, בגלל ההשכלה שנתנו להם ובגלל התרבות שהשתנתה אצלם, הם ירדו מ־9.5 ל־4.8, ממש ירידה משמעותית. ובאמת הגענו למסקנה שכמו בכל מקום בעולם, שאם נותנים השכלה מתאימה וגם מעלים את הרמה התרבותית־השכלתית של האוכלוסייה, אז באמת נשים—
הגר גורן: ומה עם אצל האוכלוסייה החרדית, למשל?

שמעון יאיר: האוכלוסייה החרדית אנחנו לא, את מבינה הרי. הרי הם נמצאים אצלנו. אבל הם גם כן ברמה גבוהה מאוד, אז היה ברמה של שמונה ילדים. היום הם ברמה של חמש פלוס, חמש מינוס, משהו כזה. אבל אסור היה לנו לדבר על דת. כלומר, לא היה לנו, אלא רק פשוט על לאום. כלומר שיש שני לאומים, יהודי וערבי, ואצל הערבים הם, הם, אם הם היו ממשיכים בקצב כזה אז עוד שלושים, ארבעים שנה, אם אתם רוצים את המספרים המדויקים אתם צריכים להתקשר לפרופסור דה לה פרגולה, הוא גם כן חבר המועצה, הוא דמוגרף בעל שם עולמי, שגם כן עושה כל מיני מחקרים ותחזיות, והוא הגיע למסקנה באיזה מקום שבעוד עשרים או שלושים שנה הם יהיו 51 אחוז ואנחנו 49, אבל כולל השטחים. עם השטחים עוד עשרים־שלושים שנה הם יעברו אותנו. ובלי השטחים עוד שישים־שבעים שנה. גם על זה הוא, גם על הפרמטר הזה הוא עבד.

עפר כהנא: אז מה ההמלצות, מה הפעולות? שמעון יאיר: אני יכול לצלם לכם את החלטות הממשלה, גם של 67' וגם של 86', אבל בשניהם כמעט אותו הדבר, זה עידוד הילודה. לא, ב־67' רק עידוד הילודה, וב־86' גם עידוד הילודה וגם—

עפר כהנא: בקרב האוכלוסייה היהודית? שמעון יאיר: כן. אבל אף פעם, אנחנו כל הזמן פחדנו מבג"צים, ו—אני מקווה שלא תצטטו אותי, בגלל שבאמת היתה יכולה להיות משפחה מאם אלפחם, מטייבה, לפנות לבג"צ והיא היתה זוכה, מפני שלפי מגילת העצמאות, בכל מקרה, לי לא ידוע שהיתה תביעה כזאת. תראו, האוצר הסכים, על־פי ההמלצות, להקים קרן של עידוד הילודה, אבל עידוד רק מבחינה של אפשרויות דיור. והקרן הזו, היא היתה במשרד השיכון אבל הכסף היה של האוצר ואנחנו היינו הוועדה שהיינו צריכים לחתום על ההלוואות, ונתנו הלוואות בקצב. אני מעריך שבמשך עשר שנים נתנו הלוואות לאלפי זוגות צעירים, שבאמת פנו אלינו וביקשו הלוואה להטבת תנאי דיור. עכשיו, אם, אם באמת היתה, אם באמת היה בג"צ, הוא היה הולך לקראתם. הרי לא מזמן היה בג"צ לגבי, לגבי רכישת אדמה, משהו—

עפר כהנא: בקציר. קעדאן, קראו למשפחה. שמעון יאיר: או! אני רואה שאתם בעניינים! אז זה פחות או יותר אותו פרנציפ. אבל אז בתקופה שלנו לא היו את כל הארגונים הערביים שהיו פעילים בעניין הזה. מדי פעם ראינו חברי כנסת שאמרו שאנחנו כאילו מפלים, אבל לא היה משהו ממש ממשי. בכל מקרה, כיום, אנחנו קיבלנו לפני שנה מהביטוח הלאומי סכום של מאתיים אלף שקל, או דולר, לא זוכר, כדי לבדוק אם עדיין המכשולים שעומדים לפני המשפחות בלהוליד יותר ילדים הם דיור, מעונות יום, וכולי, והטלנו את הביצוע של

המחקר על צוות מהאוניברסיטה העברית, והמחקר הזה הוא עדיין בשלב ביצוע. נקבל את התוצאות בעוד שנה בערך ואז נוכל לבנות קווי מדיניות דמוגרפית חדשים, ואז להגיש את זה לממשלה. מדי פעם לפעם הועלתה השאלה, אם אנחנו יכולים גם לעודד את העלייה מחוץ לארץ, אבל פה היתה לנו הבעיה עם הסוכנות היהודית, כי הם פחדו שאנחנו כאילו גונבים להם את המטרה, את התפקיד.

עפר כהנא: היו בתוך הארגון עצמו אי־פעם דיונים, האם הועלתה אי־פעם שאלה על עצם מטרותיו של הארגון, ולא רק על איך להגיע אליהן? שמעון יאיר: אבל הבט, אם היינו למשל מהססים או מטיילים ספק בתפקיד שלנו, אז אנחנו, אז הרי היינו כורתים את הענף שעליו אנחנו יושבים, אתה מבין? אז המשכנו. קיבלנו מנדט מהממשלה והמשכנו.

עפר כהנא: ואתה יודע אם בממשלה, בכנסת, בוועדות, בדיונים סביב הנושא הזה, אתה יודע אם עלו שם קולות אחרים, עמדות אחרות?

שמעון יאיר: כן. ידוע לנו על, הופענו בפני ועדת הכנסת, הוועדה למעמד האשה, ושם אמרו שאנחנו לא יכולים להתערב בעניין הזה, בעניין הפלות, בעניין ילודה, בכלל. אתם, אתם פשוט, אתם חוטאים למטרה, אמרו לנו, ואתם לא עושים את העבודה הקדושה שצריך לעשות אותה. אשה זכאית להחליט בעצמה אם להביא ילד נוסף לעולם או, או, או לעשות הפלה. יעל דיין היתה היושב־ראש שם. היא תקפה אותנו קשה מאוד. אבל אנחנו קיבלנו מנדט מהממשלה ואנחנו פועלים.

עפר כהנא: דיברת על תרחישים בנוגע למה יקרה עוד שישים, שבעים, מאה שנה בעניין הרוב היהודי ורציתי לדעת אם אתם, או אם יש גופים אחרים שעוסקים בשאלה, מה

יקרה ביום שיש 51 אחוז ערבים. שמעון יאיר: המכניזם הוא פשוט. יש את המכון למדיניות העם היהודי שהם עושים תחזיות כאלה, והם כבר השתתפו בישיבת ממשלה אחת והם הביאו את זה בפני הממשלה והממשלה צריכה להחליט מה היא רוצה לעשות. יש שתי אפשרויות. או שהיא תבוא ותגיד לסוכנות, זה העניין שלכם ובתקציב שיש לכם אתם תעודדו את העלייה לישראל, כדי, פחות או יותר, כדי להרחיק, להרחיק, להרחיק את השואה המתקרבת, השואה הדמוגרפית, או ש—כי בסופו של דבר, אין שום כתובת לזה מלבד הממשלה או הסוכנות. ואני שומע שמגרוך יוצאת דאגה, וזה לא רק מגרוך, אתה ממש, תראה, יש המון באמת אנשי ציבור ופעילים, פעילים דמוגרפים, שהם דואגים. דואגים דאגה עמוקה.

הקימו אותנו כדי שאנחנו נעודד את הילודה וגם נמנע הפלות מיותרות. היתה לנו בעיה רצינית עם זה משום שארגוני הנשים וכולם באו ואמרו – מה, מי אתם בכלל שאתם מתערבים בנושא הזה? זה זכות האשה על גופה, והיא צריכה להחליט וכולי וכולי.

תומר גרדי / שירים

הארץ שלנו

ארכיון ציוני 1

כתוב:

"אין לרשם בפנקס
השרות חילים שנולדו
באחת מארצות ערב
את מקום הולדה.

יש לבדק מיך
את פנקסי השרות
של כל יוצאי
אותן ארצות
ואם ימצא שרשום
בהן מקום הולדה
יש למחק אותו
באפן שאי אפשר יהיה
בשום אפן לקרא
את הכתוב"

ארכיון ציוני 2

כתוב:

"אדונים נכבדים, מאשר
מכתבכם מס' 3830/19/21
בענין תוספות הבגיה
לקבר רבי שמעון ברי יוחאי
במירון

מודיעכם שאני מסבין לתנאיכם
לפיהם אנו יכולים לקבל את האבן
מההריסות בכפר ספסופה

במחיר מקביל
ברשות הפתוח
של 80 פרוטה לאבן"

3

ובבקר במקום
ארכיון ציוני
אהובתי ואני
משרד הפנים
מנהל אקלוסין
לשפת האשרות
השומר האתיופי
מצביר את הזמן
עם עומדת

בתור

רוסיה,

אומר לה

ספסיבה

שונה חרשו

את כל

זה למדתי

בפנימיה

לנער נושר

הוא אומר

עלי-שלכת נושרים

בסתו

בלי עליים

נרמסים

ולי הוא אומר

יש תור בשבילנו,

יש תור לבני מעוטים,

ובדרך לשורותים

מול דלת סגורה

אב פליפיני

אוחז בילדו

שבוכה בעברית

אמא אמא

אל האשה

שנכנסה אל התדר

על הדלת

כתוב שם

על שלט

עמדת הגשת בקשה

לקבלת מעמד

לילדים זרים

ואהובתי ואני

אשה מגרמניה

מול הפקידה

מבקשים לה

אשרה

בתמונה היא

דורשת

כבר יש ילדים?

כבר יש ילדים?

לא?

וכשיהיו?

יגדלו כיהודים?

יגדלו כיהודים?

או שמא

חלילה

עברית

אחת היא מה אֶעֱשֶׂה, לא יַעֲלֶה בְּדִי לְשִׁכַח
את המִסְפָּר הָאִישִׁי שְׁלִי (5124306).

על כן אֲבַקֵּשׁ את העֵבְרִית
הַיְשָׁנָה הַזֹּאת, הַגְּלוּתִית,

הַמִּתְנַכֶּרֶת,

וְאֶכְשֵׁל.

אוטוביוגרפיה עברית:

בְּיַלְדוּתִי לָקַחוּ אוֹתִי אֲבָא וְאִמָּא לְשָׁחוֹת

בְּאֶחָד מִחוּפֵי תַל־אָבִיב. בְּמִלְתַּחוֹת חוּף־הַיָּם

עַם אָבִי רְאִיתִי אִישׁ אֶחָד מוֹרִיד מִכְנָסִיו. אָנֹכִי זוֹכֵר

את הַתַּחַת הַשָּׁעִיר וְאֵת הַבִּיצִים הַמְטֻלְטְלוֹת בֵּין יַרְכִּיו

כְּשֶׁהָרִים רָגַל וְאָז עוֹד אַחַת לְהַכְנִיסוֹן אֶל תוֹךְ בְּגָד־הַיָּם.

כְּשֶׁהִסְתוֹכַב אֲלֵינוּ רַכַּן אֵלֵי אֲבָא, אָמַר,

”הִנֵּה יִגָּאֵל אֱלוֹן”. בַּחוּץ סִפֵּר אֲבָא לְאִמָּא,

”רְאִינוּ אֵת הַתַּחַת שֶׁל יִגָּאֵל אֱלוֹן”.

עד הַיּוֹם מִתְגַּאֵה בְּכַף אִמָּא אִם כִּי תַמִּיד גַּם תוֹהָה,

מִשְׁתַּאֵה, אִיךָ הִרְשָׁה לְעֲצָמוּ אָדָם בְּגִדְלָתוֹ, שְׁעוֹר־קוֹמָתוֹ,

לְהִרְאוֹת עֲצָמוּ כֶּךָ בְּצַבּוּר

כְּאֵלוּ מַעוֹלָם לֹא חָרַפְנָה הַגְּנֵרֵל וּמַעוֹלָם לֹא זָיַן

(אוֹלֵי קִנְיָה בְּנוֹ אִמָּא)

וְאָנֹכִי? מַהוּ מְקוֹר רִשְׁעוּתִי? אַכְזָרִיוּתִי?

אוֹלֵי כֶּךָ:

תְּשׁוּקָתִי לְכַגֵּד

וְאִי־מְפוֹטְנָטִיוּתִי

סולידריות בינלאומית

מַעַל לַמְטָה בְּחֻדְרָה תְּמוֹנָתוֹ שֶׁל מְרוֹאֵן בְּרִגוּתִי,

עֵינָיו נוֹצְצוֹת, אֲצַבְּעוּתָיו ב־V שֶׁל לוֹחֲמֵי הַחֲרוּת,

נְעֻרַת סוֹלִידָרִיוּת בִּינְלְאֻמִּית.

אֵיפֹה נִפְגְּשֶׁנּוּ, הִיא וְאָנֹכִי,

הַפְּגָנָה לְשִׁחְרוּר פְּלַסְטִין?

פְּגִישָׁה מְקֻרֶיֶת בְּאִיזָה מַחְסוֹם?

לְשִׁיבַת קוֹאֲלִיצִית שְׁלוֹם? לֹא זוֹכֵר, אֲבָל זֶה כֵּן,

כּוֹס זְהוּב־שֶׁעַר מְגֻלַּח כְּדֵי פֶס דְקָ, מְעַצֵּב

לְפִי צוֹ שֶׁל אֶפְנֶה שְׁכַמּוֹתָה טָרָם רְאִיתִי לְפָנָי כֵּן

מְלַבֵּד בְּסֶרְטִים הַכְּחָלִים,

שְׂרִים גְּדוֹלִים, וְגוּף שְׁמֵרוּמָם גּוּף שְׁמֵרוּמָם גּוּף

וְקוֹל הַנְּשָׁמָה מִיֵּלֵל יְהִי, יְהִי,

נְעֻרַת סוֹלִידָרִיוּת בִּינְלְאֻמִּית וְאָנֹכִי,

מַעֲלִינוּ תְּמוֹנָתוֹ שֶׁל מְרוֹאֵן בְּרִגוּתִי.

וְאִיךָ אֲזוֹ כְּמִבְרַכַת עַל הַמְּגִמֵר אֶמְרָה תִּנְקֵי יוֹ,

נְעֻרַת סוֹלִידָרִיוּת בִּינְלְאֻמִּית,

וְצַחֲקָה וְסִפְרָה עַל אִיזָה תוֹמֵר אַחֵר, דוֹקָא חֵיל בְּמַגְ"ב,

שֶׁהִבִּיט וְשָׂאֵל מַה עוֹשֶׂה עַל הַקִּיר

הַתְּמוּנָה שֶׁל הַהוּא, נוֹ, הַמְּחַבֵּל שְׁתַּפְּסוּ,

וְהַשְּׁעִין אֵת הַנְּשָׁק עַל הָאָרוֹן

לְפָנָי שְׁעִבְרוּ גַם הֵם לַמְטָה,

הַתוֹמֵר הָאֶחָד, נְעֻרַת סוֹלִידָרִיוּת בִּינְלְאֻמִּית,

מַעֲלִיָּהֶם תְּמוֹנָתוֹ שֶׁל מְרוֹאֵן בְּרִגוּתִי.

וְאִיךָ עִם בּוֹא בְּקָר עֲשֵׂתָה לְנוֹ קִפָּה,

נְעֻרַת סוֹלִידָרִיוּת בִּינְלְאֻמִּית, וְלְפָנָי שְׁעֵלִיתִי עַל הַמּוֹנִית

טְרַנְזִיט הַצְּהָבָה שׁוֹב צַחֲקָה וְסִפְרָה לִי עַל תְּאֵמֶר,

שֶׁבִּרַח לְהַתְּחַבֵּא אֲצִלָּה בְּדִירָה מִהַגִּ'יִשׁ, וְאִקְוֶה גִ'יִשׁ,

עַד שְׁעִבֵר כֶּכֶר הַגִּ'יִשׁ, אֲבָל תְּאֵמֵר נִשְׂאָר,

וּבְיָרְאֵת גְּבוּרִים כֶּסֶה בְּגִ'נָס שְׁהוֹרִיד

אֵת תְּמוֹנָתוֹ שֶׁל מְרוֹאֵן בְּרִגוּתִי,

עֵינָיו נוֹצְצוֹת, אֲצַבְּעוּתָיו ב־V שֶׁל לוֹחֲמֵי הַחֲרוּת.

*

צ'ה סה נאשטטה דין פייסיקה

שוארץ' פרינגדה,

מה שנולד מחתול

טורף עכברים,

מכפר קטן ברומניה לקבוץ בגליל

הביאה אמי הילדה את חכמת האפרים הזו,

ומאז כמו כפרות־לחם התעבו ירכיה

וקמו לחם חמה וריחה וריחה עם חמה

וחמה עם ריחה ניחוחה, והנה אני שנולדתי לה

כותב את השיר הזה לך , אליך, את,

שפנראה כבר לא תהיי אם ילדי, ואותך אני רוצה לשאל,

איך זה אהבתנו, (נשימה מתוקה, עברית צמקה, לטוף פנימי של הגוף),

איך זה מולידה אהבתנו

את מה שטורף וקורע אותי ואותך,

שוכבים אדמים דממים דוממים

שני תינוקות מוטחים על קיר

ההיסטוריה שלנו

למתי שמואלוף, אקטיביסט שירה

אם לא יכתבו ההיסטוריונים את ההיסטוריה נכתב אותה אנחנו המשוררים. יחד נלקט את חרוזי ההיסטוריה של אבותינו, נאסף את אבני החן של זכרוננו שהטבענו בתוף אוקיאנוס הבושה, ונציג אותם לראונה.

וההיסטוריה שהיתה מקום ההפסד הגדול של הורינו, ההיסטוריה ששוב לא היתה שלנו, ההיסטוריה שנגנבה, שבלעדיה אי אפשר לכתב שירה גדולה, שאלצה אותנו לכתב אלפי שירים של התנגדות להיסטוריה מול הגנבים ולא שיר אחד למשפחותינו, תהפך למקום הנצחון.

נגנב את המפתחות לחדרים האסורים, נדבר עם ההורים. ונלחש: "הפצעים לא הגלדו, רק הצעקות השתקו, והאסירים צדין יושבים ומחכים, אולי עוד ארבע מאות שנה תפל החומה". ולא נלחש, נצעק: "הדכוי לא הסתים, הוצע מבקש לכתב שיר אנאלפביתי".

אבל קשה לכתב שירים אנאלפביתיים, כמו שקשה לאחות שכרים שפעם היו כוס שלמה. קשה להאבק באלימות המלים בלי ללמד את עצמך להיות כאחד המתאגפים. הגה אתה אנאלפבית המלמד באף שפות, שבר נוצץ שדקירתו אינה מפלה אוהבים מאויבים, מתאגרף המבקש לשים קץ לאלימות המלים.

נסע יחד אל תוף בטנה של הציונות, גנבת ההיסטוריה הגדולה, עד שאולי נשים קץ לשתיקת המשפחה, עד שנלמד את ילדינו לדבר ערבית.

שני שירי פריחה

א.

מודעות אבל ברחוב ברייחאי בקטמונים מספרות כי פריחה מתה אתמול, ונדקא לא היתה נשואה לערס, ונדקא ליחזקאל בעלה. בשרשה היה פרח שמשמעותו שמחה, אבל נכדיה ששכחו לדבר ערבית התבשו בשמה מחויץ לכתלי הפית. לא רצו שיצחקו עליהם, וצדקו. גם כך לנכדותיה של פריחה קוראים פריחות בבית הספר, והן לא מסבירות שפריחה זאת שמחה, שנכדות צריכות להיות שמחות כשהן נקראות בשם סבתן, שפריחה מתה אתמול ולכן הן שותקות כששוב קוראים אחריהן פריחות.

ב.

אתמול בבית הספר הילדים אמרו פריחה לזאת וערס לזה. עצרתי את השעור כדי לשאל מי מהם יודע ערבית. תלמיד אחד ידע והסביר מה זאת פריחה, אבל לא זכר מהו ערס. הוצאתי מהארנק דף מצלם ומקפל, עליו כתוב שיר אחד של סמי שלום שטרית, ובקשתי מאחד הילדים שיקרא: "פריחה שם יפה אמרה. פריחה שם יפה". קרא והילדים צחקים. פריחה שם מצחיק. אולי מעתה, חשבת, כשישמעו פריחה יחשבו על שירה, או על פתיחה הלבנים של דאר אלבינדא במוקו. כשיצאתי לרחוב שמול בית הספר ראיתי את מודעות האבל לפריחה, ולחשתי לה בלי שישמעו האבלים: מי יביא מעט מעפרה של דאר אלבינדא להניח עם עפר ארץ-ישראלי. ישראלי בקברו, פריחה, נכדות רבות לה, מי מהן תביא מעט מעפר דאר אלבינדא להניח עם עפר ארץ-ישראלי.

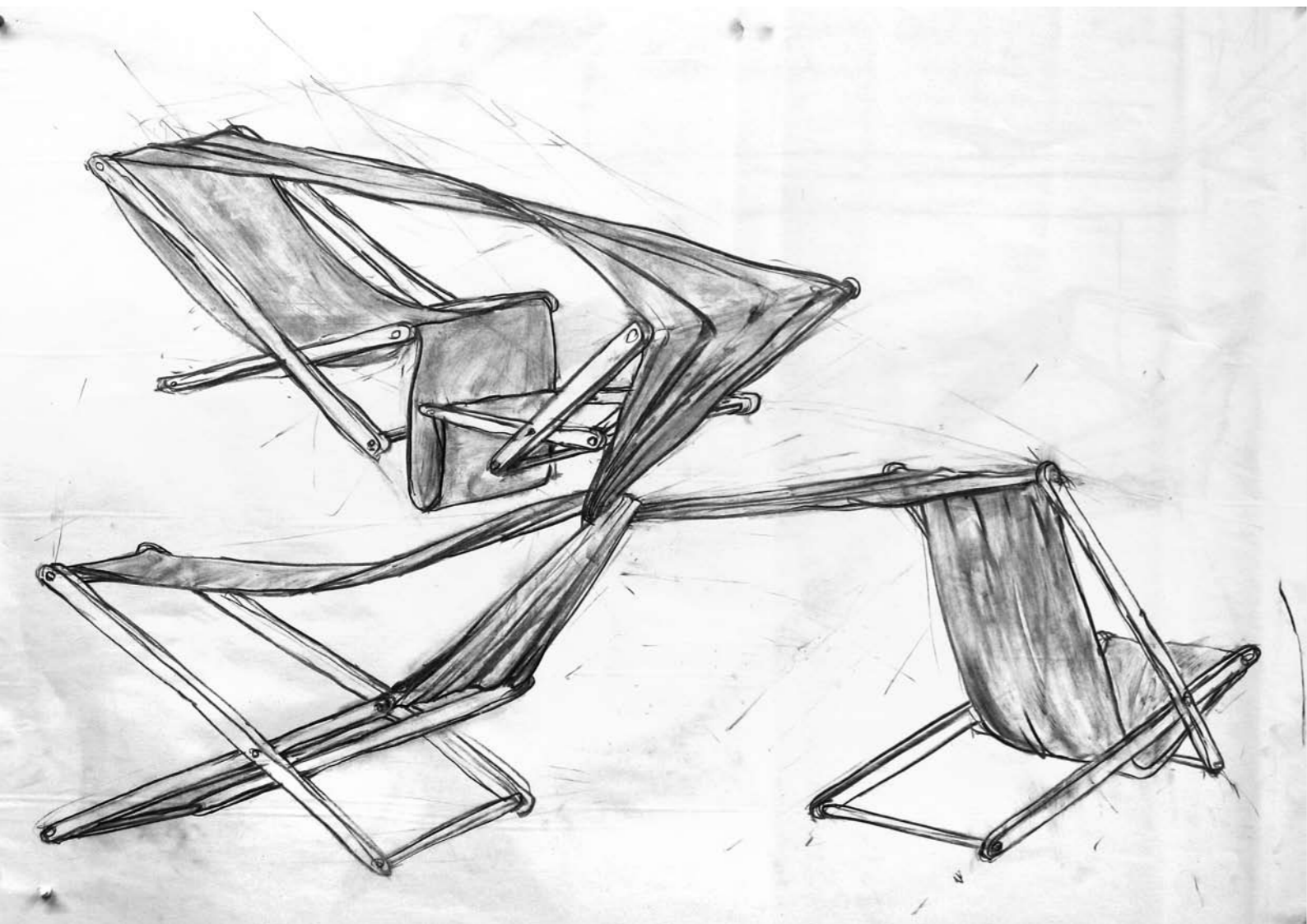
שכם, 1967

הנה פדווא טוקאן שותקת שירים בפתח ביתה הנאבלוסי. וקציני הצבא החונים בהצרה פוחדים ושואלים: האם לא יעלה בית-שיר אחד בעטה של פדווא טוקאן להאבק בנו?

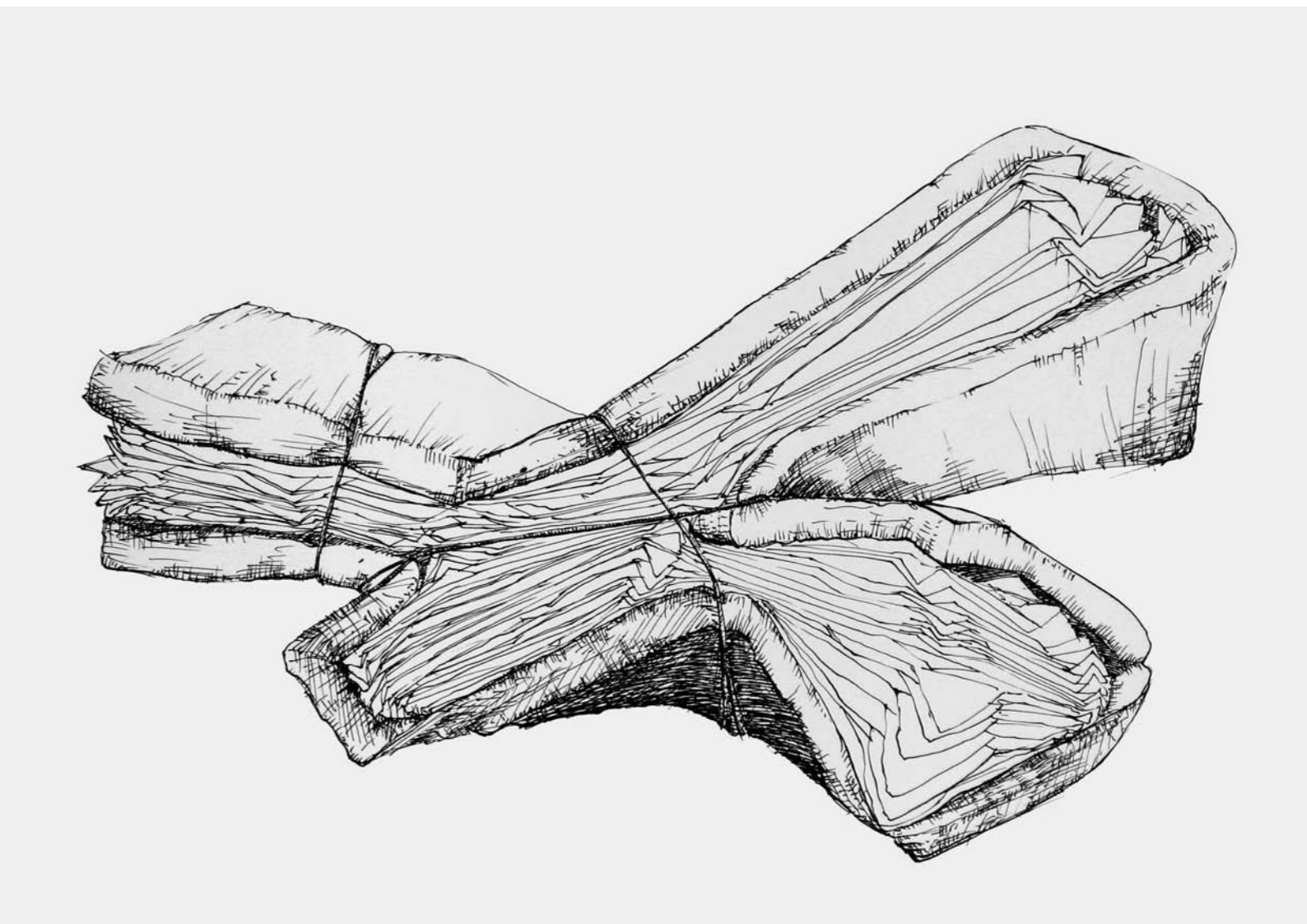
חדש ועוד חדש שתיקתה מתארכת ובכל בית ושדה מן השטחים שכבש הצבא היא שותקת שירה כנגד קני הרובים. מכוונת מלים של דיו לבנה מול קני הרובים.

הנה פדווא טוקאן שותקת שירים בפנים ביתה הנאבלוסי. הצבא חונה בהצרה והיא מנופפת מחלונה הרבה שירים של דיו לבנה. לא אורות חפציה ויוצאת לגולה אך כבר שירתה גולה ממנה. חדש ועוד חדש שתיקתה מתארכת והרבה בתי-שיר שלא נולדו מטביעים את לבנה בדיו לבנה.

אוריאל מירון, קצרה היריעה, 2007, פחם על נייר

אוריאל מירון, לא לציטוט, 2007, דיו על נייר

מתיישב ליד הגופה שלו. הוא חם אבל מת. נוגע בו. אחרי הכל, אבי. בסוף, כל מי שהיית, כל מעשיך, אתה מת, כמו מתמלא חול, כבר לא אדם, אולי סוף סוף אדם. מבוך של תהייה אחת. כל פושע, כל סוכן בורסה, כל יציר וצורה מתעוררים אליה, נסחבים בה. הנה אדם, הוא. מתעורר אל העולם, עוד לא העולם הזה, גדל, חי, חי רעיון, כל אחד חי רעיון, רק שהוא חי אותו לאחור. הנה כפר, הוריו, התרנגולות בחצר, אחת מהן תטפס בערב למרכז שולחן, הטבון ילהט כתמיד, אביו, סבי שמת, ינעץ מבט אימתני במסובים. הנה אמא לאה, סגורה בכורסא. יש לו חבר או שניים, איזה כלב שנדבק לצעדיו. ההתבגרות שלו היסטרית כמו תרנגולת לשחיטה, כמו אמו שיוצאת מדעתה פעמיים ביום. ההתפקחות שלו מוחמצת. אולי קרא ספר סוחף, אולי ראה את צרפת באופק לא מושג, תמיד לא מושג, בין קיץ לחורף, בלי הכובע המגוחך שלראשו. ומחשבה מצטרפת לאחרת, כוח פנימי, צעיר, מחפש קרבה חיצונית, בגירה, רעיונות נעורים מתנפלים על מציאות. הוא חזק, הוא בריא. הוא חי. העולם יוכל להיות מרתק אם רק יאסוף כוחות וייעלם מכאן, כמו עשן, ימאס בגורל שחזק יותר מאלוהיו, וילך, לתמיד.

כשהגיע לציוויליזציה, סיפר את הסיפור המעיף הזה, ביקש לְבָן אחד יותר מדי, אמרו, פה לא מסעדה, הוא ירק להם בפרצוף והסתלק, פרץ גדר וקטף בננות, אחר כך התיישב מול הים, הירח צנח עליו ומשך אותו. כלילה לא נרדם מהקור, בבוקר אסף כמה קרשים ובנה צריף, השאיר קרש אחד ביד, על כל צרה. כל כך אהב לרחם על עצמו, אמונה שלמה שנגוזה בגלל לְבָן, כך, במשך שנים, האמין.

אני הורג במחיאית כף זכוב שחג מעל הגופה, מתרומם ומדליק סיגריה, פותח חלון, משחרר נשיפה מתה אל נופים זרים של ילדות זכורה היטב, מעייפת אף היא, מיותרת. הייתי בא אליו יהיר, עובר אותו בגובה, גם של השפה הרהוטה שהביא איתו ארווה בספר אחד שאהב. ידע בדיוק איך לומר, אבל לא ידע אף פעם מה. הייתי אומר לו, עשיתי, ראיתי, פגשתי, דיברתי. היה שואל, כמה כסף אתה צריך? היה אומר, בנים גידלתי ורוממת.

אפלולית נעימה קיימת בחדר, תנור הספירלה הישן פועל במרץ. ספרים שוכבים על מדפים משוחים באבק של קיום. בחוץ מטפטפת התחלה של סופה. אני מסתכל על ספרי הקודש. העברית היא כלא ובין חומותיה, חומותיו שלו, הפכתי אסיר. לכל הרוחות, ערבים שלמים של התרברבות מטופשת באנגלית עילגת שנשמעת כהטחה

של ערמת קרשים. והעברית, העברית היא סוהר קשוח. אני מסתכל עליו, שונא את השפה החד־צדדית שהותיר בי. אולי בכל זאת חי, אני מתקרב אליו, למצוא נשימה.

הוא עזב כפר בשביל צריף וצריף בעבור דירה, עזב חול בשביל ים, וים הפך בטון, שוב יצא לביוגרפיה חדשה, אחרונה. היה קורא בספר, מבולבל, מחפש תשובות, שואל שאלות, ספון בפסוקים, מסיים וחוזר להתחלה, כך מגלגל, במשך שנים, אולי יהיה זה הבל שירצח הפעם, אולי יעלה סוף סוף יצחק על המוקד ויוסף יתפתה אל אשת פוטיפר, אולי תתחלף הגר בשרה. חיים של טקסט אחד, ספר שהביא אותו לקיום הזה וכל מה שהותיר הן אותיות סתומות, בלי אותות. אני אמצע החיים שלו, אין לי כיוון, אין לי איש, עכשיו שמת מתו הסיפורים, מתה האגדה. עכשיו זה אני, בין פה לכה, בני אדם, מכוניות, קיץ לוחט. עומד אצל החלון, מלווה ציפור שעפה במבט שנע אל שמים מתקדרים.

כן, הוא חי כמו כלב זועם. מוטב כך, מוטל על הרצפה מאשר מטיל עצמו על הסביבה. מקלל את העולם, מאשים את כולם בדבר הזה שנגזל ממנו, למי יש הכוח. מה רצה, שנפור עלי כותרת של רקפת בזמן שהתהלך? הזקן הזה, מה עשה בחייו? הנה, הגשמתי את משאלתו. התקרבתי אליו, הסתכלתי על הגופה, עקשן גם במותו חשבתי. הפה פתוח, הבטן שקטה, נאדמת.

פקיד מדינה ערמומי שפגש עשה נפשות והכיר לו אשה פגומה שאחר גנב את לכה, בכל זאת התחננו, עם שני כיסים תפוחים הגיע לשידוך המזור. במקום הצריף בנו בית מלון. כך נותרו לבד, הוא והספר, ברית של אדם וטקסט, אהבתו היחידה. היית אומר התחלה של פסוק, כל פסוק, היה הוא מסיים אותו מהזיכרון. ארוחת הערב תמיד היתה מוכנה בזמן.

לפני הלידה חלם אותי יוצא בתיבת גומא, ציפה ממני לגדולות. אני, שומע מוזיקת רוק בווליום גבוה, מעשן בשבת, שמאלני בדעותיי, נותן לו סיבות לתיעוב.

הוא בא למחשבה שהמקום הזה הוא מזימה שברא שכל מהיר יותר, חילוני, מעונב סביב צווארו, ושהוא בסך הכל הטיט שממלא את הלבנים. זה הכאיב לו, זה מילא אותו ברחמים עצמיים. הוא האמין ברעיון שלעג לו. האין לועגים לנו רעיונותינו כל הזמן? אז חיפש מענה בספר הקדום, קרא אותו קדימה ואחורה ולא הרגיש את

קריצת העין המלגלגת של הבורא. יום השישי ויכולו השמים והארץ וכל צבאם ורק הוא רודף אחרי לְבָן ילדות. הכל עזב שם בשביל מהתלה של טקסט מתעתע, בשביל לְבָן אחד שלא היה כתוב עליו את שמו. התחלה של חיים הוא קרא לזה.

הוא היה כאן פעם, עשה כל מה שיכול בכדי להשתייך, ניסה בכל הכח לתפקד, לכוון את הרצונות שלו שיתאימו לאלו של העולם, להאמין. ניסה להיות חלק מהעם וחשב שבאיזה אופן יוכל העם להיות חלק מעצמו, היה מוכן אפילו לוותר ולאפשר לתשוקותיו להיבלע במקום, בזמן, הסכים לחשוב שהשלם גדול וחשוב יותר ממכלול חלקיו.

הוא סלל כבישים, צמתים ופניות שמאלה, כשנגמר מה לסלול התיישב וחיכה. בערב שישי אכל דג ובשר, ביתר הימים לחם וּלְבָן. בהגשמת עצמו גילה את המוות. כלום לא רעש עוד, בירח ניבט פרצוף אחר. אז קבר את עצמו במפעל, נותן לברגים ליפול לו מהידיים, רודף את הזמן, צובר את העתיד.

עכשיו כלום, לא חרק עוד, לא אדם. עכשיו מת. אני נוגע בגוף שלו, לתפוס לפני צריכה של זיכרון. כמה זמן יעבור עד שאשכח? אחרי הכל, אבי. אני רואה ספר פתוח, ניגש, קורא : ומה יצדק אנוש עם אל. אדם היה, אדם לא עוד.

אני ממשיך לדפדף בחפצים, גורף שכבת אבק בטלית פסולה מצויר שציירתי כשהייתי אי־פעם. בודק שולחן שאולי עוד יוכל לשמש, יורש אותו. התביישתי בו, שנאתי אותו על הבוקר שסידר לי. מה חשב כשיצר אותי? הגשמת עצמו? בבואי, מותו?

המציאות דחקה בו והוא עשה. כבר הפסיק לצעוק התנ"ך שם אותי פה. האמנם אי אפשר לחיות רעיון? שאל את עצמו. אחרכך שקע בכתובים, התמכר להיסטוריה בטוחה, סוף סוף היה שייך. גבולות הזמן היטשטשו, האגדה מילאה כל פינה בחייו, כל היתר נדחק לנידחות של הכרח.

אין עוד מלבדו היה המשפט האחרון שאמר. אין, עוד מלבדו חוזר ואומר הבן.

אורן קרון / פטיק

– “מה השם הזה, סתיר?”

– “אסתר.”

– “יעני יהודייה!?”

– “כן יהודייה, נדמה לי גם שהיא היתה מצפת”, עונה אבא בצרוף הערות ביבליוגרפיות לסיפור שאך עכשיו סיפר לי, כשהוא ממשיך למסוק את הזיתים על סולם העץ כפול הרגליים.

כאן ג'ורית אזיתון. בתרגום חופשי לעברית הוא עמק הזיתים. שם עתיק, אומר אבא, בעל השם העתיק מוחמד. עכשיו, בסיום עוד יום עבודה, אנו נשענים עייפים על מעקה ברזל חלוד בשולי הכביש ומשקיפים על נוף זית משתרע מאופק עד אופק. השם השולט על העמק כיום הוא כביש עכו־צפת, שם שפוסח על המקום ומסתפק בלציין את שני קצותיו בלקוניות מחשידה. כאילו שכל מה שביניהם, מה שהיה ומה ששרד, התאיין על־ידי חומר לשוני ממיס מקומות ומרחבים.

פעם עבדה כאן סבתא אצל פאודל אחד. אבא אינו זוכר את שמו, אולי גם היא לא זכרה אותו. הוא היה סתם “אלאפנדי”. שם, בשרשרת המה־שנקרא־אצולה, טורקי אחד שלט בזיתים ובאנשים ובמרחב כולו וכך הקדים את הקולוניאליזם המכונה היום “ייהוד הגליל” בכמעט דור.

גם בחיפה יש קטע כביש שנקרא עמק הזיתים. לפני שנים גרתי במרחק של כמה רחובות מעליו, לכיוון הכרמל. אז שכרתי דירה עם אחמד, חברי שהספיק להתחתן ולהביא עם ערין שני ילדים ולמשש את קצה משמעות החיים, אותה חיפשנו אז, לשווא, בכתבי פילוסופים ובישיבות ליליות ארוכות על המרפסת הצרה הנצורה בין קירות מקולפי צבע. עד עכשיו אני חש את הרעד של חיפוש המשמעות האובססיבי הזה, האופייני לשנות העשרים המרדניות, בנוסטלגיה שמחוללת רעד בגוף, חומר אדיר, עשיר ומעשיר, כמעט אורניום נדיר.

אחמד ואני למדנו יחד ונהגנו לנסוע בסופי השבוע (פעם ב-) להורים בכפרינו בשני חלקי הגליל, בשני קצותיו של כביש עכו־צפת. הוא לסלם ואני לבית־ג'אן. יום אחד חזרתי בשבת בערב. היה כמעט קיץ. תחילת קיץ או שאריות של קיץ, קשה לזכור. הזיכרון מזהה קצוות לא מוזהים. מתמקד בתוכן, להבדיל מהשם עכו־צפת. ההתחלה והסוף הופכים לזוהים; מתעתעים.

קיצר, בלשון העכשוויוזם החביב, ירדתי מהמונית בהדר, הלכתי בהנביאים, ועליתי דרך עמק הזיתים. לקראת סוף העלייה ראיתי אותו, יושב על המדרכה, בכניסה לגן המוזנח שהיום כבר מפחיד

לעבור דרכו. ישראל 2007.

כשהגעתי ממש לידו קלטתי שהוא מסתכל עלי. מבטו לא היה סתמי אלא אחד כזה עטוף בחיוך מה־זרח־רחב שהקרין לכיווני ברוחב לב שכמעט אפשר לגעת בו. הוא סימן בהיסוס לבקבוק וודקה לידו. עניתי בחיוב ובחיוך. שחררתי את כתפי מעול התיק הגדול והכבד והתיישבתי עליו. חייכנו שוב. לא דיברנו. הרי אין לו עברית. בטח גם לא ערבית. בכוס חד־פעמית מזג לי עם אשכוליות וידעתי להגיד לזררוביה. צחקנו. בילינו כשעה בתוך תמהיל של מבוכה, שתיקה, אך עם קרבה אנושית כמו של שני פליטים, עד שנפרדתי ממנו בלחיצת יד כשאני מהנהן בראשי כדי להביע מקסימום תודות במינימום הברות.

עד היום לא נפגשנו שוב.

בעמק הגלילי, בג'ורית אזיתון, יש להוריי מטע זיתים. לא רכשו אותו מקק"ל כמובן. בשנה הקודמת עשיתי כמה ימים במסיק. הייתי רציני וחרוץ וממוקד בעבודה. כמעט ולא יצאתי להפסקות. את הסיגריות עישנתי רק עד לאמצע. האמת, בעבר שנאתי את המסיק. למרות שתמיד אהבתי את הזיתים, את טעמם, ויותר את משמעותם. אהבה תאורטית, כאילו אינטלקטואלית כזו. הרי מסיק זה עבודה של נמלים. יש לחפש כל זית עד האחרון שבהם. אלפים, עשרות אלפים ויותר. אז, מרוב חיפוש אחרי משמעות אוניברסלית, כמעט איבדתי זיקה למדרך רגליי. הוי סיויפוס! הייתי אומר לעצמי בלחש, ומתייסר על בזבוז זמן יקר הרחק מהוויכוחים הפוליטיים והדיונים הרעיוניים הלוהטים. המהפכנות שבערה בתוכי הפכה את חלוקת הכרוז לאקט המשמעותי האמיתי. מסיק הזיתים היה סתם עיסוק שולי בפרטים.

בשנים האחרונות חל מהפך. מעליו ריחף זיכרונה של סבתא נדא. היא היתה אשת אדמה מסורה. לא הרהרה בשלל המשמעויות של אמא אדמה. לא זכור לי שהיא נכנסה אי־פעם לשאלת הבעייתיות הכרוכה בזיהוי האדמה עם האשה והאומה, שנטבע על־ידי הפטריארך הקדמון. היא פשוט עבדה את האדמה באותה מסירות שבה עבדה את אלוהים. היתה דתייה מאוד. בעצם לא, היא היתה מאמינה גדולה. מדהים עד כמה שהתייחסה לאדמה בטוטליות.

בחופש הגדול הייתי מלווה אותה כשאני אוחו בידי החלשות שני מכלי מים (לשעבר של סירופ פטל מרוכז) כדי להשקות שני עצי כרם צעירים בסעבננייה, חלקת האדמה ממערב לכפר; מקום מדהים, במרחק הליכה ארוכה מהכפר, ממנו אפשר לראות את הרי

לבנון כשהשמים בהירים. “די בני, די”, אמרה, “הוא ייחנק כך” ומתכוונת לכרם הצעיר. “תן קצת לזה”. “זה” היה קטלב צעיר, רך, שעורו רק התחיל להאדים. שכנות נפלאה בנתה סבתא בין הכרם לקטלב. בין עץ הפרי לעץ הבר. תמיד אהבתי לשחזר את הזיכרון הזה יותר מכל דבר אחר. בשנות התשעים, כשהתפלמסתי עם הטוענים כי הערבים שורפים יערות בגליל, הייתי שולף את ארגומנט הכרם־קטלב כמו חרב יפנית. תמיד יצאתי בתחושת ניצחון. נוק אאוט. אבל סבתא אף פעם לא נכנסה לזה. התחרות שלה עם היהודים היתה שונה. ממוקדת. פרקטית ואף שוכנת בתוך מכלול של סולידריות עם מתחריה. היא שכנה איתם באותו מחנה. זו היתה תחרותה עם סתיר, אסתר.

סתיר עבדה איתה במטעי הפאודל. אבא אומר שסבתא נהגה להזכיר אותה כמתחרה הגדולה ביותר שלה במסיק. לא בדיוק במסיק עצמו, הרי זה שמור לגברים, אלא באיסוף מאות אלפי הזיתים השחורים מבין שאריות הקוצים והסלעים סביב הגזע השחור הסדוק הנטוע בתוך האדמה החומה והנוקשה. אבא משחזר את סיפור אמו.

פתאום, בתנועת אקרובטיקה מוזרה, זרה לחלל הזיכרון אשר בו מתחוללות מילים אלו, קופצת לה בחוצפתה בת קול עמומה: “האמנם היה פרולטריון ערבי יהודי של ממש? דומה כי פעם היה דבר כזה, עד שהגליל הוכנע תחת חרב היהוד הפטריוטי. דומה כי אז הוכנע וכך כבה גם צלצולו היפה של השם הארצי, סתיר”.

הזיכרון מתעשת לרגע ופולט:

כמה עשורים אחרי, נהגה סבתא להשוות את כל מאורעות חייה לאותה שנה אשר בה “היהודים כבשו”. דומה כי סבתא לא היתה מתכוונת לסתיר במילה/אשמה “כבשו”. סביר מאוד שסתיר, בדיוק כמו סבתא, התגעגעה תמיד לאותם ימים של התחרות עם הערבייה נדא.

פתאום ההרהורים נקטעים. “הבא שק בני”, פוקע קולה ממלא הלב של אמא. אני קופץ, אוחו בשק הפתוח וסופר עם אמי – אחת, שתיים, שלוש, ארבע – עד עשרה דליים של זית שחור בריא. קושר את השק, מעמיס אותו לצד היבול של היום וחוזר כמעט מסמיק להמשיך בעבודת המסיק. רציתי לכתוב כי המסיק הוא “המילואים של הפלסטינים”, אך בעצת חבר חכם שיניתי את דעתי. הרי מכוער לעשות מיליטריזציה למסיק הזיתים. אולי נקרא לו: החיבור המפותח ביותר של הפרקטי עם הסימבולי אצל אלה שנשארו במולדתם כמו עצם חדה, מעצבנת וחוטכת בגרונם של כל הטרנספריסטים למיניהם ולדורותיהם.

סתיר, יהי זכרך ברוך כזכרה של סבתא נדא.

השם נפאע /

סתיר וסבתא נדא

או

פרולטריון בג'ורית אזיתון

שי זילברמן,
ללא כותרת,
2007,
עט על נייר

"לא התעמקתי בזה בכלל"

תומר גרדי מראיין את אלעזר דויד

בשניים בספטמבר 1948 חיבר מפקד גדוד 23 של חטיבת הכרמל את פקודת המבצע לגרוש תושבי הכפר הונין: "הכוונה: לפרוץ לכפר הונין, להרוג מספר גברים, לשבות שבויים, לפוצץ כמה מבתי הכפר ולשרוף את הניתן לשרוף." בלילו של אותו יום מילאו חיילי הגדוד את הפקודה. הניצולים ברחו ללבנון. במקום שבו היה הונין נבנה המושב מרגליות, אולם לפני הקמת המושב עלו למקום אנשי קיבוץ דן. בחסות הקרן הקיימת לישראל ובמימונה, הם ביקשו להקים בקיבוץ את בית אוסישקין, מוזאון להיסטוריה וטבע. את המוזאון ביקשו אנשי הקיבוץ והקרן הקיימת לישראל לבנות מאבני בתיו של הכפר הונין. תומר גרדי ראיין את אחד מחברי הקיבוץ, נהג משאית שהשתתף בפרוק הכפר ובהובלת אבניו לקיבוץ.

► שי זילברמן, ללא כותרת, 2007, עט על נייר

אויסישקין. זאת אומרת, אני הייתי בורג קטן בכל הסיפור הזה.

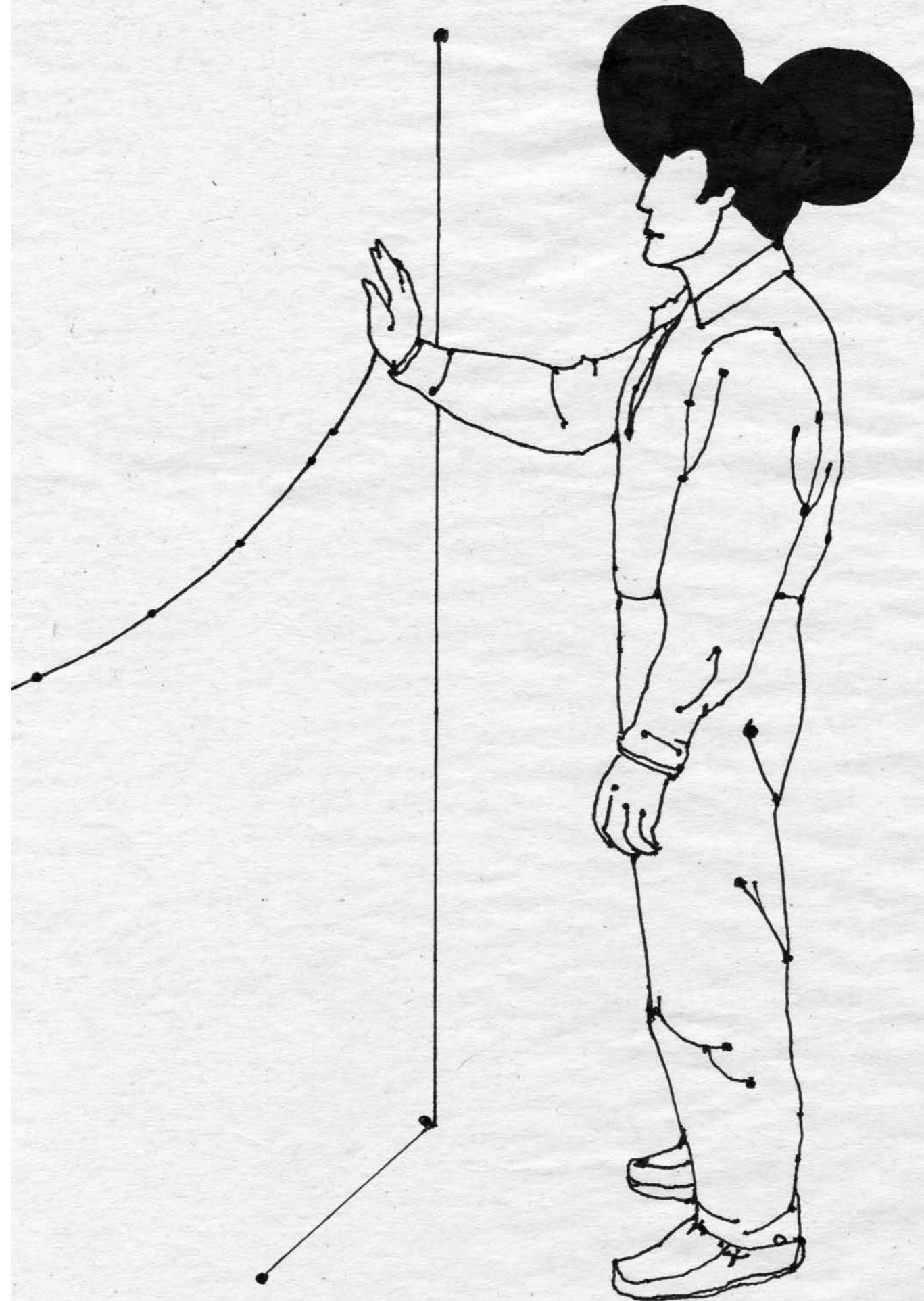
תומר גרדי: ואתה זוכר, היו שתי נגלות, בנו חלק אחד של בית אוסישקין, ואחרי זה בנו את החלק השני.

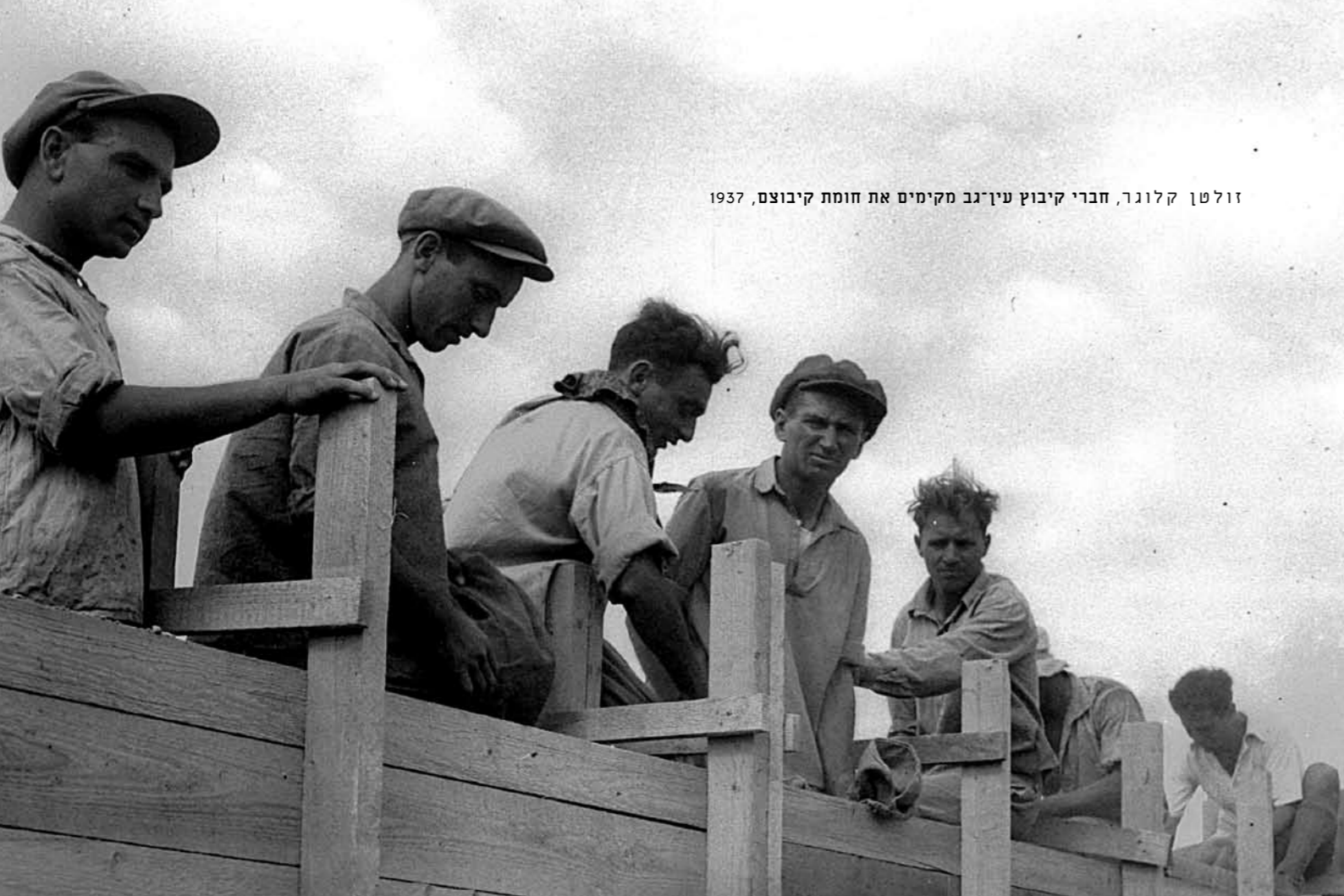
אלעזר דויד: זה נכון שבנו פעמיים, אבל כל האבנים היו פה כבר. האבנים, היתה ערמה ענקית של אבנים.

תומר גרדי: איפה שהדשא עכשיו? אלעזר דויד: איפה שהדשא עכשיו, לפני בית אוסישקין. ידעו איפה יהיה בית אוסישקין, ולפני, והסתתים האלה הם עשו רק את האבנים, הבנייה עצמה, אני לא יודע מי עשה, אני פשוט לא יודע, אולי מישהו זוכר, אני לא יודע, אבל הבניין עצמו הוא משהו בלתי רגיל. הבן שלי מתעסק קצת בדברים האלה, והוא, תמיד כשאנחנו עוברים, אז הוא תמיד מתפעל מהעבודה של הסתתות היפה. הוא בנה לעצמו בית מאבן,

לא משנה, הכל הצליח, פרקנו את זה כאן, עשינו, אני עשיתי כמה הובלות, זה לא משנה כמה, ואחרי זה נהגים אחרים עשו, לא זוכר מי, עשינו ערמות גדולות לפני, איפה שעכשיו הדשא של בית אוסישקין, היתה ערמה ענקית של אבנים, ואחרי תקופה, אני ממשך כבר, אחרי תקופה, הביאו מירושלים שני תימנים מבוגרים, והם סתתים מקצועיים, מהימים ההם, איך שאומרים, והם עשו את, כנראה שהיתה תוכנית לבניין, והם עשו את הסיתות של האבנים כמו, כמו שצריך. אני זוכר איך זה היה, כשראיתי אותם בפעם הראשונה, הם עבדו עם משקפי פח, שהאבנים לא ייכנסו להם לעיניים. היה להם משקפיים עם חריצים דקים שדרכם הם ראו מה שהם עושים, חריצים דקים שלא יכלו לחדור כלום, וככה הם עבדו די הרבה זמן, עד שהם סיימו, ואחרי זה התחילו לבנות את הבית

תומר גרדי: אני מתעניין בהיסטוריה של בית אוסישקין, ושמעתי שאתה היית אחד הנהגים שעלו להונין. תוכל לספר לי? אלעזר דויד: הייתי נהג צעיר. מאוד שמחתי שנתנו לי משאית, עם שני חברי קיבוץ מבוגרים, ותיקים. לקחנו איתנו כפלים ונסענו להונין, דרך נבי'יושע, אז עוד לא היה כביש כמו עכשיו. נסענו, ושם הגענו לכפר, שהיה ריק מאנשים כמובן, והפלנו קירות עם הכבלים. תפסנו אותם עם הכבלים, את הקירות של האבנים, הפלנו, ואז שמנו שקים. פשוט, כל אבן על שק, מפני ששק יותר קל לתפוס, כן, ושלושתנו זרקנו את האבנים למעלה, העמסנו את האבנים, וירדנו בחזרה. זה היה די מעניין כי הייתי נהג צעיר וגם הירידה היתה חזקה, עם הרבה אבנים. תומר גרדי: נסיעה קשה. אלעזר דויד: כן. לא ידענו משקל, אבל

1937 | קלוגר, חברי קיבוץ עין-גב מקימים את חומת קיבוץ, 1937

זה בעצם היה העיקר, זה, כן, בעצם גנבנו, להגיד את זה שגנבנו את האבנים. לא חשוב, אני לא יודע, זה מה שזהו. לא, לא זכור לי כלום על איזה משהו ככה מיוחד. תומר גרדי: ותגיד, אתה זוכר למה החליטו לעלות, למה החליטו לנסוע כל כך רחוק? אלעזר דויד: כי שם היה כפר! תומר גרדי: אבל היו כפרים גם באזור, יותר קרובים, היה בחלסה והיה פה ופה. אלעזר דויד: תראה, אני חושב, אני חושב שמישהו ידע ששם יש אבנים, אתה מבין, ששם יש בתים מאבנים. למשל, במנסורה, גם כן היה איזה כפר, שגם בזה אני קצת הייתי מעורב שעשו את הברכות דגים, אני חפתי ברכות עם הטרקטור בזמנו בשטח שבו היה פעם הכפר, אבל היו שם אבנים בודדות, לא, זה יותר היה מחימר, בתים יותר עלובים, זאת אומרת לא, שם בהונין היה כנראה איזה כפר יותר, איך אומרים, יותר עשיר אולי, לא יודע, היו אבנים, הרבה, אז מכיוון שהיו קירות של אבנים, אפשר היה לקחת, לקחת יותר. לו היה פה איפשהו איזה-איזה, יותר קרוב, היו חוסכים את העליות, אבל כנראה שבדקו את העניינים – אז עלו להונין.

יכול על הונין לספר לך כלום. תומר גרדי: אתה לא זוכר איך זה היה? אלעזר דויד: אנשים לא היו שם. אני חושב שאחרי, ב'51-52' אולי, התחילו לבוא אנשים שם, אולי, אני לא בטוח, זה פשוט אפשר לברר מתי הקימו את מרגליות, אבל זה אתה יכול לדעת בדיוק, אני לא, אני פשוט לא יודע. אבל מה שאני זוכר טוב זה שני התימנים האלה. אנחנו הלכנו לראות ככה, איך שהם עובדים, ועבדו ועבדו ועבדו, כל היום באבן, זה משהו בלתי רגיל היה, הם היו בעלי מקצוע טובים כאלה, שעשו את זה. זהו. זה מה שאני זוכר. אחרי זה בית אוסישקין ירד ממני, מלבד לעשות ביקורים. תומר גרדי: תגיד, הבתים שמהם לקחתם את האבנים, הם היו שלמים, או שהיו בתים שכבר היו הרוסים? אלעזר דויד: נו, יכול להיות שגם היו בתים פחות או יותר שלמים, אני לא יודע, אבל בכל אופן היו שם קירות שעמדו, קירות, ואנחנו הפלנו את הקירות, אני לא זוכר שהיו גגות, באמת, זה הרבה יותר קשה להפיל, אני זוכר שזה היה כפר, לקחנו קיר גדול כזה, ואני עם האוטו, נסעתי קצת קדימה, בום! זה נפל, והתחלנו, התחלנו, זה,

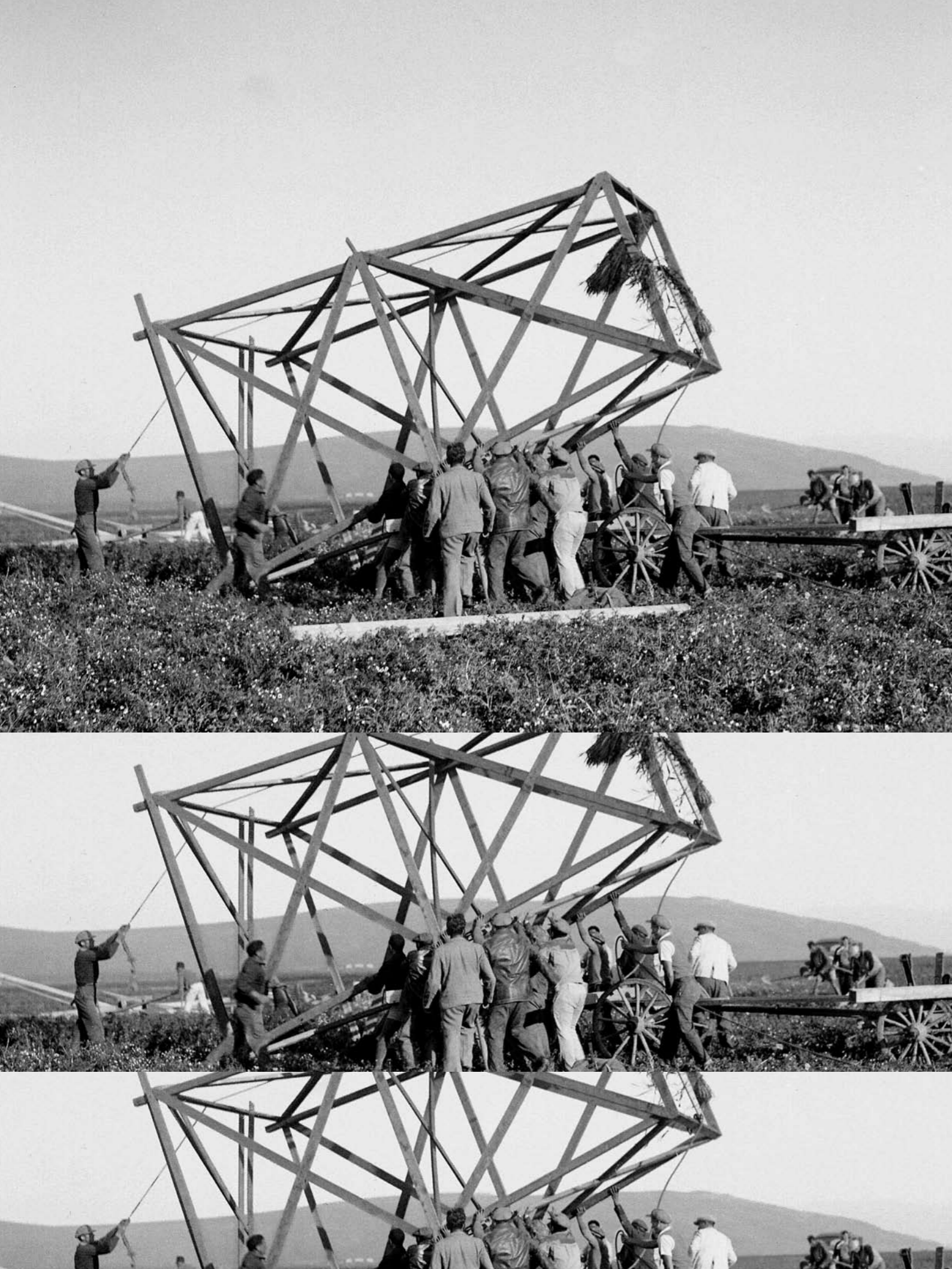
אבל לא, לא, לא יופי כזה, לא מעובד כזה כמו. זה מה שאני, מה שאני יכול לספר. תומר גרדי: אתה יכול לספר לי? אתה זוכר את הכפר? אלעזר דויד: את? תומר גרדי: את הכפר. את הונין. אלעזר דויד: מה אני זוכר – לא, לא, לא התעמקתי בזה בכלל, היינו, היית, התרכזנו רק באיזה קיר להפיל והיו, היו, ועכשיו זה מרגליות. הונין זה מרגליות. תומר גרדי: וכשאתה עלית לשמה היו שם אנשים ממרגליות? או שעדיין – אלעזר דויד: לא לא, אז כשאנחנו היינו עוד לא היו אנשים. עוד לא היו אנשים. אולי גם לא היינו יכולים אז לקחת, אולי, אם כבר היו קובעים שיש מושב, הם יכלו להגיד, זה שלנו. אני חושב שלא היה שם אף אחד, אלא אנחנו עשינו, אני אפילו לא יכול להגיד לך אם זה היה ב'50' או ב'51'. זה שזה לא היה ב'49' זה בטוח, כי אני עשיתי רישיון נהיגה ב'50', אז יכול להיות שזה היה בהתחלת '51, כשכבר הייתי כבר קצת מנוסה, אני חושב. זהו. בשבילי, בכל אופן, לי זה היה כבוד שבתור נהג צעיר סמכו עלי לצאת עם משאית וכן, זהו, אין, אין, אני לא

נו, יכול להיות שגם היו בתים פחות או יותר שלמים, אני לא יודע, אבל בכל אופן היו שם קירות שעמדו, קירות, ואנחנו הפלנו את הקירות, אני לא זוכר שהיו גגות, באמת, זה הרבה יותר קשה להפיל

חומה ומגדל: התבנית של האדריכלות הישראלית

שרון רוטברד

◀ 1937 קלוטר, קלוגר, הקמתו של המגדל המשותף לקיבוצים שער הגולן ומסדה, עמק הירדן, 1937
הצילומים והכיתובים (עמודים 35-45) מתוך אוסף התצלומים הלאומי

הקרקע במסגרת מבצעי "חומה ומגדל" נהגו ונבנו לפני הקמת המדינה, בעיצומה של תנופת הבנייה של המסורת המוקדמת יותר של הארכיטקטורה הארצישראלית, "חומה ומגדל" הוא הצורה הטרומית, האבטיפוס והתבנית של המסורת המאוחרת יותר, זו של האדריכלות הישראלית. "חומה ומגדל" הוא הביטוי הילידי הראשון של בנייה ישראלית ונקודת ההתחלה של כל דיון על אדריכלות ישראלית. "חומה ומגדל" הוא המקור, הפרוטוטיפ, הדגם והתבנית של האדריכלות הישראלית, ובמידה רבה גם של העיר הישראלית. זהו הדימוי האלגורי של תעשיית העובדות הישראליות בשטח: תרגום מהיר של סדר יום פוליטי למעשה בנייה, השתלטות על כתמי טריטוריה באמצעות נקודות יישוב וקווי תשתית, קדימות של שיקולים ביטחוניים וצבאיים על שיקולים אחרים, שימוש מושכל במודרניות – ארגון, אדמיניסטרציה, פרה-פבריקציה, לוגיסטיקה, תקשורת.

כרונולוגיה

"חומה ומגדל" הוא צורת התיישבות הגנתית במראה והתקפית במהותה, שנהגתה ב-1936 על-ידי חברי קיבוץ תל-עמל (היום ניר-דוד).¹ השיטה יוחסה לחבר הקיבוץ שלמה גור² ופותחה וקודמה

ל"חומה ומגדל" יש מעמד מיתי בהיסטוריה ה"כללית" של מדינת ישראל, אף-על-פי-כן בהיסטוריה של הארכיטקטורה היהודית שנעשתה בארץ אין לה כל זכר. ההתיישבות היהודית בשטחי ארץ ישראל/פלסטיין יצרה שתי מסורות ארכיטקטוניות: הארכיטקטורה הארצישראלית והאדריכלות הישראלית. הארכיטקטורה הארצישראלית היא המסורת של עשיית ארכיטקטורה בידי יהודים בשטחי ארץ ישראל לפני הקמת המדינה; האדריכלות הישראלית היא המסורת של עשיית ארכיטקטורה בידי יהודים דוברי עברית בשטחי ארץ ישראל אחרי הקמת המדינה.

למרות העובדה שגם "החומה" וגם "המגדל" הם פריטים ארכיטקטוניים מובהקים – "חומה ומגדל" נעדר לחלוטין מההיסטוריוגרפיה של האדריכלות הישראלית, שעסקה זה כמה עשורים בסיפורה של הארכיטקטורה הארצישראלית באותן שנות שלושים בדיוק – "הבאהאוס בתל-אביב", "הסגנון הבין-לאומי", "העיר הלבנה". בכך, האדריכלות הישראלית זנחה לא רק את אחד הפריטים הארכיטקטוניים הייחודיים ביותר של שנות השלושים, ולא רק את הפריט היחיד שקיבל בשנות השלושים איזושהי תצוגה בין-לאומית, אלא גם את הפריט היחיד שמבאר לחלוטין את מצבה העכשווי. שכן, למרות העובדה שנקודות ההתיישבות שעלו על

זולטן קלוגר, הצופה, קיבוץ חניתה, 1939

זולטן קלוגר, מתנדבים מסייעים להקים את קיבוץ עין-גב, 1937

זולטן קלוגר, מתנדבים בדרכם להקים את קיבוץ עין-גב שלייד הכנרת, 1937

בעלת הפינות) – "וליד הצריפים לחפור מחפורות הגנה". הפתרון עורר שתי הסתייגויות: האחת – שהדבר אינו נותן הגנה על השטח שבין הצריפים; והשנייה (שהועלתה על-ידי הנגרים) – שהקירות לא יעמדו בלחץ. לאחר חישובים התברר שבתוספת לא גדולה ניתן "לבנות מסביב לצריפים חצר ומסביב לחצר להקים חומה, ומגדל לתצפיות עם פרוו'קטור [...] ונעשה תבנית כפולה ונמלא בחצץ". גור הלך להתייעץ עם יוחנן רטנר, שהיה "מהנדס ביטחון מטעם ההגנה" וחזר עם "תוכנית משורטטת של חומה מרובעת עם ארבע עמודות הגנה בפינות החצר, ששתיים מהן מובלטות החוצה" (פרנקל). ההצעה הועברה לוועד "גוש חרוד" שבראשו עמד חיים שטורמן, איש עין חרוד. בעשרים בנובמבר 1936 התקיים דיון שבמהלכו היו שהזיזו מפני ההרפתקנות הכרוכה בהתגרות בשכנים. אבל שטורמן גייס את כל סמכותו האישית, והוא היה זה שבסופו של דבר הכריע: "נפתחת תקופה חדשה של חומות מבוצרות, גם שלא ברצון שכנינו".

התקציב המיוחד שנדרש לחומרים ולציוד עמד על ארבע מאות

שהקיבוץ לא יישאר קיצוני באזור". כמו במקרים האחרים של "חומה ומגדל", קרקעות תל-שוק נרכשו על-ידי הקרן הקיימת מאפנדים שישבו בביירות, ולמרות זאת לא ניתן היה לממש את החזקה עליהן שכן הן שימשו כשטח מרעה עונתי של בדואים שהיו מגיעים לשם מדי חורף מבקעת הירדן.

חברי תל-עמל הקימו מחנה אוהלים ליד בית אלפא והחלו לעבד את האדמות. עם תחילת "המאורעות" באפריל 1936 ספג ניסיון העלייה לקרקע פגיעה קשה – הבדואים שרפו להם הכל. לצורך תכנון העלייה לקרקע הקימו החברים ועדה שבה היו חברים שלמה גור, משה להב, יחזקאל פרנקל ומוטקה רוניקוב. לאחר דיונים עם אנשי בית אלפא והיישובים על אופני ההתגוננות מול הבדואים, "שהיו מזוינים ברובים בריטיים מבריקים", גובשה נוסחה להקים ארבעה צריפים ולבצר אותם בשקי חול. הרעיון התפתח לקירות כפולים שייבנו כתבניות וימולאו בחצץ עד גובה החלונות. בנוסף לכך, התכוונו להקים עמודות שמירה בפינות הנקודה הקטנה – כתב פרנקל ואיי אפשר שלא לשים לב לאוקסימורון של הנקודה

הדרישות הטקטיות העיקריות מהתיישבות "חומה ומגדל" היו הקמה של נקודת יישוב במשך יום אחד (ומאוחר יותר בתוך לילה אחד), מתן אפשרות להגן על היישוב במשך זמן ממושך דיו להגעת תגבורת, מיקום בקשר עין עם יישובים אחרים ואפשרות גישה ממונעת בדרך סלולה או בדרך עפר תקינה.

הגרעין הראשון של צורת התיישבות המקורית הזאת היה מיועד להקמת קיבוץ תל-עמל על קרקעות תל-שוק ליד הס'נה. בתחילה, הקיבוץ התארגן במעין קומונה שחנתה בנחלת יצחק שלייד תל-אביב, כשהחברים מתחלקים לשמונה "פלוגות עבודה" ומתפרנסים מעבודה שכירה בפרדסי המושבות. שלמה גור מספר שככל שעבר הזמן, התעצמה ההתחככות בין חברי הגרעין ובני המושבות – תהליך שהביא לכך ש"הם התחילו לאבד את הבחורות היפות". הם החליטו לעלות על הקרקע מהר ככל האפשר, ו"שלחו מרגלים כמו שבזמנו יהושע שלח את המרגלים לתור את הארץ". הם הגיעו לקיבוץ בית אלפא ו"האנשים שם היו מעוניינים שיקום קיבוץ מזרחי לבית-אלפא, היכן שהיה מאהל בדואי גדול, כדי

על-ידי הארכיטקט יוחנן רטנר.³ בין השנים 1936 ו-1939 הוקמו בכל רחבי הארץ חמישים ושבעה יישובים כאלה, קיבוצים ומושבים שהפכו ליישובי קבע. המבצע כולו כונה "מתקפת ההתיישבות" ונועד לשמש תגובה למרד הערבי הגדול שפרץ ב-1936. יעדה האסטרטגי של "מתקפת ההתיישבות" היה ליצור במהירות רבה ככל האפשר רצף התיישבות יהודית בצורת האות הלטינית N (שכונה כמובן "ה-N ההתיישבותי"), ולייצבו על צירי העמקים – עמק הירדן, עמק בית שאן, עמק יזרעאל, מישור החוף והשפלה. מלכתחילה, מטרתה של צורת התיישבות זו היתה להשתלט על אדמות שנרכשו על-ידי הקרן הקיימת לישראל אך לא ניתן היה לממש את החזקה עליהן. השיטה התבססה על הקמה מהירה של חומה עשויה תבניות עץ שהוכנו מבעוד מועד ומולאו חצץ. החומה הוקפה מבחוץ בגדר תיל ותחמה חצר רבועה במידות של 35 על 35 מ'. בתוך החצר הוקמו מגדל עץ (שנבנה גם הוא מראש) לתצפית ולאיתות, וארבעה צריפים שמיועדים היו לשכן "פלוגת כיבוש" של ארבעים איש.

1938 | 10 | קלוגר, הצריפים הראשונים בקיבוץ חניתה בגליל המערבי

1938 | 10 | קיבוץ חניתה בגליל המערבי

מסתגרת, ארעיות קבועה, מאסר בית. צורת האוקסימורון צרובה בקוד הגנטי של הפרויקט הציוני ומלווה אותו בקביעות עוד מפתח הדבר הספרותי של הארץ הישנה-חדשה "אלטנוילנד" ותרגומו הקונקרטי של שם הספר ל"תל-אביב". צורה זו עומדת בשורש הקונספציה של ישראל כ"מדינה יהודית דמוקרטית", ויחד עם העברית, השפה המתה-חיה, הולידה מושגים מעורפלים כדוגמת "דו-קיום", "טוהר הנשק" ו"כיבוש נאור", זהויות מסוכסכות כ"ערביי-ישראלי" ו"יהודי-חילוני", מפלצות כ"מלחמת שלום הגליל" או "קורבנות השלום", וכיום היא חודרת לכל ספין של פוליטיקאי ("הפרדה חד-צדדית") ולכל סיסמת בחירות ("שלום וביטחון", "שלום בטוח", "יש לי ביטחון בשלום של שרון").

המחנה והנחלה

"חומה ומגדל" הוא התצורה הבסיסית של המקום ההתיישבותי ובמידה רבה גם של המקום הישראלי, מקום המוגדר כמערכת בת שני מרכיבים: המחנה והנחלה. הנחלה היא כתם הקרקע שאותו יש לרשת, לעבד ולתרבות; המחנה הוא נקודת התצפית המבוצרת שמאפשרת לשלוט על הנחלה, הבסיס שממנו ניתן לצאת ולעבד אותה. מינוח זה שלט במשך עשרות שנים בשיח של המוסדות ההתיישבותיים והכתיב את התפיסה הבסיסית של התכנון הפיזי של שטחי הארץ. אם תצורת "חומה ומגדל" היתה התבנית של האדריכלות הישראלית, הרי שתצורת "המחנה והנחלה" היא התבנית של גוף המולדת, שהכתיבה לא רק את האופן שבו חולקו הבעלויות והשימושים של הקרקע, אלא גם את האופן שבו נתפסו כאן החלוקות המושגיות שבין עיר וכפר, תרבות וטבע, וכיצד באלו את היחסים הקוטביים והסכמטיים שבין המחנה והנחלה אפשר לראות בנוף הישראלי בכללותו, הבנוי כמערכת המפגישה בפשטנות קווים, נקודות וכתמים כמעט ללא כל אזורי ביניים.

את אותה סכמטיות ופשטנות של תפיסת "המחנה והנחלה", ואת אותו העדר של אזורי ביניים, ניתן למצוא גם בנוף העירוני הישראלי, כלומר בתוככי "המחנה" עצמו, ש"חומה ומגדל" היה ביטוי המזוקק ביותר: "חומה ומגדל" הוא התמקמות חוצנית, לא-מקום. הסיבה היחידה להיותו מקום ולהיותו במקום, היא האקט הסמכותי של ההחלטה, ששיקוליה נבעו בדרך כלל לא ממיקומו של המקום, כמו מיכולתו של המקום לתת אפשרות גישה, הגעה, שליטה ותצפית על מקומות אחרים. כמקום ש"מתבונן החוצה", "חומה ומגדל" מהווה איפוא יותר אינסטרומנט ממקום, מעין טיוטה מהירה של מקום, שבה מצטייר קו ההיקף המינימלי של נקודה שהיא לא

לירות ארצישראליות, אך חברי הקיבוץ התקשו לגייס את הסכום בעצמם. לעזרתם התגייסו אברהם הרצפלד מהמרכז החקלאי ויוסף וייץ מהקרן הקיימת, שפנו אל הסוכנות היהודית בבקשה למימון. הסוכנות היהודית היתה דחוקה מאוד בכספים, בעיקר בשל הוצאות החרום הגדולות שנגרמו עקב "המאורעות". הדברים הגיעו לידי כך שאליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית, תבע שהקרן הקיימת תחרוג מתפקידה המסורתי כ"גואלת הארץ" (כלומר כקניינית הקרקעות) ותשתתף גם בהוצאות הפיתוח. הקרן הקיימת מצדה היתה נתונה גם היא בקשיים כספיים בשל עליית מחירי הקרקעות בשנות ה"פרוספריטי" שקדמו, כמו תמיד, ל"מאורעות". בשל דחיפות העניין, התקיים דיון כמה ימים אחרי החלטת ועד "גוש חרוד", ועד סוף נובמבר הוחלט להגיע להסדר שבו שני הגופים יתחלקו בהוצאות.

הוועדה הטילה על יחזקאל פרנקל לדאוג להכנת הצריפים. כיוון שכבית אלפא עדיין לא היתה נגרייה, הרחיק פרנקל ונסע עד לנגרייה בקיבוץ עין המפרץ שבקריות. לאחר עיבוד העץ וביצוע עבודות הנגרות, הובאו הצריפים מפורקים לבית אלפא.

לאחר הצלחת הניסיון של תל-עמל (שתורגל בשטחי בית אלפא "על יבש"), מִבְּצְעֵי "חומה ומגדל" חזרו על עצמם שוב ושוב. המבצעים, שתואמו על-ידי הקרן הקיימת וההגנה, זכו לתואר "מתקפת ההתיישבות", כשהיעד העיקרי היה להשיג את ה-N ההתיישבותי – שהתפרש מאצבע הגליל ועד לעמק בית שאן, ומשם למישור החוף דרך עמק יזרעאל. לפיכך, תל-עמל לא נשארה זמן רב הנקודה הקיצונית – בעקבותיה עלה על הקרקע גם קיבוץ שדה נחום, ובתוך כשנה הועלו עשרות נקודות כאלה בכל אזורי הארץ. זה קרה באופן "סטיכיי", טען גור, שהשתתף בארגונו של חמישים מבצעים שכאלה: "לפעמים שבעה יישובים בלילה אחד". מבצעי ההקמה הליליים הללו קיבלו תמיד סיוע של יישובי הסביבה ותואמו עם הנהגת היישוב באמצעות צוות שהוקם על-ידי משה שרת, וכלל את אברהם הרצפלד ואת יוסף אבירד מ"ההגנה".

אוקסימורון

ב"חומה ומגדל" מוחצנים בצורה אלגורית כל המאפיינים, כל הקונפליקטים של המקום הישראלי. זה המקום שבו נחשפים בבהירות המתחיות בין הדחפים הסימולטניים ובין הסתירות הפנימיות, האתר של כל האוקסימורונים – התקפה תוך כדי הגנה, מצור פולשני, נקודה עם פינות, מחנה שהוא בית, התפשטות

רק חסרת נפח כמעט, אלא גם חסרת תוכן – חומה, מגדל, ארבעה צריפים: זה המחנה, שְמור עליו. זוהי תמצית הפרוגרמה. יישובי “חומה ומגדל” מתאפיינים בהגדרה צורנית חדי־ממדית וענייה, ובו בזמן ביחסים מורכבים וטעונים עם סביבתם – אהבה ושנאה, קרבה ודחייה, תרבות וטבע. זהו בדיוק המודל שעל־פיו הכל עוצב אחר כך: “חומה ומגדל” הוא הטיוטה של העיר הישראלית החדשה,⁶ עיר שכשלעצמה היא דוגמה מובהקת לאורבניות מטייטת. אם כל עיר היסטורית – אירופית כמזרחית – מציגה הבדלים שנוצרים כתוצאה מריבוד היסטורי או חברתי, העיר הישראלית היא המשך אין־סופי של החומה, המגדל וארבעת הצריפים, אבל באמצעים אחרים. במקרה של “חומה ומגדל”, החזרתיות של ארבעת צריפי המגורים התחיבה מהמגבלה הלוגיסטית והטכנולוגית, ואחר כך מהאידאולוגיה ההתיישבותית ומהאתוס הספרטני של חבריה. מאוחר יותר, עם הקמת המדינה, האחדות היתה תוצר של מנגנוני היוזמה הציבורית (שלא לומר לאומית) שבהחלט טיפחו את “הלך הרוח הדרוש לבניית בתים סדרתיים” (לה קורבוזייה).

התפשטות

כאסטרטגיה, “חומה ומגדל” מימש את דחף ההתפשטות וההתרחבות באמצעות כיבוש טריטוריות חדשות על־ידי הקמת נקודות יישוב חדשות. אבל עצם השימוש במטבע לשון זה, “התפשטות”, מרמז על העובדה ש־“הנקודה” על המפה היתה אולי חשובה יותר מה־“יישוב” בשטח, שמקומה כחלק מרשת של נקודות או מתוכנית אסטרטגית גדולה אינו נופל בחשיבותו ממקומה הקונקרטי בעולם, ושמקומה הקונקרטי בעולם נקבע קודם כל כנקודת מבט. כל נקודות “חומה ומגדל” היו מרושתות באמצעות קשר או מקושרות זו לזו באמצעות איתות מורס בפנסים בשעות הלילה ובמראות בשעות היום. ההתקדמות נעשתה נקודה אחר נקודה, כשכל נקודה קיצונית ברשת משמשת כבסיס של הנקודה הקיצונית הבאה.

הצטנפות

בניגוד מוחלט לשאיפת ההתפשטות, הפתרון הטקטי של “חומה ומגדל” הנציח את “יצר הגטו” ואת דחף ההצטנפות, ההצטמצמות, ההסתגרות וההצטופפות: סדר העדיפויות של “חומה ומגדל” הכתיב קודם כל את יצירתה של החומה, של קווי המתאר החיצוניים, אחר כך את ארגונה של נקודת המבט, ורק לבסוף את יצירתו של המקום. ב“חומה ומגדל” אפשר לראות כיצד נוצר הקשר שבין האיום

החיצוני – אמיתי ומדומה כאחת – ובין יצירת לכידות חברתית ועממית: ההסתגרות מאחורי החומה מבודדת את היישוב מהסביבה החדשה תוך שהיא מגדירה קהילה אחת שהמשתף לכל חבריה הוא לא רק היותם “אלה שבחרו להיות בפנים”, אלא גם בחירתם להיות נתונים לאיום הפוטנציאלי מבחוץ. גם על־פי שלמה גור, אחת מהמטרות של העלייה לקרקע של תל־עמל היתה למנוע את התפרקותו של הקיבוץ, שפלוגותיו פוזרו בין מספר אתרים בארץ. העיקרון הזה חל כמובן על האופן שבו מדינת ישראל תופסת את עצמה בקנה מידה גלובלי והיסטורי: כביתו של העם היהודי, ישראל היא בראש ובראשונה מקום מקלט לכל מי שהיה עשוי להיות נתון לאיום ההכחדה הפיזית של הנאצים. העיקרון הזה חל גם על האופנים שבהם אורגנה הטריטוריה הישראלית עצמה, כאשר למידת הלכידות של הקהילה יש קשר הדוק לעוצמה ולאימננטיות של האיומים החיצוניים.

הארכיטקטורה היא המשך המלחמה, רק באמצעים אחרים

דגם הפעולה של “מתקפות התיישבות” בנוסח “חומה ומגדל” חזר על עצמו מאז ללא הרף, עד כדי כך שניתן לטעון כי ישראל הארכיטקטורה היא תמיד המשך של המלחמה, רק באמצעים אחרים. תוקפנות טריטוריאלית, אסטרטגיה מרחבית, התיישבות צבאית או פרא־צבאית אבל עם מראית עין אורחית, עלייה לקרקע מהירה, הסתגרות מאחורי מכשול, יצירת קהילה הומוגנית מבחינה אידאולוגית, רישות המרחב ב“נקודות” וזחלות – כל אלה נמצאים בתוכניות הכלל־ארציות השונות: התוכנית הארצית של אריה שרון בשנות החמישים; ההיאחזויות בגדה בשנות השישים; המצפים בתוכנית “ייהוד הגליל” בשנות השבעים; וההתנחלויות ו“תוכנית הכוכבים” של אריאל שרון משנות השמונים.

באופן לא מקרי, מרכיבים אלה בדיוק משמשים גם בטקטיקות של ארכיטקטורה לא רשמית ושל ההתרחבויות הלא־מוסדות ככיכול של ההתנחלויות, שבהן השיקול הצבאי משמש כאליבי לכל. בכל המקרים הללו נשמרת תמיד דרגה גבוהה מאוד של הומוגניות חברתית ואידאולוגית, בין אם באמצעות גרעין קיים של מייסדים ושותפים לדרך, בין שבאמצעות הקצאת שטח לאוכלוסיות ייעודיות (אנשי צבא קבע, טייסים, טכנאים) ובין שבאמצעות מנגנוני סינון וקבלה קהילתיים או כלכליים. יהיו הסיבות אשר יהיו, ביטחוניות ואידאולוגיות, או כלכליות וצרכניות, החזרה הזו על דגם התיישבות שבו קיימת חפיפה ברורה בין התיחום הגאוגרפי ובין הקטגוריה

החברתית, התפיסה האידאולוגית או הזהות האתנית, היתה אחד ממאפייניו הבולטים של הנוף הבנוי הישראלי, שעוצב – לפחות עד מלחמת ששת הימים – כמתחם אחד גדול של “מגורי סגל”.

המבט

“המחנה הוא ביתך, שמור עליו” – כתובת זו, המצוירת באותיות קידוש לבנה באין־ספור בסיסים צבאיים, היא אולי תמצית הפרוגרמה. אם המחנה הוא בית, ואם יש לשמור עליו, גורלם של דיירי המחנה הוא להפוך בסופו של דבר לאסירים של מבטם־הם. נקודת יישוב היא לפני הכל נקודת מבט, מעין צִין רואה־כל שאינה רואה את עצמה; עוד לפני העניין בתרבותה הקונקרטי וניצולה הכלכלי של הנחלה (חקלאות, פיתוח), הקשר הרציף של “חומה ומגדל” אל הסביבה המקיפה אותה מתמצה בפיקוח פאן־אופטי תמידי עליה, בשיטורה באמצעות המבט מלמעלה, מ“המגדל”. ב“חומה ומגדל”, נקודת היישוב היא אמנם נקודה בתוך מערכת אסטרטגית של נקודות, אבל במקום, בשטח, מדובר קודם כל בנקודת מבט. אנרי לפבבר אִפיין את הזמן והמרחב האגרריים כצרוף הטרוגני של שונויות מגוונות של אקלים, פאונה ופלורה, ואת הזמן והמרחב התעשייתיים כנטייה להומוגניזציה והאחדה.⁷ כמיום שתפקידו לארגן את הלוגיסטיקה של המבט, “חומה ומגדל” שינה “מהיום למחר” (באופן ליטרלי) את המרחבים שאליהם הוא הגיע. למרות העובדה שמדובר היה תמיד באזורי ספר שארגונם הטריטוריאלי היה אגררי, די היה בנקודת המבט המאורגנת הזו כדי להפוך את המרחב למתועש. למעשה, די היה במספר קטן יחסית של נקודות מבט פאן־אופטיות כאלה כדי לאחד מרחב אגררי שלם, כלומר למחוק, באמצעות האיום האסטרטגי היחיד, את כל ההבדלים התרבותיים והכלכליים העצומים שמפרידים בין בדואים, פלאחים ועירוניים.

בנוסף לעמדת השליטה האסטרטגית, ארגונה של נקודת היישוב כנקודת תצפית מאפשרת גם את צריכתו של הנוף כדימוי. באופן פרדוקסלי, נוכחותו החזותית של האחר היא דווקא חיונית. הדבר מזכיר מעט את “פרדוקס התרמילאי” של מישל וולבק, שבו התייר המערבי מנסה להגיע למקומות לא נגועים בציוויליזציה מערבית ותוך כדי כך “מזהם” אותם בעצם הגעתו. עמוס עוז הבחין בפרדוקס הזה כבר ב־1982⁸, כשהתארח אצל אורי אליצור בהתנחלות עופרה. עוז מתאר בדייקנות כיצד הצללית של הכפר הערבי, הטראסות, עצי הזית, הגמלים, הסוסים, הכבשים והחמורים, הבגדים המסורתיים של הגברים והנשים, כל סימני החקלאות הארכאית והעידן האגררי

– דווקא כל אלה חוזרים לתוך האיקונוגרפיה הישראלית במעין לולאה פרוורטית, דרך הייצוגים האוריינטליסטיים של “המסע למזרח”, דרך הספרות העברית, הפולקלור הפלמ“חניקי והספרות הצברית, כדי להבטיח את אותנטיותם של נופי־הקדומים הנכספים: “התנ”כיות הערבית הזאת, אללה כרים של אורלוף ושתיקת הכפרים של יזהר, מדורות הצ’יזבט התנ”כיות... הבוסתנים של עמוס קינן ובורות המים של נעמי שמר... קסמי הקדומים התנ”כיים הללו כמוהם כארץ המובטחת למשה: מנגד תראנה ואליה לא תבוא. מפני שאם תבוא, יגוז הקסם ויימוג מפניך, מפני שאתה בדחפוריך תפרוס על ההרים והגיאיות האלה את ביתני החרושת ואת גגות האסבסט ואת דודי השמש ואת טורי הבתים הלכנים הסימטריים ואת גדרות הביטחון והאנטנות”.

עין

“חומה ומגדל” היה ראש גשר של המודרניות לא רק במאפיינים הטכנולוגיים, המתועשים והלוגיסטיים שלה, אלא גם בכך שהפכה את הסביבה כולה לאובייקט הנתון תחת מבט מתועש ואינסטרומנטלי. מבט זה היה מאובזר בטכנולוגיה משלו באמצעות המגדל, המשקפת והפרוֹז’קטור, מאורגן באופן מתועש כ“עבודה” שיטתית שיש להגדיר את נוהליה, להקצות לה כוח אדם, לקצוב את זמנה במשמרות. מעבר למשמעויות הצבאיות של המבט הזה, בבחינת “אני רואה, משמע אני הורג”,⁹ עצם האינסטרומנטליזציה של המרחב באמצעות המבט מכסה את המרחב בתרחישים ומזימות, איומים וסכנות, מטעינה את המקומות והעצמים באפשרויות טקטיות, ממקמת אותם בתוך אסטרטגיה, מאחדת אותם במרחב אחד, מאוחד ו“פוליטי”.¹⁰ היא הופכת את המרחב לשדה קרב, לזירת עימות, למרחב תפר, ל“מרחב מוגן”, לחזית – כלומר לעיר.

כתוצר מובהק של אסטרטגיית המבט מגבוה, העיר הישראלית היא מעין אקסטרזייה, חזית חמישית טהורה: ההחלטה “מגבוה” על מיקומה של נקודה נוספת במפה, פרישתה בהתאם לדרגם התפשטות כזה או אחר, עצם תהליך הפלניפיקציה הטכנוקרטי ומימושו באמצעות זריעת בתים על החול – כל אלה, בדומה לאותן “התנחלויות־דמי” שהקים אריאל שרון בסיני בשנות השבעים בזמן המשא ומתן עם מצרים, מעלים על הדעת עיר אשר יותר משהיא מקום, היא, כמו שכינה זאת בנימין נתניהו, “מקום תחת השמש” – עיר שמתמרת כולה לקראת התצלום האווירי, מדגמנת אל מול עדשת מצלמת הלווין, משתזפת תחת מבטו הקשה של האל.

הדימוי

ב"חומה ומגדל" הדימוי הוא של work in process, של אתר בנייה ושל קו ייצור. ההיפר־אקטיביות של מעשה האדנות, השינוי והבנייה באים בניגוד גמור לפאסיביות של הארץ: ארץ ישראל היא המקום שיש לבעול אותו. האכזבה המרה של אותו מושבניק מהעמק, אחת מדמויות "רומן רוסי" של מאיר שלו, המתלונן ש"הקרקע בגדה בנו – היא לא היתה בתולה", רק מעידה על כך." הארץ נתפסה כהתחלה מאפס, כטאבולה ראסה, כחומר ביד היוצר, ככר לפעולה. האיכות העמלנית הזאת דבקה הלאה במדינת ישראל, שקיבלה צביון של מקום המצוי בתנועה תמידית מהארעי אל הקבוע ובחזרה, מקום שהערך העיקרי שלו הוא לא מצב הקבע אלא עצם התנועה, החתירה, השינוי. אם יום אחד תמומש זכות השיבה של הפלסטינים, ספק רב אם הפליטים החוזרים ימצאו את הדרך הביתה, אם ביתם עוד עומד.

בניגוד לאשליית הקביעות שמספקים לנו בדרך כלל נופים עירוניים וכפריים, ובניגוד לרושם הסטטי של התוואים המסורתיים והתצורות ההיסטוריות, היישוב הישראלי החדש נתפס כמקום של דינמיות, כמקום שיותר משנועד להפוך למציאות, נועד לשנות אותה או לקבוע אותה. הציונות המודרנית של הרצל החלה בהשראת המיזמים התעשייתיים והקולוניאליים של המאה ה־19. ביחס לחזון "תעלת הימים" של הרצל (שהיתה אמורה להביא לסגירתה של תעלת סואץ), מבצעי "חומה ומגדל" היו ראש גשר צנוע להשתלטות מתועשת על הסביבה. הדברים הגדולים באו אחר כך: מדינת ישראל יזמה שינויים אדירים בגאוגרפיה של הארץ, בפאונה ובפלורה שלה – יובשו ימות, נמתחו כבישים, נפרשה תשתית, נחפרו נמלים, ניטעו יערות, הופרחו מדבריות, הוקמו ערים ויישובים. בישראל, כל מבט על הנוף הוא רק פריים אחד מתוך סרט דוקומנטרי אחד ארוך ומתיש, וכל תצלום הוא רק דימוי מקרי אחד מתוך סאגה אין־סופית. באותו אופן, כל עצם בנוי נתפס על־פי נסיבותיו, תמיד כקואורדינטה בודדת על מסלול של בנייה או של חורבן.

הדינמיות הזאת התקבעה אפילו בלקסיקון העברי החדש, שהעניק למקומות הציוניים שמות פועל סוחפים הקשורים לעצם אקט תפיסת המקום (התיישבות, מושב, היאחזות, מאחז, התנחלות) או לעצם אקט הצפייה והפיקוח ממנו (מצפה, מצפור). כך או כך, העלייה לקרקע אף פעם לא נתפסת בהם כהגעה למחוז־חפץ, למנוחה או אפילו לנחלה, אלא כמשימה שיש לבצע ולעמול עליה באופן מתמיד.

מראית עין

עמל ההתיישבות מורכב בדרך כלל מסדרה של משימות שחלקן צבאיות אם כי טקטיות וחלקן אזרחיות אם כי אסטרטגיות. כפילותו של עמל זה באה לידי ביטוי בנוסחאות ואתוסים כדוגמת "ידו האחת אוחת במחרשה וידו השנייה מחזקת בשלח" או ביצירת מסגרות צבאיות למחצה כמו "גרודי הנוער" ו"נוער חלוצי לוחם". למרות האמצעים הצבאיים, מראית־עין אזרחית היתה ונשארה אחת מהמטרות האסטרטגיות העיקריות.

זוהי הסיבה לכך שהתפתחותו של דגם "חומה ומגדל" למנגנוני התיישבות מאוחרים יותר השאירה את שאלת מעמד המקום והתושב עמומה. כל צורות ההתיישבות הפוליטית בארץ, ממוסדות ולא־ממוסדות כאחת, מהתיישבות "חומה ומגדל" בשנות השלושים, דרך ה"הכשרות" של הפלמ"ח בשנות הארבעים והיאחזויות הנח"ל לאחר הקמת צה"ל, ועד להתנחלויות של ימינו, מתקיימות על מנעד פרדוקסלי שבו אזרחיות וצבאיות משמשות בערבוביה – צבאיות תחת מראית־עין אזרחית, אזרחיות מגויסת ולפעמים אף מחוילת, יומיום אזרחי בחסות כוחות צבא.

ה"איזרוח", כלומר הפיכת הלוחם לחלוץ (שבכל עת שיתעורר הצורך יוכל לחזור לתפקיד הלוחם) והפיכת המחנה לבית, הוא השם שניתן לתהליך הבנאליזציה של נקודת היישוב החדשה, והוא למעשה החלק העיקרי של אסטרטגיית ההתיישבות – על קביעת העובדה הגאוגרפית נוספת הפעולה בממד הזמן. זו הסיבה שבגללה המשיכו ראשי הממשלות השונים לבנות בתים בהתנחלויות, בניגוד לכל היגיון כלכלי של ביקוש ובמקביל לתהליך אוסלו; זו גם הסיבה לכך ששימור מראית־העין של הנורמליות האזרחית (ה"שגרה") חייב תמיד נקיטת אמצעים צבאיים וטקטיים (שמירה, אבטחה), שבטווח הארוך אף דורשים משאבים גדולים בהרבה מאקט העלייה לקרקע עצמו. תהליך הבנאליזציה של נקודת היישוב החדשה כולל גם מרכיבים קונקרטיים כמו מעבר למבני קבע, הקמת מוסדות ציבוריים ומבני ציבור, עיבוד חקלאי של השטחים (בכל מחיר ואפילו תחת אש), היערכויות תשתיתיות נרחבות (כבישים עוקפים, גשרים ומנהרות), מרכיבים סמליים כדוגמת חגיגות אזרוח, עלייה לקרקע ויריית אבן פינה, טקסים דתיים, לאומיים ואזרחיים (ובעיקר טקס קבורת ההרוג הראשון), ולבסוף, גם מרכיבים חזותיים וארכיטקטוניים מובהקים – גגות רעפים ליצירת אידיליה כפרית (שימושם הנוסף הוא זיהוי מהיר בין יישובים יהודיים וערבים).¹² ניכוסם של מרכיבים ארכיטקטוניים מקומיים או יס־תיכוניים ועיסוק אובססיבי כמעט בגינן ובאדריכלות נוף.

התבצרות ותצפית

גם אחרי תקופת "חומה ומגדל", כשהזמנים אִפשרו להקים התיישבויות חדשות באמצעים מתקדמים יותר, שתי הפונקציות העיקריות של "חומה ומגדל", ההתבצרות והתצפית, נשארו בעינן וחזרו על עצמן בכל קנה מידה: הן הכתיבו את בניית היישובים החדשים על רכסי ההרים והגבעות (בניגוד לבנייה הערבית למשל, שממוקמת תמיד על הצלעות והמדרונות); הן עיצבו את הטריטוריה כולה כרשת של נקודות "יישובי "חומה ומגדל", "התוכנית הארצית" ו"פיזור האוכלוסין" של אריה שרון, "מצפי הגליל", "תוכנית הכוכבים", "ירושלים רבתי", "גושי התנחלויות") וכשכבה נוספת מעל התוואים המקומיים הקיימים כשהן יוצרות מעין חלוקה מחדש של הארץ: לא חלוקה טריטוריאלית שלה על־פי גבולות ושטחים אלא הפרדה דרומולוגית¹³ על־פי מהירויות וקווי תשתית (כך למשל ניתן לראות היום כיצד בגדה המערבית מונחות שתי "ארצות" זו על גבי זו: למעלה – "יהודה ושומרון", ארץ ההתנחלויות והמאחזים, הכבישים העוקפים והמנהרות, למטה – "פלסטיין", ארץ הכפרים והעיירות, דרכי העפר והשבילים); הן קבעו את האוריינטציה של המבנים ואת הגאומטריה של פיזורם; הן נטלו חלק בעיצובם של העיר, הבניין והדירה על־ידי מגוון אמצעי ההתבצרות שמוסדו על־ידי מנגנוני הביטחון והתקינה השונים: גדר התיל עם השיך־גימל שמקיפה את היישוב, חומת הבטון המצוירת של גילה, "דרכי מערכת", "טשטושים", "קווי תפר" ו"מרחבי תפר"; שוחות, מקלטים, מרחבים מוגנים וחדרים אטומים. בסופו של דבר, לשתי הפונקציות הללו היתה השפעה מכרעת על האופן שבו הישראלים תופסים היום את המרחב ועל האופן שבו המרחב שלהם ממפה ערכים והופך אותם לייצוג: צופים מול נצפים, גטו קארטויאני מול סֶפר כאוטי, תרבות מאוימת מול "מארת הטבע", עדן מול מדבר (בן גוריון), עתיד מול עבר, יהודים מול ערבים.

פלישה

"חומה ומגדל" זה מה שקורה כשמאפשרים לביתן להימלט מגן החיות הארכיטקטוני וכשנתונים לפרוטטיפ להתרבות באופן חופשי – הם הופכים למכונת הפלישה האולטימטיבית. "חומה ומגדל" חנכה בישראל מסורת מקורית של סוסים טרויאנים מקומיים, מכשירי חדירה ושאר מיני אובייקטים אמבולטוריים, ארעיים, פוליטיים והיפר־אקטיביים: האוהל בהיאחזות, הקרוואן בהתנחלות, הגֵלעד המאולתר, החנות הניידת של ה"גולן", טנק המצוות של חב"ד, סוכת

השלום, אוהל המחאה. אובייקטים בנאליים אלה הם ראוותניים לא כל כך בגלל האופן שבו הם נראים, כמו בגלל ההחצנה של הפוטנציאל שלהם לתנועה, להתפשטות ולהשתנות, בגלל האיום שלהם להפוך את הארעי ליומימי, את היומימי לקבוע ואת הקבוע לנצחי, ובגלל האופנים שבהם הם מסמנים את כל האפשרויות הללו במרחב כדי להפוך אותו לזירה של מאבק ושל כח. האקטיביזם המוצהר הזה של האתוס ההתיישבותי הציוני הדהד בפרזיולוגיה של שמות היישובים (מ"הזורע" ועד "כפר החורש", מ"המעפיל" ועד "מגשימים"), של כינויי צורות ההתיישבות (שהתדרו בתארים פעילים כגון "קיבוץ" ו"מושב") ובכלל, של כל אוצר המילים ההתיישבותי – החל מ־ה"התיישבות" עצמה, דרך ה"הגשמה", ה"עלייה לקרקע", ה"היאחזות", ומאוחר יותר גם ה"התנחלות". במובן זה, "חומה ומגדל" – אבל במידה רבה גם מכלול הנוף הבנוי בישראל – יותר משהם מהווים אובייקט מוגמר, הם מהווים עקבה של פעולה, שהיא בדרך כלל חד־צדדית. קביעת עובדה בנויה או חצי־בנויה בשטח הפכה לא רק לטקטיקה שחוזרת בכל מאבק צבאי ופוליטי כ"תגובה ציונית הולמת" כלפי הלחצים מחוץ, אלא גם לנורמה אזרחית מקובלת בתוככי הציבוריות הישראלית. הפולשנות הפְּרִיקוּלָרִית הזו התאזרחה בסופו של דבר גם במרחב הבנוי האזרחי הכפרי והעירוני – אל המרפסת הסגורה, אל המחסן המאולתר ואל תוספת הבנייה הלא חוקית. אין זה כלל מקרי ששנים מאוחר יותר, תושבי שכונת הארגזים בדרום תל־אביב יסרבו להבין את ההבדל בין תפיסת החזקה הספונטנית שלהם (שהתחילה אף היא בשנות השלושים) ובין תפיסות החזקה המאורגנות של קיבוצי "חומה ומגדל" באדמות העמק והגליל, של אוניברסיטת תל־אביב בכפר שיח' מואניס או של ההתנחלויות בגדה המערבית.

ראוה

לכאורה, אנשי "חומה ומגדל" נהגו לתפוס את מפעלם במונחים פרוזאיים לגמרי – של בעיות, אמצעים ופתרונות. בכל הפרסומים על "חומה ומגדל" ניכרת אדישות גדולה לאפקטיביות החזותית של "חומה ומגדל" – אינטרפטציות דרשניות מעין אלו היו אולי זרות לגמרי לא רק לאופן האקסיומטי שבו נתפסה ההכרחיות של "חומה ומגדל", אלא גם אולי להווייתו הערכית של דור שלם שמצא את האידאל שלו ב"איש המעשה".

אבל בכל זאת, קשה להתעלם מהעובדה הפשוטה שעצם ההופעה של היישוב החדש בשטח לא היתה יכולה שלא להיתפס באורח ראוותני: הבריאה בן־יום או בן־לילה של יש מאין, מופע

האורות,[[]^{4]} האיתותים עם פרוז'קטור בלילה ועם מראות ביום. ולא פחות מהמהירות שבה הוקמו היישובים החדשים, אי אפשר שלא להתרשם מהמהירות שבה הם השתכפלו כדימוי תקשורתי ותרבותי בזמן אמת, בעצם ימי "חומה ומגדל".

שלמה גור נהג להביא עִמו את הצלם זולטן קלוגר לרבים מה"מיצגים" של הקמת "חומה ומגדל", ואליהם התלוו גם רבים ממנהיגי היישוב; הקרן הקיימת, שהיתה בין יוזמי "מתקפת ההתיישבות" של 39-1936 היא זו ששילמה את משכורתו של קלוגר ואף השקיעה משאבים חסרי תקדים בהנצחת מבצעי "חומה ומגדל" ובקביעתם במיתולוגיה הישראלית.[[]^{5]}

ב־1939, הקרן הקיימת עמדה מאחורי הפקתו של "אביב בגליל", סרט הקולנוע הצבעוני הראשון שצולם בישראל. "אביב בגליל" (13 דקות ללא פסקול) שבוים על־ידי אפרים ליש, עולה חדש מגרמניה, הוא מעין סרט פרסומת לנופי הגליל ולהתיישבות באזור. בסרט מוצגים נופים שונים מהגליל, בית כנסת עתיק, נחלים, שדות ופלגים, ומקומות יישוב ישנים וחדשים כמו צפת וראש פינה. חלק נרחב במיוחד מהסרט מוקדש לסצנות מבוימות שצולמו בהתיישבויות "חומה ומגדל" בקיבוצים עין גב ועמיר: פעילויות שונות הקשורות לדיג בכנרת, פנטזיה (יותר מערבונית ממזרחית) שבה דוהרים החברים על סוסים, חזרה מהעבודה, ריקודי הורה, שיעור בערבית ובעברית המשותף למתיישבים היהודים ולילידים הערבים.[[]^{6]}

ב־1940 הוצגה האופרה העברית הראשונה, "דן השומר", על־ידי האופרה הארצישראלית העממית. הליברטו עובד על־ידי מרק לברי והתבסס על המחזה "יריות בקיבוץ" מאת ש. שלום ומקס ברוד (!). האופרה תיארה את חייהם של אנשי התיישבות "חומה ומגדל" בצפון הארץ ואת עמידתם מול התקפה של שודדים.

ביתן

ב־1937, פחות משנה לאחר עליית תל־עמל לקרקע, הוצגה התיישבות "חומה ומגדל" אחר כבוד בכיתן הארצישראלי בתערוכה האוניברסלית של פריז, הזכורה בהיסטוריה של הארכיטקטורה גם כתערוכה שהעניקה מדליית־זהב לביתן הגרמני של אלברט שפאר. ישנם הרבה קווי דמיון בין הרעיון של "חומה ומגדל" ובין הביתן המודרני, טיפוס בניין המוכר לנו מהתערוכות האוניברסליות ומתערוכות ה"אקספו". הקנון המודרניסטי מלא בלא מעט ביתנים ופרוטטיפים שהטכנולוגיה שלהם טומנת בחובה פוטנציאל של תוקפנות ופולשנות: הבתים המוכנים של וואזן, הפרוטטיפים של

לה קורבוזייה, ה"סיטרוהאן" (1920-1922) שאמור היה "לנסוע" לחבלי ארץ שונים, וה"קבנון" (1950) בקאפ מרטן שבאמצעותו פלש לה קורבוזייה לחייה של איילין גריי, מכוונת המגורים הקולוניאליות של ז'אן פרובה, "הבית הטרופי" (1949) ו"בית המתיישב הבודד בסהרה" (1957), הפרוטטיפים השונים של "הדימאקסיון" (1928-1945) של בקמינסטר פולר, והמעבר של הכיפות הגיאודזיות שלו מאוחר יותר, בשנות השישים, מקומונות ההיפיו בקליפורניה לשדות הקרב של וייטנאם.

כמו הביתן, "חומה ומגדל" מאופיין בניידות או באפשרות ניווד, בתכנון לוגיסטי קפדני, בייצור מוקדם, באפשרות הרכבה ופרוק מהירים, ובעיקר בנוכחות לכידה, אסרטיבית וראוותנית בסביבה. אבל בזמן שהביתן, כטיפוס־בניין "רטוריי", כפלטפורמה של רעיונות ומניפסטים, היה הביטוי הטקסי של האוטופיה המתועשת של הארכיטקטורה המודרנית, מעין אלגוריה על שאלת הפרוטטיפ, "חומה ומגדל" היה היישום הקונקרטי שלה.

התבנית

בסופו של דבר, מעבר לכל התיווכים, לביטוי הקונקרטי יש עוצמה רבה יותר מכל דימוי ומטאפורה. הראוותנות והחשיבות של "חומה ומגדל" לא נבעו מאיך שזה נראה, אלא ממה שזה, ממה שזה עושה. ה"חומה" היתה לפני הכל תבנית עץ פשוטה של עשרים סנטימטר מלאה חצץ. היא היתה הסימן לבאות, כי על מי שיכול למלא תבנית בחצץ לא יקשה למלאה גם בחומרים אחרים. מעבר להיותה קיר מגן שנבנה אד־הוק, ה"חומה" היתה תצוגת תכלית טכנולוגית והפגנת כוח לוגיסטית: היא היתה ההבטחה, האיום הלא־מוסתר של הבטון.

1 פרטי העלייה לקרקע והציטוטים לקוחים מהמקורות הבאים: שיחה בין שלמה גור ואריאלה אוולאי שנערכה ב־1995 בקיבוץ ניר־דוד שעיקריה התפרסמו בספרה – אוולאי, אריאלה (2000). איך זה נראה לך? – 25 שיחות, 44 תצלומים. תל־אביב: בבל, עמ' 27-35; חוברת "תל־עמל – 10 שנים", עמ' 30; פרנקל, יחוקאל. איך הגענו לתוכנית חומה ומגדל: 40 שנה לחומה ומגדל, עמ' 21; גור, שלמה (תשמ"ז). שלמה גור – האיש מאחורי החומה והמגדל (מונולוג שנרשם ע"י זאב ענר), ימי חומה ומגדל 1936-1939, עורך: מרדכי נאור, סדרת עידן, ירושלים: הוצאת יד יצחק בן צבי, עמ' 47-50.

2 שלמה גור (גרוובסקי, 1913-2000) היה ממקימי קיבוץ תל־עמל (ששמו שונה מאוחר יותר ל"ניר־דוד") והפך בעקבות "חומה ומגדל" למעין "מנהל פרויקטים" לאומי. לפני הקמת המדינה הוא היה אחראי לתכנון הנגתם של יישובים רבים, ובכללם העיר העתיקה בירושלים. לאחר הקמת המדינה הוא הופקד על ה־grands projets הראשונים של המדינה – קמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם, הספרייה הלאומית ובניין הכנסת.

3 יוחנן רטנר (1891-1965) היה ארכיטקט בהכשרתו, קצין בצבא האדום, ארכיטקט ואסטרטג של ארגון ה"הגנה", אלוף בצה"ל (כחבר מטכ"ל במלחמת העצמאות, רטנר היה האלוף היחידי שכן גוריון אפשר לו להשאיר את שם המשפחה הלועזי), ולימים דיקאן הפקולטה לארכיטקטורה בטכניון. באופן מעט מוזר, כמורה ודיקאן בטכניון בשנות החמישים, רטנר נחשב היה לאחת הדמויות הראקציונריות ולאחד המתנגדים הגדולים של ארכיטקטורה מודרניסטית.

4 למרות שתפיסת "המחנה והנחלה" כתבנית נוף המולדת הוטמעה היטב באסטרטגיות התכנון השונות (הגדרתם של שטחים בנויים אל מול שטחים פתוחים או חקלאיים), הרי שמהבחינה של חלוקת הבעלויות היא יושמה אך ורק בהתיישבות הכפרית ("ההתיישבות העובדת"). ההתיישבויות העירוניות לעומתן (ערי הפיתוח למשל), הוקמו כ"מחנה ללא נחלה". את ההשלכות הטריטוריאליות של האופן הסלקטיווי הזה שבו יושמה תפיסת "המחנה והנחלה" ניתן לראות היטב גם היום, כשמשווים את הצלחתם היחסית של היישובים החקלאיים לשעבר לקבל את הבעלות על הנחלות שקיבלו, עם חוסר היכולת של דיירי השיכון הציבורי לקבל לידיהם את הבעלות על דירותיהם ללא כל סיכוי לקבל נתח מהשטחים הפתוחים הרבים שמקיפים בדרך כלל את שיכוניהם.

5 הכוונה לערים שתוכננו ונבנו מאו הקמת המדינה.

6 על תפקידו של המבט מראש המגדל ועל האופן החדש שבו מבט זה מעיין בנוף ועורך לו "אינטלקציה", ר' את מסתו המפורסמת של רולן בארת "מגדל אייפל", וכמובן את ספרו החשוב של מישל פוקו "לפקח ולהעניש". בהקשר הישראלי, אריאלה אוולאי קושרת את המבט הזה מלמעלה גם לפרויקט אחר של שלמה גור – ב־1937 ערך גור סדרת תצלומים של גגות העיר העתיקה במטרה לתכנן את הגנת הרובע היהודי. אוולאי, שמביאה בהקדמה לשיחה עם גור תיאור מפורט של המבט הזה, ראתה בו את הדגם של "המבט הרשמי, העין הרשמית של מדינת ישראל" (אוולאי, 2000, עמ' 28). וכשמדברים על האיקונוגרפיה והמיתולוגיה הישראליות של המבט מלמעלה, חשוב גם להזכיר את "העיניים של המדינה", אמירה ספונטנית של לוחם חטיבת "גולני" עיף, רגע אחרי כיבוש הר החרמון ב־1973, שוכתה להדהוד בעבודתה המפורסמת של האמנית מיכל נאמן.

7 Lefebvre, Henri (1968). Espace et politique, in Lefebvre, Henri, Le droit a la ville, Editions Anthropos, p. 207.

8 עוז, עמוס (1995). פה ושם בארץ־ישראל: בסתיו 1982. ירושלים: כתר (עם עובד, 1982), עמ' 98-99.

9 ובהקשר זה כדאי להזכיר חטיבה ניכרת מעבודתו של מורי, פול ויריליו, ובמיוחד את ספרו:

Virilio, Paul (1984). Guerre et cinéma – Logistique de la perception. Paris: Cahier du cinéma, Editions de l'Étoile.

10 זוהי הדגמה מוחשית טענתו של לפכבר – "מרחב שעבר אינסטרומנטליזציה הופך למרחב פוליטי" – Lefebvre (1968), pp. 277-78.

11 לדיון ביקורתי בהיבטים הארטיים של הקולוניאליזם ר': שוחט, אלה (2001). מין ואימפריה: לקראת אתנוגרפיה פמיניסטית של התרבות, זכרונות אסורים:

לקראת מחשבה רב־תרבותית – אסופת מאמרים, תל־אביב: הוצאת בימת קדם, קשת המזרח.

12 כך למשל סיפר לי אברהם יסקי שכשתוכננה שכונת רמות התבקשו המתכננים במפורש להתקין גגות רעפים על השורות הראשונות של הבתים, הנראות מהכביש המהיר לירושלים.

13 דהומולוגיה – תורת המהירות. מונח שהומצא על־ידי פול ויריליו בספרו "מהירות ופוליטיקה".

14 ר' למשל את הסברו של ויריליו על הקשר בין הזרקורים של הגנת הנ"מ במלחמת העולם השנייה ובין האמבלמה של 20th Century Fox ובין בטיויים ספקטקולריים אחרים כדוגמת קתדרלת האור של אלברט שפאר בנירנברג.

15 Virilio (1984), p. 68.

16 על הקשרים שבין קלוגר, הקרן הקיימת וקרן היסוד, ר': ידעיה, עורד (יולי 1990). "לקראת תפקוד חברתי: התצלומים של זולטן קלוגר מתקופת חומה ומגדל", קו 10, עמ' 13-19. ידעיה היה הראשון שהפנה את אור הזרקורים לכיוונו של קלוגר והצביע על חשיבותו הרבה לתולדות הצילום המקומי.

כדי להבין את גודל ההשקעה והמאמץ של הקרן הקיימת, כדאי להיזכר שבדיקו באותן שנים התחוללה מלחמה טכנולוגית בין הוליווד והטכניקולור ובין גבלס והאנפאקולור: פול ויריליו מספר שסרט הצבע הגרמני הראשון "הדיפלומטית היפה" (frauen sind doch besser Diplomatten), שצולם ב־1938 על־ידי צאריקה רוק (Rökk) נגנו על־ידי גבלס בטענה שהצבעים של אנפאקולור ההויים וקודרים. התעשייה הגרמנית תומרצה עוד יותר לאחר שאדולף היטלר צפה בעותק של "חלף עם הרוח" שנמצא על אונייה שנתפשה על־ידי בנות הברית. Virilio 1984, p.10-12.

נוסח ראשון של המאמר נכתב בצרפתית בשנת 1987 במסגרת פרויקט סטודנטיאלי בנושא "ארכיטקטורה ורנקולרית" שנערך ב־Ecole Spéciale d'Architecture בפאריז. הגרסה המורחבת של המאמר התפרסמה לראשונה באנגלית ב־2002 בקטלוג בעריכת רפי סגל ואיל ויצמן ובעיצוב דוד טרטקובר A Civilian Occupation, the politics of Israeli Architecture (הקטלוג נערך בהזמנת עמותת האדריכלים בישראל לרגל קונגרס ה־UIA בברלין, אולם לאחר הדפסתו החליטה עמותת האדריכלים לבטל את התצוגה והשמידה את 5000 העותקים שכבר הודפסו. ב־2003 הקטלוג התפרסם בשנית כספר שיצא בשיתוף בין הוצאת בבל והוצאת Verso בלונדון. ב־2004 התפרסמה מהדורה צרפתית שלו ב־Les Éditions de L'Imprimeur. בין 2004 ו־2006 המאמר התפרסם בכמה קטלוגים ואתולוגיות באנגלית. זוהי הפעם הראשונה שהוא מתפרסם בעברית.

התמונות מתוך התערוכה הפרדה בגלריה בבית האדריכל, יפו; אוצרת: שלי כהן

שכונת הקטמונים, מעליה "פרויקט הולילנד פארק", ירושלים

עמית גרון, 2005. למעלה: "מגדלי חוף הכרמל", חיפה; למטה: "פרויקט אנדרומדה", יפו

גסטון צבי איצקוביץ, חשא, 2006 ◀

הדס קידר, נביאה בעירה, 2006

הדס קידר, פנקוני, 2004

"כל מי שמתכנן כאן במרחב תופס את הערבים כמשהו שמטריד את הנוף"

עמר אע'באריה ואיתן ברונשטיין מראיינים את סאמי אבו שחאדה

עד שנת 1948 חיו ביפו כשבעים אלף תושבים פלסטינים. במפקד האוכלוסין הראשון לאחר גרוש תושביה עמד מספרם על 3,647. אלה שנשארו ביפו רוכזו על ידי הממשל הצבאי בעג'מי, שכונתה אז "נטו יפו". שישים שנה לאחר מכן מאיימת המדינה, באמצעות חברת עמידר, לפנות מבתיהן ארבע מאות משפחות הגרות בשכונה. עמר אע'באריה ואיתן ברונשטיין ראינו את סאמי אבו שחאדה, דוקטורנט להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב החוקר את יפו כמרכז תרבות ערבי בתקופת המנדט הבריטי, חבר הוועדה העממית נגד הריסת בתים ביפו.

► מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, טכניקה מעורבת על נייר

עד לפני שבע שנים לא שמעת מעולם מסבא שלך?
סאמי אבו שחאדה: לא מסבא שלי ולא מאף אחד אחר. רק דברים שקראתי. ולא רק אני. אנשים ברחוב, ביפו, לא יודעים. ולא רק ביפו. בכל הארץ. הרי אם האנשים היו יודעים או הדיון הזה עם יולי תמיר על ספרי הלימוד, כן להכניס נכבה, לא להכניס נכבה, זה קשקוש. לא רלוונטי. הוא כן רלוונטי וכל כך פוליטי כי אפילו הערבים בעצמם לא מכירים את ההיסטוריה של עצמם. יש אנשים שכן מוכנים לדבר – אבל יודעים טוב מאוד שיהיו לזה השלכות פוליטיות. אולי הילדים, אולי הנכדים שלהם יתערבו בפוליטיקה, ואת זה הם לא רוצים. מפחדים על העתיד של הילדים שלהם.
עמר אע'באריה: גם סבא שלך מתוך פחד לא דיבר?
סאמי אבו שחאדה: כמוכן! גם סבא שלי,

מכירים עוד אנשים חוץ ממך. שיחה שנייה הולכת על לדבר על שנות הארבעים, בלי נכבה. קולנוע, כדורגל, מועדון, נישואים, מה שבא. בפגישה שלישית האנשים קופצים מ-1947 למחצית השנייה של שנות החמישים. כשזה קרה בפעם הראשונה, אני כחוקר, התפלאתי. כשזה קורה כמה פעמים אתה מבין שיש פה איזושהו דפוס. ואז צריך להחזיר אותם לתקופה הזאת. וזה לא תמיד היה מצליח. לפעמים היה הריאיון נסגר. זהו. בוא נסגור חברים, לך הביתה. לפעמים אנשים היו נשברים. לסבא שלי זה לקח עד הריאיון השלישי. ואז, כשאני צחקתי כשהוא סיפר שאבא שלו מת כשהפקיעו לו את הפרדס, הוא הפסיק לדבר איתי. זהו. ואז לקח עוד פעם זמן, לבנות אמון, להסביר לו שזה חשוב, להתנצל, להתחנן. מאז אנחנו חברים.
איתן ברונשטיין: אז אני רוצה להבין,

עמר אע'באריה: הייתי רוצה שתספר לנו על יפו היום, אבל לפניכן שאלה אינפורמטיבית: מאיזה גיל אתה מודע לעניין של הנכבה של יפו? מאיזה גיל? מאיזו שנה? מתי סבא שלך התחיל לדבר, לספר את הסיפור?
סאמי אבו שחאדה: סבא שלי התחיל באופן רציני לספר את הסיפור של המשפחה רק לפני איזה שבע שנים. לפני כן, ובעצם גם אז, הוא לא ממש רצה לדבר על זה. הייתי צריך לעבור איתו תהליך של שכנוע, דיבוב. וזה לא רק סבא שלי שעבר את התהליך הזה. כל האנשים שאני עצמי התחלתי לראיין, זה תהליך. קודם כל, האנשים לא מעוניינים לדבר על הנכבה. כשאתה מתעקש ואתה מנסה והם מבינים שזה עוזר לך אישית, בלימודים, אז הם מוכנים לדבר. פגישה ראשונה הולכת לדבר בכלל על מה שלום המשפחה. כדי לוודא שאתה אבו שחאדה, אתה לא סוכן שב"כ, הכל בסדר,

הוא חשב שלא ירשמו אותי לאוניברסיטה כי הלכתי להפגנה. סבא שלי בטוח שאני לא אמצא עבודה. גם ההורים שלי. אנחנו, המנטליות הזאת קצת קשה להסביר אותה. אני אתן לכם דוגמה. אני באוקטובר 2000 הייתי פעיל בהפגנות שהיו ביפו. אז השב"כ קרא לכמה אנשים לחקירה. אז איך זה עובד? בתחילת 2001 שולחים לי מכתב הביתה משוטר תנועה שקוראים לו דן קסידי שאני צריך לבוא לחקירה במשטרת יפו. הלכתי לעורך דין, סיפרתי לו את הסיפור, הוא אמר לי אה, אני מבין מה קורה, תן לי את המכתב. התקשר לתחנה אמר להם אני העורך דין של סאמי, מה אתם רוצים. אמרו לו, לא יודעים על מה אתה מדבר, אין לנו פה הזמנה לחקירה על שם הבנאדם הזה. אז העורך דין צחק, אמר, אתם לא יודעים על מה אני מדבר והמכתב יצא מאצלכם. גם אני לא יודע על מה אתם מדברים. ירדו ממני. אחרי איזה חודש־חודשיים מתקשר אלי מישוהו לפלאפון. אומר לי שלום, אני מהשב"כ, לא אהבנו שם את מה שעשית עם המכתב, אנחנו רוצים שתבוא אלינו לחקירה. אז אני אומר להם, תעבדו לפי החוק, אני אבוא. אז הוא אומר לי שמע, אל תתחכם. אנחנו לא רוצים לבוא לקחת אותך מהבית איפה שאתה גר אצל דוד שלך בשעה אחת כלילה לעשות לך בושות ורעש. תן לנו תאריך מתאים לך ונגמור. נתתי תאריך, שעה, הלכתי לחקירה. אתם לא יודעים לאיזה לחץ נכנסה המשפחה. לא אחד, שניים. כל המשפחה! סאמי הולך לחקירה בשב"כ.

עמר אע'באריה: ואתך זה לא הלחיץ?

סאמי אבו שחאדה: אני לא. כי אני יודע, אני חי את המקום, אני יודע כמה אנשים לחוצים, אני יודע כמה אנשים מפחדים. אני מכיר את האווירה. הרי זה לא מקרי שבתוך עוול כזה, גזענות כזו, יש חוסר

אונים פוליטי כמו זה שאנחנו חיים איתו. איך תבין שמיליון ומאתיים אלף בני אדם לא מצליחים לארגן הפגנה פוליטית אחת רצינית בתל־אביב? איך תבין את זה? זה מקרי? צריך להיות כמה סיבות. ואחת הסיבות היא שאנשים לא יודעים שהיתה נכבה ומה ההשלכות שלה. לא מכירים את ההיסטוריה, לא שלהם ולא של המשפחות שלהם ולא איך הם התגלגלו למצב שבו הם נמצאים בו. וסיבה מצוינת היא פחד. אנשים מפחדים. עד היום מפחדים. סבא שלי עבר חקירות בשנות השישים, בעינויים. סבא שלי מצד אבא. רצו להכריח אותו להגיד שהוא מרגל מצרי. תלשו לו את הציפורניים בחקירה. היה צילום כזה בעיתון של אורי אבנרי, העולם הזה, מלפני שנים. יש צילום כזה של האסירים שהיו תולשים להם את הציפורניים. מחמוד סבאע' מת ככה בחקירה. אז אנשים מפחדים. חסרי אונים.

עמר אע'באריה: רצינו לשאול על עניין הריסות הבתים בעג'מי, איך אתה מבין את זה?

סאמי אבו שחאדה: ערים מודרניות בעולם זה דבר שמתכננים. זה לא דבר שסתם קורה. ברגע שלא לוקחים התפתחות של עשרות אלפי אנשים בחשבון, קורות בעיות. עיריית תל־אביב, מאז שהיא סיפחה אליה את יפו ועד היום, לא בנתה שכונה ערבית אחת, לא ביפו ולא בתל־אביב. והבעיה לא היתה בעיה של קרקע. כי ליהודים היה להם פתרונות. בנו שכונות. עכשיו, בעיר מודרנית – אתה מתכנן. אתה מתכנן בתי תפילה ודירות שמתאימות לגודל המשפחות. ואתה לוקח בחשבון צרכים פיזיים, תרבותיים, כלכליים, פוליטיים של האוכלוסייה שלך. כל זה לא קרה לגבי האוכלוסייה הערבית ביפו. להפך. כל מי שמתכנן תופס את הערבים כמשהו שמטריד את הנוף. לא מתאים למקום. נגד

המודרניזציה. לערבים משנת 1951 עד היום לא הוקמה שכונה אחת והאוכלוסייה גדלה בחמש מאות אחוז.

בגלל הנכבה התפיסה של הגאוגרפיה של הערבים ביפו השתנתה. אחרי הנכבה ריכזו את כל הערבים של יפו בתוך שכונת עג'מי, הגטו קראו לזה, אף ערבי שגר שם לא יכל לצאת מהגטו בלי אישורים מהמושל הצבאי. ככה, בשביל מי שגר שם, עג'מי נהייתה כאילו היא כל יפו. ואז, גם אחרי שהוסר האיסור על ערבים לצאת מעג'מי, הם לא רצו לצאת, כדי לא להתרחק אחד מהשני. מספיק מה שהם עברו. לא רצו לעזוב את עג'מי, למרות שהיו אופציות יותר טובות. עג'מי היא לא השכונה הכי יפה בעולם. עיריית תל־אביב הפכה אותה לאתר זבל במשך עשר שנים. ועם פשיעה ועם כל זה, פסיכולוגית, האנשים תפסו שיפו זה רק עג'מי וניסו לא לצאת ממנה. ככה עג'מי נהייתה שכונה מאוד צפופה.

עמר אע'באריה: ומה קורה בשכונה עכשיו? סאמי אבו שחאדה: עכשיו בעג'מי יש גל חדש של הריסות. בכל יפו יש לפי עמידר חמש מאות משפחות שאיכשהו עברו על החוק והם צריכות לקבל עכשיו צווי פינוי או צווי הריסה. בעג'מי מתרכזות רוב הבעיה כי במשך שלושים שנה האזור היה מוקפא מבחינה תכנונית. נגיד, גם אם היית רוצה לקבל אישור לא היו נותנים לך. עכשיו שינו את התוכנית. פתאום האזור הוא לא פינוי־בינוי. אבל לא תיקנו את הטעות של כל השנים. זה לא שהעירייה באה לאנשים, אמרה להם תראו, במשך שלושים שנה היה אזור מוקפא, בואו נתקן. לא נהרוס, נראה מה אפשר לתקן. במקום זה, מיד פתחו בהליכים משפטיים נגד כולם. זה בלתי סביר לבוא לבן אדם אחרי ארבעים שנה, להגיד לו ואללה, התוכנית השתנתה, טעינו, אבל אתה תשלם את המחיר, תסבול. אנחנו

הורסים, אתה צריך לפנות. ישבנו כמה פעמים עם הפקידות של המנהל, עמידר, העירייה. האנשים האלה לא מדברים כפקידי ציבור. אין מנטליות כזאת. הם מדברים כמו מושלים צבאיים.

עכשיו חלק גדול מעג'מי מיועד להריסה. זו השכונה הערבית היחידה, או עם רוב ערבי, היחידה שנשארה. יש מצוקת דיור אדירה באוכלוסייה הערבית בכל יפו. אפילו אם נקבל את הקו של העירייה ונניח שצריך להוציא את האנשים האלה מהבתים כי הם פולשים. בסדר. מה יהיה איתם? לאן ילכו? משפחת עדאסי שהרסו את ביתה לאחרונה, הילדים ישנו מתחת לעצים בפרדס דקה. זה סביר ביפו 2007? בתל־אביב יש שישים שכונות, עג'מי הכי קשה מבחינה סוציו־אקונומית. ככה סביר שיתכננו? נראה אנושי לזרוק אנשים ב־2007 לגור מתחת לעצים? איתן ברונשטיין: אני רוצה להבין משהו. מאותם אלפים בודדים שנשארו ביפו ורוכזו בעג'מי, חלקם בא מאלעריש, קצת מבחוק. אתה יודע להגיד משהו יותר ברור כמה מהם, כמה היו ממש מיפו, או מעג'מי ממש, וכמה מבחוק?

סאמי אבו שחאדה: פחות או יותר חצי־חצי. היום יש ביפו בערך עשרים אלף ערבים. כמחציתם מיפו לפני 48', מחציתם באו בגלים שונים של הגירה. כאלה שבאו לגור כדי לעבוד בעבודות שיהודים לא עושים, בבנייה, מסעדות וככה, מאם אלפחם, נצרת. חלקם משתפי פעולה פלסטינים מהשטחים. חלקם בעלי מקצועות חופשיים שבאים לגור במרכז, בשנות התשעים, כי הרי אין אף עיר ערבית חדשה, כי תל־אביב לא בנויה לקבל ערבים. ובגלל תל־אביב לא בנויה לקבל ערבים, אלה שבאים לעבוד בתל־אביב באים לגור ביפו.

עמר אע'באריה: ומה התוכנית של העירייה לעג'מי?

סאמי אבו שחאדה: התוכנית של העירייה היום היא לפתח את עג'מי, אלא שמהניסיון של העבר בתוכניות פיתוח, מעיריית תל־אביב ובכלל בתנועה הציונית, כל מה שנגע לפיתוח בהכרח טומן בחובו שצריך לסלק משם את הערבים. אני מניח שאם התוכנית הנוכחית ממשכה, אנחנו נקבל הרבה יותר יהודים בעג'מי והרבה פחות ערבים ומצוקת הדיור ביפו תגבר בצורה מאוד רצינית.

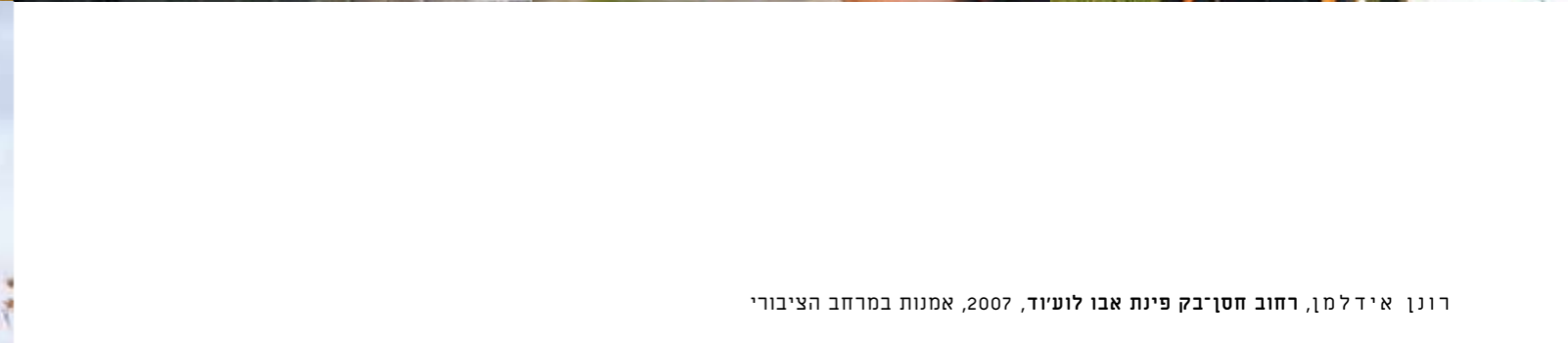
עמר אע'באריה: כי חלק גדול מתושבי עג'מי הערבים לא יהיו חלק מהתוכנית הזאת. סאמי אבו שחאדה: ברור! כשאתה מביא אוכלוסייה כל כך חזקה שיכולה לקנות בתים במאות אלפי דולרים, או מיליוני דולרים, לתוך השכונה הכי קשה מבחינה כלכלית בתל־אביב, האוכלוסייה המקומית לא יכולה להיכנס לתחרות. לדבר בשפה נאו־ליברלית בשכונה כמו עג'מי, זה עוול. אתה לא יכול להביא את האנשים הכי חזקים בניו־יורק ובתל־אביב ולהגיד להם תבואו, יש לנו תחרות חופשית עם אנשים שגרים בשכונת המצוקה הכי קשה שיש פה. קשקוש מוחלט. מי יתחרה עם מי? אני אישית נשוי חמש שנים. יכול להרשות לעצמי לרכוש דירה במחיר סביר, מאה עד מאה חמישים אלף דולר. אין דירות במחירים האלה, אין היצע, אין פרויקטים. לא רק לי. כל מעמד הביניים הערבי ביפו גר בשכירות. אנחנו גרים אצל העשירים האלה שקונים את הבתים ומשכירים אותם ביוקר.

איתן ברונשטיין: תגיד מילה על ההשוואה לכפר שלם. הרי מישוהו יכול לבוא ולהגיד לך תראה, מה אתה רוצה, גם מכפר שלם זורקים אנשים, אותו סיפור, שם זה יהודים. סאמי אבו שחאדה: ההבדל בין המצב הקשה בעג'מי למצב הקשה בכפר שלם הוא באלטרנטיבות. אם מישוהו בכפר שלם יקבל מאתיים חמישים אלף דולר כדי לעזוב, הוא יכול לקנות בית כמו שלו או יותר טוב משלו

בשכונה יהודית אחרת שתיתן לו את כל השרותים שהוא צריך. כי הוא יהודי. כי כל העיריות באזור מתכננות עבור אוכלוסייה יהודית. לערבים אין את האופציה הזו. דבר שני, אם בודקים את המקרים עצמם, בהרבה מהמקרים ביפו מדובר באדמות שלהם, של הסבא של האבא, או בבתים של המשפחות עצמן מדורי דורות. כמובן שיש גם דברים דומים. לדעתי אנשי כפר שלם הם אחינו למאבק. הגישה הנאו־ליברלית פוגעת בכל החלשים, זה לא רק עניין יהודי־ערבי. אבל בעג'מי יש גם אלמנט לאומי.

סוזנה לאוטרבך, מנשיה, 2005

רון אידלמן, רחוב חסן־בק פינת אבו לוטיד, 2007, אמנות במרחב הציבורי

בנובמבר 2000, כתגובה לארועי אוקטובר ולאינתפאדת אלאקצא, יזמה עמותת אי אס את הפרויקט אוטוביוגרפיה של עיר, במטרה להציע כלים אלטרנטיביים להבנת ההיסטוריה של יפו. לב הפרויקט אוטוביוגרפיה של עיר הוא מאגר נתונים אינטרנטי (www.jaffaproject.org) ובו ראיונות, סרטים, צילומים, מסמכים וקטעי אודיו ממקורות שונים המציגים זוויות שונות על עברה של העיר.

במסגרת אוטוביוגרפיה של עיר מזמינה אי אס אמנים להציג עבודות במרחב הציבורי של יפו (www.jaffaproject.org/events). בין החודשים ספטמבר 2007 לפברואר 2008 יצרו בעיר אמנים שונים אפשרויות לפרספקטיבות מגוונות על הזיכרון וההיסטוריה של יפו במרחב הציבורי היפואי.

בעבודה רחוב חסן־בק פינת אבו לועיד סימן רונן אי דלמן, בעזרת עגלות סימון של מגרשי כדורגל ורולרים פשוטים של צביעה, את גריד הרחובות והבתים של שכונת מנשיה, הקבורה תחת הטיילת ותחת מדשאותיו של גן צירלס קלור.

קורט ברמר, מנשיה, תאריך לא ידוע

הרי אם האנשים היו יודעים, אז הדיון
הזה עם יולי תמיר על ספרי הלימוד,
כן להכניס נכבה לא להכניס נכבה,
זה קשקוש. לא רלוונטי. הוא כן רלוונטי
וכל כך פוליטי כי אפילו הערבים בעצמם
לא מכירים את ההיסטוריה של עצמם.

סאמי אבו שחאדה, עמ' 57

רודי ויסנשטיין, מנשיה, דצמבר 1948

שנה למלחמת לבנון-עזה: מורה נבוכים מזרחי, עם חזון

ראובן אברג'ל וסמדר לביא

► מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, טכניקה מעורבת על נייר

השנה שעברה - בשכונה שלנו

שנה לאחר שדות הקטל שורע המשטר הישראלי בלבנון, בנוסף לשדות הקטל היומימיים אותם הוא זורע בגדה המערבית וברצועת עזה.

בשנה שעברה נדמו פזמוני השלום – נכסי צאן הברזל, אוסף שירי העם שהמציאה הציונות בתהליך הקולוניזציה של פלסטין ובמיוחד לאחר כל מלחמה מ-1948 ואילך. היתה זו המלחמה הראשונה בה מצאו עצמם המשוררים-מטעם ללא חרוזים ומלודיות קליטות. הציבור בישראל כבר התרגל להקזות דם עונתיות, הנובעות מהסלמות מכוונות של הקונפליקט על-ידי המשטר. נראה שהמסד הישראלי בוחר במחזוריות של הרחבת הקטל מעבר לשגרה המתמשכת של חיסולים ממוקדים והפקעות אדמה והריסת בתים ועוצר ומחסומים לא רק נגד הפלסטינים, אלא גם כדי להשתיק את תקות הפצצה החברתית התוך-ישראלית; שהרי מוסכם וידוע לאליטה השלטת שפצצה זו מסוכנת בהרבה לשלומם של תיקי ההשקעות שלה מאשר הפצצה האירנית. ובינתיים הקזות הדם הללו נעשות באמצעות קבלן המשנה המזרח תיכוני של ריבון הסדר העולמי החדש; הן מאפשרות לבריון האמריקאי להמשיך ולשדר לעולם, דרך הכיבוש של עירק, מי כאן הפלפית.

בשנה שעברה היתה זו המלחמה הראשונה בה פולחן המוות של סקירת הנופלים בעיתונות לווה גם בציון מובלט של שיוכם הגאוגרפי. רצתה כאן התקשורת להדגיש שכשישראל יוצאת למלחמה במדינה ריבונית כלבנון, כשהמלחמה מתחילה ב"זבנג וגמרנו", מיטב האשכנזים של המיעוט השליט – אנשי ההתיישבות העובדת הוותיקה ושכונות היוקרה – הם עדיין אלה הפורעים את שטר הדמים. זאת בניגוד לשגרת החללים המזרחים, הדרוזים, הבדואים והאתיופים המבצעים את מה שמתקרא על-ידי המשטר "ביטחון שוטף" בגדה ובעזה. חיילי חי"ר אלה נשלחו אל הקרבות בלבנון כשהסתבר שהעסק הסתבך ומתמשך. התקשורת בישראל

היא ברובה פרטית. היא מהווה את מדורת השבט של הזירה הציונית המתקראת פרוגרסיבית. קרוב לוודאי שעקב שמותיחם וחזותם של החיילים המתים בפעולות הביטחון השוטף וכשנתארכה המלחמה, הבין ציבור צרכני התקשורת את מוצאם מבלי שייזדקק לאיזכור מיוחד של העניין על־ידי ברוני המידע. רק עקב החזות והמיקום הגאוגרפי מבין הציבור, שחיילי הדיכוי של הגדה ועזה באים מהרוב הכהה הנמצא בשוליים. גם כאשר נעדר האמון האזרחי בצבא, שרירי התותחים עדיין מהלכים קסם על הציבור היהודי בישראל.

בשנה האחרונה לא הפסיקה התקשורת לפמפם סיפורים על צמיחה כלכלית וירידת אחווי המובטלים/ות; שהרי היה ברור שמלחמות מביאות עמן צמיחה כלכלית. אבל למרבית הציבור בישראל, למעט האליטה הלבנה החוגגת, אין את ההון הדרוש כדי להיכנס לעסקי פוסט־מלחמה – שיקום בניינים שנפגעו בהפגזות החיזבאללה, סחר־מכר של מיגון מחודש ומשוכלל יותר של מכונת המלחמה, מכונה המפטרלת לאורך מה שקברניטי המשטר הגדירו כגבול. על אחת כמה וכמה נפגעו עוד יותר הנשים באזורי העימות. גם טרם המלחמה האחרונה היה מצבן ככי רע, עקב דלילותם של מקורות התעסוקה האזרחית שם. כעת המשטר מתחמט ומתבצר לקראת הקות הדם הבאה. הקוזה זו אמורה להשיב את אמון האזרחים בצבא לאחר המפלה של הקיץ שעבר. התעסוקות הנילוות להכנות לסיבוב הבא דורשות בעיקר כוח עבודה גברי.

בשנה שעברה נראה שאמיתות רבות באשר למשטר, שהיו חבויות זה שנים מתחת לפני השטח של הזירה הציבורית, עלו אל אור השיח הפומבי. בישראל נערך שיח זה בעיקר דרך התקשורת ההגמונית. בדחילו ורחימו היא מדווחת לנו על ירידה של אמון הציבור במערכת המשפט, משענתו של השלטון למען יצירת מראית עין הומנית. מדורת השבט, הטלוויזיה והעיתונות המודפסת, מאירה גם את העדר האמון הציבורי במשטרה. לכן פונות האליטות הלבנות לחברות שמירה פרטיות, הקשורות לפרקים אל משפחות המאפיה. צילומי הפפראצי בתקשורת מתעדים משפחות פשע אלה כשהן חולקות תדירות את זמנן בשמחות ובאירועים סלבריטאיים יחדיו עם משפחות האליטה השלטת. כמובן שהתקשורת, המוזמנת גם היא לשמחות, מדווחת.

בשנה שעברה תכיפות הדיווחים הביקורתיים על שרותי הרווחה והבריאות עלתה. בפעם הראשונה יודע ציבור צרכני התקשורת בצורה רציפה ובפריים־טיים על אודות הניסוי הציוני המתמשך בהנדסה אנושית של האוכלוסיות המנוחשלות, שנערך בהסתר מאז שנות השלושים: הוצאת ילדים מהבית להשמה כפויה במוסדות; מתן הגנה משפטית להורים פדופילים ואלמים, והענשת ההורים המגוננים; ניסויים רפואיים ללא יידוע האוכלוסייה המהווה שפן ניסיונות; מתן תרופות נרקוטיות ממכרות לנשים וילדים (ראו "ריטלין" או מדור ואליום ושות') כדרך לפתרון בעיות חברתיות. אמנם מתעלמת התקשורת בניחותא מן העובדה שמרבית הנפגעים/ות הם מזרחים/ות. אבל הציבור לא טמבל, ומבין זאת משמותיהם/ן, מִמְבַטָאם/ן, ומהתצלומים המעידים על צפיפות הפיגמנטים שלהם/ן; אבל עקב עוצמת הפשע, ולמרות החשיפה, רבים ממשיכים להכחיש ולהדחיק את הקשר בין צבע העור, המוצא, והמנוחשלות.

זעם רב הצטבר בקרב האוכלוסייה האזרחית בצפון, ברובה מזרחית ופלסטינית, עקב תחושתה כי הופקרה. הזעם נותב אל "כוכב הצפון" – קואליציה של כחמישים ארגונים חברתיים. לגבי הארגונים המתקראים "חברתיים", ה"חברתיות" היא מצג שווא הבא לחפות על הגזענות נגד ערבים, בין אם הם מזרחים או פלסטינים. "כוכב הצפון" ערכה ועדות לשימועים ציבוריים, בהן העידו כמאתיים נפגעים אזרחיים של המלחמה. ראשי "כוכב הצפון" התירו לפלסטינים שבעדים לדבר על מוצאם הערבי. מאידך, הם תייגו את המזרחים שהעידו כישראלים עניים סתם, מבלי שהתייחסו להיסטוריה הערבית שלהם, הקשורה להיותם תושבי הפריפריה. השימועים נערכו בחיפה, צפת, נצרת וקריית שמונה.

קואליציית "כוכב הצפון", כמו גם הארגונים המרכיבים אותה, ממומנת על־ידי "הקרן החדשה לישראל". הקרן משקפת סוג של ציונות כאילו־נאורה, כאילו־אלטרנטיבית. היא יוסדה בתקופת האינתפאדה הראשונה על־ידי ירשי אימפריית הג'ינס ליווי'ס בחוף המערבי של ארצות הברית. האליטה השלטת בישראל נתנה את

ברכתה. בהעדר מדיניות רווחה ממלכתית, החלה הקרן להכתיב בהדרגה את האג'נדה החברתית, התרבותית והמדינית של הסעד המתלווה למחאה האזרחית בישראל. הקרן וחברת הבת שלה, שתי"ל, אחראים להתמקצעות ולדה־פוליטיזציה של הארגונים החברתיים, שהפכו לנותני תעסוקה במציאות של אבטלה. כשמתמקצעים, חייבים ליישר קו כדי לקבל משכורת, במיוחד אם את/ה מנכ"ל עמותה החפץ בסגנון חיים. למעט המנכ"לים, ברובם אשכנזים, כספי הקרן מחולקים לחצאי ורבעי ושמיניות משרות בהן בדרך כלל מועסקים מזרחים ופלסטינים – זאת, כדי לכבול כמה שיותר פעילי/ות שטח אל חלקיקי משכורת נטולי זכויות עובדים. לקרן אידאולוגיה ופרקטיקה של חלוקת עבודת־המחאה תוך כדי הכלתה: האשכנזים מהאליטה הליברלית־פרוגרסיבית רשאים להיות "פוסט" ציוניים ולמחות על הפרת זכויות אנוש ואזרח של הפלסטינים בגדה המערבית ובעזה, או אפילו בתחומי המשטר הישראלי. הפלסטינים אזרחי ישראל הם על תקן הילידים לוחמי החופש האקזוטיים, הבאים להוכיח את נאורות המדינה והקרן התומכת בה. לכן הם נדרשים להשתיק את גישתם אל הציונות כגזענות. הארגונים המזרחיים הנתמכים על־ידי הקרן – במידה שהם מסרבים להפוך לבית תמחוי וים של דמעות – פשוט מנוטרלים.

את שימועי "כוכב הצפון" ריכזו דמויות הנחשבות "שמאל", וממוצבות במעבה ההגמוניה: יוסי שריד, נעמי חזן, עוזי דיין, ובוטרוס אבו מאנה. את הדו"ח אודות השימועים כתבה שופרו האנגלו־רסקסי של הפמיניזם הלבן הממסדי, הפרופסור למשפטים פרנסיס רדאי. אולי לכן התמצתה מחאת האזרחים בכנסים דלי נוכחות, שתוצאתם ניירות עמדה מסעירים בעיקר לציבור קוראי האנגלית התורמים לקרן. זהו סוג פעילות המוכר לנו מזה כעשור – תחכום "פוסט" ציוני, המייחצן את המאבק המזרחי תוך כדי נטרולו.

בשנה האחרונה, בישרה לנו העיתונות, קרוב למיליון מאזרחי ישראל עברו את דרך החתחתים הביורוקרטית וקיבלו דרכון של האיחוד האירופי. רובם דור שני ושלישי של ניצולי שואה, הרואים את אירופה כאפיק מילוט. אפילו יושבי־הראש־לשעבר של הכנסת והסוכנות היהודית אברום בורג, בנו של יוסף בורג, מאושיות הציונות הדתית־לאומית, הודיע קבל עם ועדה בעיתון האליטה "הארץ" שלישראל אין עתיד בתור מדינה יהודית. לכן הצטייד בדרכון צרפתי של האיחוד האירופי. למרבית החברים/ות בקהילותינו אין אפיק שכוה. לעומת היחסים הפוריים בין הציונות לבין המדינות שאורחיהן השתתפו בשואת יהודי אירופה, הציונות השאירה מאחוריה בארצות ערב אדמה חרוכה. אדמה חרוכה זו שוללת מקהילותינו את זכות השיבה. בשנה האחרונה קיימת בציבור המזרחי, הרוב הדומם של אזרחי ישראל, תחושה קיומית שהמדינה מתכלה ושאין לה אלטרנטיבה. לאורך שנים ציבור זה חרק שיניים, והתאמץ יומיומית להשתלב, ללא הצלחה, בהגמוניה האשכנזית של המשטר. בשנה האחרונה, פנטזיית ההשתלכות של ציבור זה טפחה על פניו.

השנה שעברה - באזור

בשנה שעברה המשיך העולם הערבי, כולל הפלסטינים באשר הם, לדבר דרך הדואליזם של פלסטין/ישראל. היתה כאן החמצה גדולה של העולם הערבי בכלל, ושל הפלסטינים והלבנונים בפרט. כמה חבל ששוב חזרו השבלונות הלאומיות הישנות והנוחות, הקושרות את היהדות באשר היא – מזרחית ואירופית כאחד – עם הציונות כאויב הלאומיות הערבית. אמנם מצרים, ישראל וירדן הן קבלניות המשנה של ארצות הברית באזור, אך יכולים היו הפלסטינים, הסורים והלבנונים לנסות להעזי ולדבר עם נפגעי המלחמה המזרחים, מעבר לקטגוריות המוחלטות של הכיבוש הישראלי. היה אפשר להושיט למזרחי הפריפריה יד. היה אפשר להסביר שהפעם, הם מבינים שההפגזות בצפון והקסאמים בדרום למעשה משרתים את אינטרס המשטר לחיזוק הקונפליקט בין מזרחים לפלסטינים. קונפליקט זה הוא הוא שמונע את התקוממות הציבור המזרחי נגד הנאו־קולוניאליזם הכלכלי, אשר רושש אותו סופית ולחלוטין. יכלו לוחמי החיזבאללה והחמאס להצביע על

כך שהמשטר הפקיר את המזרחים המנוחשלים הן בשדה הקרב והן במקלטים.

בניסיון לחבוש את פצעי העומק של המלחמה ולטפל בסבל של אוכלוסיית הפריפריה, על הרכבה האתני והלאומי, היו יכולים הפלסטינים והלבנונים לתת יד למאבק המזרחי. זאת, כדי לבקע איזה סדק בסולידריות המזרחית הסיסמאתית עם הממסד הלבן, ובשגרת הקריאות הפבלוביות של ״מוות לערבים״. קריאות אלה נובעות הן מהסוציאליזציה המוצלחת־מדי של קהילותינו, אותה כפה עלינו ההגמון והן מההשתקה האלימה של אלה שהעזו לקרוא עליו תיגר – ראו מרדכי וענונו, טלי פחימה, עוזי משולם ואחרים. הממסד הישראלי הלוחם הפקיר אוכלוסייה זו, בהצדיקו את המחיר ששילמה – הרוגי שדרות והצפון – כמחיר דמים בר־סבל, למען תיושם האידאולוגיה שלו שוב ושוב. כמה חבל שבתודעת העולם הערבי, והשמאל המערבי התומך בה, המשכנו להישאר רק החיילים הכהים מהמחסומים, חוקרי השב־כ, המתנחלים, וצווחני ה״מוות לערבים״ – כפי שמציירת אותנו התקשורת האשכנזית בעקביות מכוונת. מדוע, אם כן, לא מטילים בה השכנים ספק? שהרי המטרה של כולנו היא להחליש את מרכז הכוח האשכנזי ההגמוני, שכפה את עצמו על האזור. האם אין זו מטרה משותפת לכל אי־מי בעל כל שיוך אתני שהוא, שאינו רוצה לחיות בווילה הנטועה בג'ונגל, המוקף חברות שמירה, אלא מעדיף להיות חלק מהוויית המרחב המזרח תיכוני?

קל וחומר: טקטיקה של דיבור, הנובע מן העולם הערבי אל הציבור המזרחי פגוע המלחמה היתה יכולה להתחיל ולהציע אלטרנטיבות. יתכן, אמנם, שהיו התבטאויות כלשהן בנושא המזרחי בעולם הערבי לאחר שוך קרבות הקיץ האחרון; בהתחשב בעובדה שהציונות כרתה מפי קהילותינו את הלשון הערבית ומנעה מאיתנו את בתי הספר האליטיסטיים בהם לומדים אנגלית על בוריה, היה כדאי לתרגם התבטאויות אלה מערבית ואנגלית לעברית. בכוחותינו הדלים אין לנו גישה לכלים שיאפשרו לנו קריאה, תרגום והפצה של התבטאויות שכאלה. כמו כן, כפעילים חברתיים מזרחים אנטי־ציונים בלי משכורת אמריקאית, אין לנו ולו תקציבים, אפילו דלים, כדי לתרגם את האקטיביזם שלנו לערבית.

המערכת הפוליטית הפלסטינית, כמו גם המערכות הפוליטיות של מדינות ערב, ממשיכה לדחות כל ניסיון של מנהיג/ה קהילתי/ת מזרחי/ת לא־ציוני/ת ליוזמות הידברות פומבית. כך עושים גם ארגוני המרחב הציבורי הנאבקים על צדק תרבותי, מגדרי, חברתי, ופוליטי בעולם הערבי. היות שמנהיגים/ות אלה נושאים/ות דרכון ועליו מנורה, מערכת זו החרימה אותם/ן בצורה גורפת, גם לפני אינתפאדת אלאקצא. משום מה, המערכות הפוליטיות והעמותות הערביות לא מדקדקות במנורה על דרכוני האשכנזים העולים לרגל לרמאללה, או המקיימים מפגשים עם פוליטיקאים ופעילים חברתיים ערביים במטרופולינים במערב. האם זה בגלל העובדה שלהרבה מהאשכנזים הללו יש דרכונים גם זרים? או האם נובעת הדחייה מכך שהעולם הערבי מצפה לשמוע מאיתנו כשאנו מתווכים על־ידי ה״שמאל״ האשכנזי?

על סוגיית ההגות והפעולה המזרחית האנטי־ציונית, מקסימום, ניתן לקרוא תרגומים לערבית של אינטלקטואלים מזרחים, רובם נטועים בהווייה האקדמית הפוסטקולוניאלית האירופאית־צפון אמריקאית ומתבטאים מעל לראשיהן של קהילותינו. אלה מהם השייכים לאקדמיה הישראלית מדירים את עצמם בנוחיות מן העבודה הסיוזיפית הקהילתית היומיומית באמצעות כתיבה מנותקת, המתמצה ב״גזור, צנור והדבק״ של תאוריות פוסטקולוניאליות־פוסטמודרניות מארצות הברית. לטענתם, הגזענות האנטי־ערבית של הקהילה המזרחית מביכה אותם, ומהווה אבן ריחיים על צווארם.

אקטיביזם על חוט השערה

הייבוא שאינו ביקורתי של תאוריה פוסטקולוניאלית אל האקדמיה הישראלית, ואחר כך התרגום שלו לערבית, לא מייצרים כלים היכולים להיות מתורגמים לאקטיביזם. האקטיביזם צריך לדבר בשתי שפות לפחות:

שפה אחת היא השפה הרעיונית הפמיניסיטית האנטי־גזענית, השואפת ליצור אפשרויות אינטלקטואליות להתחברות של המזרחים למרחב הערבי; שפה שנייה היא השפה הפרקטית, בה מדבר האקטיביזם כשהוא עוזר לא/נשים ולקהילות להתמודד מול רשויות המשטר כדי לקבל פתרונות מעשיים לבעיות היומיום, כמו להתקומם נגד הרס בתי כפר שלם במסגרת ״פינוי־בינוי״. תוך כדי האקטיביזם שלנו אנו מעלים את מודעות הקהילה לכך שלא במקרה השליך המשטר את משפחותיה לארעיות ממושכת בסלמה־של־לפני־הנכבה (קרי, כפר שלם דהיום) – עד שערכה הנדל״ני של הקרקע יעלה, אז תובע מהם המשטר להתפנות. כמו כן אנו מעלים בפני הקהילות, פנים אל פנים, את המציאות בה הקיבוצים ושכונות היוקרה האשכנזיים, שהוקמו על כפרי הנכבה, לא חווים ארעיות מתמשכת של סלאמס, וחייהם אינם מוטלים על הכף כשהסלאמס הופך לחלק מבועת הנדל״ן עם תהליכי הג'נטריפיקציה. אף אחד לא דורש מהלבנים הדרים על חורבות פלסטין להתפנות למען לבנים אחרים. גם לא הארגונים האשכנזים העוסקים בהנצחת הנכבה ועורכים סיורי־זיכרון בגטאות שלנו, אך ממעיטים לבקר בבוננוות הנדל״ן האשכנזיות שנבנו על חורבות הנכבה.

אך המחירים גבוהים. לא רק שהמנהיגות הקהילתית המזרחית האנטי־ציונית מנועה מתעסוקה והיא מודרת בקביעות על־ידי המשטר; היא גם חשופה לביקורת נוקבת מהקהילה המזרחית שבתוכה היא חיה – זאת למרות שהקהילה נעזרת בה ובארגו כליה. כשאנו מדברים עם קהילותינו, אנו מדברים עם הא/נשים מתוך ההיסטוריה של פצעי הגזענות שפצעה בנו הציונות. להבדיל, השמאל האשכנזי הפוסט/אנטי־ציוני עוסק רק בפצעי הנכסה (1967) והנכבה (1948), אותן הוא מנכס לעצמו כמנגנון גיוס כספים לארגוניו בעולם המערבי. בקהילותינו, הטיפול בפצעי הנכבה – למרות הקשר שלו לפצעי הגזענות שלנו – הוא בגדר מותרות כאשר הקהילות עסוקות בשרידה יומיומית. הפצע שלנו יכול אולי לשלשל לכיסי ראשי הערים בהן נמצאים הגטאות שלנו כסף מהלובי הפרו־ישראלי במערב: הם לוקחים את נדבני הלובי לטיולי דיכאון פותח כיסים בשכונות שלנו. כסף זה אינו מגיע לקהילותינו או לפעילויותינו.

בעבודתנו עם הקהילה המזרחית המנוחשלת טמון פרדוקס: מחד, מלוות אותנו הקריאות המוכרות של ״מוות לערבים״. מאידך, אנו מופתעים שוב ושוב לטובה מכך שבשנה האחרונה מרבית הציבור המזרחי, מכל המעמדות הכלכליים וכל גווני הקשת הפוליטית (למעט, אולי, הסמול הליברלי־פרוגרסיבי), מוכן להודות בפה מלא שהמשטר בישראל, גזעני כלפי יהודים לא־אשכנזים. תוך כדי פעולותינו, מתחילים בעדינות להיווצר הבקיעים בזיהוי האוטומטי של ההתנגדות לציונות כפריבילגיה של האשכנזי השבע. אולי קיים שיח ערבי חברתי־תרבותי אלטרנטיבי הכולל לא רק טקסטים כתובים בנושא המזרחי, אלא גם פעולה; אך למרבה הצער אין שיח זה יכול לתמוך בניצני התעוררות התודעה הזו בקהילותינו: אירוני שהשיח הזה מגיע לישראל דרך ירחונים מדעיים או פורטלי אינטרנט כשהוא מתורגם מערבית לאנגלית. הוא זמין ל״שמאל״ האשכנזי והאקדמיה, שלגביהם פלסטין, העולם הערבי ואף התאוריה של המזרחיות, קיימים גם הם בעיקר באנגלית, ומגיעים לכאן דרך הברית האשכנזית עם השמאל המערב־אירופאי־צפון אמריקאי. וגם אם היה שיח ערבי אלטרנטיבי בנושא המזרחיות מופץ בקהילותינו, כל עוד לא חקרנו את הפצע שלנו באמצעות ההיסטוריה שלנו, לא תוכלנה קהילותינו להתבונן בעצמן דרכו. כתוצאה מבועת התקשורת, ומהכאב הגדול של הפצע, קהילותינו מתנחמות בסדרות טלוויזיה דוברות ספרדית ואנגלית עם כתוביות בעברית. בשנה האחרונה יש זיהוי והכרה זהירים של קהילותינו בפצע, בהשוואה להכחשה שאפיינה את העדר הטיפול בו קודם לכן.

בשנה האחרונה, נראה לנו, גם בציבור הפלסטיני יש גורמים המושפעים מהסדר העולמי החדש המוכתב מוושניגטון לאזור. האם גם ברשות הפלסטינית, כמו אצלנו, קיימת דלת מסתובבת בין האקדמיה לשלטון? האם אותם תהליכי אקדמיזציה ופרופסיונליזציה שעברו על הארגונים והעמותות החברתיים־לכאורה שלנו, עברו בשנה האחרונה גם על הארגונים והעמותות ברשות הפלסטינית? מסעות העלייה לרגל המתוקשרים של הסמול שלנו אל המאיון הליברלי־פרוגרסיבי ברמאללה לא מעוררים אצלנו תמיהה. הגמוניות קוסמופוליטיות,

באשר הן, דרכן להסתנכרן. אבל מה בנוגע לארגוני השטח של המנוחשלים? אנו משערים שכשם שאנו מנסים להתנגד להגמוניה ולפתח שיח משחרר, למרות שהמשטר כל הזמן מקצץ את כנפינו על־ידי העוני שהוא כופה עלינו, כך גם אצל מנוחשלי פלסטין. אך אנו סובלים מנכות לשונית בערבית, למעט ערבית־יהודית מדוברת שחלקנו זוכרים מבית הורינו. אין ברשותנו את תשלומי שכר הלימוד כדי להיות מיומנים בה. קל וחומר, אין לנו את הפנאי הדרוש כדי ללמוד שפה כתובה. אנו חיים על חוט השערה.

מרבית הדיכוי הישראלי של פלסטין לא מתבצע באמצעים של הרג, אלא באמצעות ביורוקרטיה כל כך מסורבלת ככוונה תחילה, שהורגת לאט לאט. כי איך אפשר להבין ולעכל ולפעול על־פי כל החוקים והתקנות וחוקי העזר והסגרים והפתחים המתחלפים והשטחים – א', ב', ג' וכו', ומה לא, אותם מנחית הכיבוש על הגדה ועזה. את הרג הנפש – המוליך גם לתחלואי הגוף – הנעשה באמצעות הביורוקרטיה, תרגל המשטר על המזרחים והפלסטינים אזרחי ישראל בשנות החמישים, בתקופת הממשל הצבאי והמעברות.

קהילותינו מותשות מהעיסוק מסביב לשעון בצליחה יומיומית של הביורוקרטיה הזו, הממשיכה לעשות בנו שמות, למרות שאינה אכזרית ופנטזמגורית כמו זו המופעלת על־ידי משטר הכיבוש בגדה ובעזה. התורים בכיטוח הלאומי עבור המעות של הבטחת הכנסה; התורים לנדרבות אוכל וביגוד מעמדות; התורים בלשכת העבודה; חרדות הדפיקה על הדלת של שוטרי ההוצאה לפועל; התורים בסיוע המשפטי הבלתי יעיל, בנסותנו למנוע את פינוינו מבתינו עקב אי עמידה בתשלום שכר דירה; הפקידים הרומסים והמחלישים עד שהא/נשים כבר מוותרים. בד בבד, עקב מחסום האנגלית אין לנו מנגנון מתקצב משלנו היכול לאתגר את פנטזיית השלום והדו־קיום אותה מבקשים לייצר האשכנזים. עקב מחסום הערבית, אין לנו את האופציה לחבור לארגונים חברתיים בעולם הערבי. הארגונים האשכנזיים יכולים לחבור לחלק מהארגונים הללו בעזרת מיומנותם באנגלית. מדוע נכנעים הארגונים הללו, הממוקמים בעולם הערבי, לסדר ההגמוני הפלסטיני־לאומי, הגורס שיש להמשיך ולדבר על השלום עם האשכנזים – או להחרים את כולנו כאחד?

המזרחים, השואה, ותסמונת ח'ייבור

בשנה האחרונה "תנועת ה'פיוט'" המזרחית מקבלת לגיטימציה אפילו במרחב הציבורי, המוגדר אצלנו כלבן־על־לבן. הפיוטים המסורתיים הנם פואטיקה ליטורגית גברית של יהדות ערב, המושרת למלודיות של מלחינים ערבים קלאסיים – ריאד סנבטתי, בליכ חאמדי, עבד אל וואהב, פירו, פריד ואחרים. פיוטים אלה מושרים בבתי הכנסת ובבתים של קהילותינו מזה שנים. כעת מושרים בנוסף אליהם גם פיוטים להם נכתבו מלודיות חדשות שאיכותם המוזיקלית ירודה יותר, על־ידי גברים ונשים במתנ"סים של מפעל הפיס, ואפילו במכוני מחקר אקדמיים, שם הם מהווים תכשיט אקזוטי נוסף בהכלה שלנו. הרבנים והחזנים שלנו מסרבים לקשר בין מקור המוזיקה, תור הזהב של המודרניזם הערבי, לבין היהדות. הפעילות הזאת לא נחשבת כמאתגרת את הציונות, ולכן היא מסובסדת על־ידי עמותות ומוסדות הסמוכים על שולחנות המשטר. גם אשכנזים מגיעים לפעילות זו. חלקם אף משתמש בידע שרכשו כדי לקדם את הקריירה האקדמית שלהם. זאת מבלי לתגמל כיאות את הפייטנים המתפרנסים בדוחק, וקל וחומר – ללא תגמול לקהילות על הזכויות התרבותיות שלהן. כשרבי חיים לוק הירושלמי מופיע בשירת הפיוט בפני הפרלמנט המרוקאי ובית המלוכה, הוא נהנה מהתשואות המלוות את ערביותו. לנשים הוקצתה השירה בערבית או בתרגום לעברית של קלאסיקת הזמר הערבי הפופולרי. הדיווה ריימונד אבוקסיס האשדודית, או זהבה בן הברא־שבעית, זכו לתשואות בקזבלנקה ובעזה. גם היום, בשוק הערבי של הקלטות הפירטיות, מתנגנות ונסחרות הקלטות שלהן בן הן שרות בשפת אמן. אך במקומות מגוריהם כאן, כל אלה מסרבים להזדהות עם אותה הערביות בפרהסיה, עקב חששם מהתגובה הפבלובית של הקהילה – זאת למרות שבאירועים פרטיים לא רק שישירו וירקדו בערבית, אלא גם

ישכרו נגנים פלסטינים. הפרדוקס טמון בכך שהציבור המזרחי חושב ששירתו הערבית בערבית או בתרגום לעברית יכולה להתקיים בתוככי המשטר ה"ישראלי" בצורה אוטונומית, ללא יצירת קשר בינה לבין עוולות הציונות, בהן תומך מרבית ציבור זה בכל פה.

קיימת היום תחייה תרבותית מזרחית, המתרחשת גם בתאטראות עצמאיים בהם שפת ההופעה היא ערבית־יהודית עירקית, מרוקאית, פרסית או תימנית. המופעים עמוסי קהל מזרחי. כמו כן אנו עדים לפריחה של סרטי מחתרת מזרחיים, הדומים במבניהם לדרמות הקולנועיות המצריות והמופצים באופן דומה להפצת הקלטות הפירטיות בשווקי הערים הערביות. למרבה הצער, את התחייה הזו מוציאים אל הפועל גברים מזרחים. לנשים המזרחיות יש שליטה מועטה יותר על אמצעי ייצור וצריכה, וקל וחומר על תהליך ההעצמה הפוליטית על־ידי השמעת קולן בזירה הציבורית. הפמיניזם המזרחי, התלוי בקרנות כמו "הקרן החדשה לישראל" הפך לקבלן משנה של הפמיניזם האשכנזי המיינסטרימי. גם אם, כצו האופנה, הוא מקבל כסף לפרויקט העוסק בלימוד הפמיניזם האסלאמיסטי, הלימוד נעשה בדרך כלל דרך טקסטים המתווכים על־ידי האנגלית והמערב האסלאמופובי.

באמצעים שלרשותנו כיום אין אנו יכולים לעשות מוביליזציה לזרמים אלה בחברה המזרחית. עקב הפיקוח השוטף של המשטר עלינו, מעולם לא היו לנו אמצעים מסודרים להראות את הקשרים העמוקים של התחייה התרבותית הזו אל העולם הערבי מחד גיסא, ומאידך גיסא אל הצנוורה הציונית, הגורמת לגורמים הפועלים בתחיית התרבות הערבית־מזרחית לשורר מלודיות בשבחי הקלגס. אנו יכולים לקרוא השכם והערב לירידה מן הבמה הציונית, כי אינה שלנו, אבל האם תהיה לאמנים הללו במה אחרת? במה כזו צריכה להיווצר בשיתוף עם יוצרים תרבותיים בעולם הערבי. אך בעולם הערבי, היוצרים הללו הם אותם אלה שאינם מוכנים לשתף פעולה עם מוזיקאים ואמנים מזרחים התומכים בפומבי במפעל הציוני. כל עוד לא תיווצר במה כזו, קל יהיה למזרחים/יות לחיות את הפרדוקסים: לשחק על הבמה הציונית; לדווח לסוקרי דעת הקהל, העובדים עבור התקשורת ההגמונית, שהאשכנזים הם גזענים; לשיר ביהודית־ערבית; ולצוות "מוות לערבים". עדיין לא נוצרה הסיטואציה המראה לציבור המזרחי שמשתלם לו לערוק משורות הציונות. נהפוך הוא: המשטר האשכנזי מנפנף בסיפורי ההצלחה הבודדים של מזרחים/יות רפוסים/ות במנגנון השלטון והאקדמיה.

בשנה האחרונה נחשפו לחלוטין הגשרים נטולי היסודות שניסה המשטר לבנות בישראל במהלך תהליך אוסלו ובמשך אינתפאדת אלאקצא שבאה בעקבותיו. גשרים אלה התבססו על פרשנות א־פוליטית של פוליטיקת הזהויות שמקורה במערב אירופה ובארצות הברית. הפרשנות המקומית של קרנבל הזהויות הזה התימרה לחבר בצורה פוסטמודרנית את שואת מלחמת העולם השנייה למזרח התיכון החדש. פסטיבל השלום של אוסלו הביא עמו גל של טיולי שואה מתוקשרים: טיילנים מזרחים ופלסטינים, כמו האשכנזים, מומנו על־ידי הלובי הפרו־ישראלי ומערכת החינוך הממלכתית בישראל. הם טסו לביקורים במחנות הריכוז במזרח אירופה ובמרכזה לצלילי ההמנון הלאומי, "התקווה" שמקורו, בעצם, בשיר עם מבוהמיה, ושהגיע אלינו – "גזור והדבק" – דרך היצירה "מולדאו" של המלחין הקלאסי בדריץ' סמטנה, הבנויה על שיר עם זה. בשנה האחרונה העיסוק בטיולי השואה המזרחיים והפלסטיניים תפש מקום נכבד מן הרגיל מסביב למדורת השבט. איננו באים להקל ערך בהתודעות־שטח של המזרחים והפלסטינים לזוועות המפלצת הנאצית; מאידך, לגבי בני נוער מזרחים טיולים אלה החליפו את טיולי תנועות הנוער האשכנזיות. כמו טיולי תנועות הנוער, גם טיולי השואה הם חוויה מכוננת של סוציאליזציה מזרחית אל "ליבת הישראליות". חוויה זו מבוססת על שכחה היסטורית של פלסטין וחיבור מוטעה של התנ"ך לכאן ועכשיו הציוני. לדידנו, מסעות אלה הם ליבת הנאורות בה מאמין המשטר. תנאי הכרחי לקיומה של נאורות זו הוא מה שמכנה המשטר "פלורליזם אזרחי". פלורליזם זה מותנה בפרשנות לשואה, במסגרתה עוברים האנדרטאות ומחנות הריכוז תהליך של ציוניזציה. התהליך מסתיר את הערך המוסף של מסחור השואה. אסטרטגיה זו מסייעת בידי המשטר לתחזק את האימפריאליזם

שלו. זאת על־ידי טיפול שוטף בטיפוח תמידי של אשמה אצל משטרי צפון אמריקה ואירופה על חלקן בהשמדת יהדות אירופה, יען כי לא עשו כמעט דבר לעצרה. לטענתנו, טיולים אלה מנרמלים את השואה כסיבה האתית־לכאורה של האגרסיה הישראלית. בין השאר מתבטאת נורמליזציה זו בסדר יום תיירותי הכולל סיורים במחנות ריכוז ביום, והשתתפות במופעי קברט של עובדות מין בערב. מה הפלא שאחרי טיפול שורשים שכזה בטרואמת השואה מתאפשר לאשכנזים לפתוח דף חדש באירופה, המתבטא בדרכון של האיחוד? האיחוד האירופי יצר סיטואציה בה משתלם לאשכנזים לערוק מהמציאות העדתית אותה טיפחו בעמל רב – מציאות שבה, עקב הפריבילגיות המוגזעות שלהם, ישראל נתפשת בעיניהם כדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון. למרבה הצער, לא נתאפשרה סיטואציה ערבית בה משתלם למזרחים לערוק מן ה"דמוקרטיה" הזו.
נהפוך הוא: שיח'ים סעודים נמנים על התורמים למרכז פרס לשלום. אולי יאשימו אותנו קוראינו בפנטזיונריות, אבל מדוע לא תאפשרנה סוריה, לבנון, עירק, לוב, מצרים, אירן, ומדינות אחרות טיולי שורשים מאורגנים ומתוקשרים למזרחים? מדוע לא מאפשרים המשטרים הערביים אופציה של דרכונים לעת צרה לקהילותינו (בהנחה שיצליחו לסנן את המזרחים מהשב"כ שישמחו גם הם לנצל את ההזדמנות)? ואם יחרוג רעיון זה מדמיונינו הקודח, ברצוננו להעיר את תשומת לבם של המשטרים הערביים לכך שהאשכנזים, בתור הבלבטים על שיח השלום, קרוב לוודאי שירצו לנהל את סוכנות הנסיעות המזרחית לעולם הערבי, בתור סניף של "המזרח התיכון החדש".

כיום, גם החילוניות בעולם הערבי נסחפת אחרי האג'נדה הטרנס־לאומית שמציעות התנועות האסלאמיסטיות. מאידך, ספיחים של תנועות אלה מציגים פונדמנטלים מודרניסטי המחלחל אל הזירה הציבורית ומקרין גם אלינו: נקעה נפשנו מסיסמאות "ח'ייבר ח'ייבר יא יאהוד, ג'ש מוחמד סאיאעוד" (ח'ייבר ח'ייבר יא יאהוד, צבא מוחמד עוד ישוב); אמנם המנהיגות האסלאמיסטית הפוליטית מקפידה להשתמש במונח "ציונות", אבל לא כך בהפגנות ההמוניות נגד ישראל. נמאס לנו לשמוע את הצווחות הללו שוב ושוב בהפגנות בהן השתפנו. ישראל אינה יאהוד. נקעה נפשנו מהיותם של "יאהוד", ישראל והציונות מילים נרדפות, אותן שומעים שוב ושוב בקלטות פירטיות בעלות תפוצה עממית רחבה, בהן נואמים אנשי דת – קלטות המתנגנות להן באוטובוסים הבין־עירוניים, בשווקים, ובהרבה חללים ציבוריים בעולם הערבי על פזורותיו. אין מקומן של סיסמאות אלה בביקורת הלגיטימית על המשטר בישראל. סיסמאות אלה כמוהן כצווחות "מוות לערבים" בקהילותינו. נקעה נפשנו מטילי ח'ייברו, ח'ייברו, מח'וטבות (=נאומי יום שישי במסגדים) ח'ייבר, ומכל העלאה באוב של קרב ח'ייבר שקרה ב־628 לספירה בדרום חצי האי ערב, אפילו בקונטקסט של הישראליות והציונות, וקל וחומר, בקונטקסט של ה"יאהוד".

ועם כל זאת, אף משטר ערבי לא התעלל בקהילותינו כפי שהתעלל בנו המשטר האשכנזי: המשטר חטף את תינוקותינו ומכרם לאימוץ; המשטר עיקר את נשותינו מבלי ליידען, יען כי לא נחשבו לאימהות המשביחות את המאגר הגנטי של הגניוס היהודי; המשטר ביצע הקרנות רדיואקטיביות על ילדינו בחסות ארצות הברית תחת מסווה של טיפול רפואי; המשטר שבר את המבנה המשפחתי שלנו; המשטר מנע מאיתנו השכלה ראויה, וכך נמנעה מאיתנו עבודה מפרנסת; המשטר מנע כל פתרון אפשרי של חזרת הפליטים, למען יונצח הקונפליקט הצבאי בין ישראל למדינות ערב, וכך תימנע מאיתנו גם זכות השיבה למקורותינו.

מדינה אחת, ישראל/פלסטין, והמצב המזרחי

בשנה האחרונה, המילה "ישראל" מופיעה תדירות בתקשורת הערבית כתחליף למונח הישן, "הישות הציונית". אין משמעותו של דבר נורמליזציה של היחסים עם ישראל בלב העולם הערבי. אז מה אם שמעון פרס חתן השלום מבקר ומרצה בנסיכויות הנפט של המפרץ? דווקא בשנה האחרונה יש עדנה טרנס־לאומית לפתרון

שאלת פלסטין על־ידי מדינה אחת, פלסטין/ישראל, חזון הפוך למציאות העגומה של חומת האפרטהייד. חומה זו בונה המשטר כדי להפריד בין הגדה המערבית ורצועת עזה לבין ה"ישראל" נטולת הגבולות מ־1948 – אותה "ישראל" שהוא מרחיב לצרכיו כאשר הוא מואיל בטובו לצמצם את שאיפותיו בנושא "ארץ ישראל השלמה". עדנה זו גם אינה עולה בקנה אחד עם הקו הרשמי האופרטיבי של הרשות הפלסטינית בגדה ובעזה, שגם הוא גורס שתי מדינות לשני עמים. מנקודת המבט המזרחית, המתנגדת לפיקציה הבינארית של "יהודים מול ערבים" שיצרה הציונות – אין כאן שני עמים.

בשנה האחרונה ראינו שבעקבות פרסום הסטיסטיקות על ההתפלגות האתנית של ההרוגים ב"שטחים", קיימת מגמה בקרב אמהות מזרחיות לעודד את ילדיהן להצטרף אל מסלול "הסירוב האפור". כמו כן, בתי הכלא הצבאיים מלאים בעריקים מזרחים. מאידך, כמו שכתבנו בשנה שעברה, הסרבנות האפורה של האשכנזים אינה סוד יותר, אלא שיחת היום בין אמהות למתבגרים. לכן, בצורה פרדוקסלית, צה"ל, "צבא הפלנגות", הוא אפיק הקידום המזרחי אל לב הקונצנוס ה"ישראלי". הסרבנות האפורה, אשכנזית ומזרחית כאחד, שונה מן הסרבנות האשכנזית המיוחצנת בכך שאין להורי הסרבנים האפורים כסף, כוח וקשרים, שיכתירו הילה משפטית ותקשורתית סביב ילדיהם. לא בכדי לא ידוע לנו על עריקים אשכנזים בכלא הצה"לי – הפריבילגיה של הלובן חוסכת מהם את חוויית הכלא. פתרון "שתי המדינות לשני עמים" ייצטרך להיות מתוחזק על־ידי טקסי מלחמה והקזת דם מחזוריים. לא נראה לנו שטקסים אלה יחזיקו מעמד לאורך זמן.

אנו תומכים בחזון המדינה האחת. אבל למרבה הצער, בתסריטים אותם אנו מעלים לא נראה שיהיה מקום של שוויון זכויות בר מימוש לאזרחי המדינה המזרחים. זאת עקב החורבן אותו זרעה הציונות בקהילותינו. אנו מניחים שעם כינונה של מדינה אחת, תהיה ממנה הגירה מסיבית של בעלי הדרכונים של האיחוד האירופי, בעיקרם אשכנזים פרופסיונליים. אנו מניחים כי גם השכבה הדקה של המזרחים שהשתלבו במעמד הפרופסיונלי ולהם מקצועות נדרשים, יהגרו אל מדינות כמו קנדה, אוסטרליה, ורפובליקות אמריקה הלטינית המעודדות הגירה של בעלי מקצועות וממון. אנו משערים כי כך יעשו גם הרבה מן הפלסטינים הנוצרים, שכבר עכשיו מהגרים מהגדה ועזה אל קרוביהם בפזורה הפלסטינית באמריקה הצפונית, הלטינית, ובאירופה.

האם תיווצר כאן מדינה פטריארכלית אסלאמיסטית, בה יהיו המזרחים שיישארו על תקן של מיעוט דתי? האם תהיה כאן מדינה פטריארכלית חילונית, בה תשלוט עלינו האליטה האשכנזית שלא ישתלם לה להגר לחו"ל יחדיו עם אליטת הממון וההשכלה הפלסטינית? האם תדרנה אליטות אלה שוב את הרוב הדומם של הפלסטינים והמזרחים מגישה אל צדק חלוקתי של משאבים, קשרים ומוניטין?

קהילות שלנו חפצות חיים באזור הזה. עקב האסונות אותם המיטה הציונות על העולם הערבי ועלינו, לקהילות שלנו אין לאן ללכת. לכן על הרוב הדומם המזרחי בישראל להתחיל ולעשות את שיעורי הבית המזרח־תיכוני, הבית אותו הכריחה אותנו הציונות האשכנזית לשכוח, לשנוא, ולהתבייש בו מאז הגיעו לכאן הפועלים התימנים שלה ב־1882. עלינו להציע לקהילותינו את האומץ להשתקם מפצעי הטראומה לא רק דרך שרידה יומיומית, אלא גם עם חזון לטווח הארוך. על המזרחים לשחזר את הקשר ההיסטורי היהודי־ערבי כתהליך תרפיוטי, וככזה, לנתקו ככל האפשר מהפטריארכיה הדכאנית שלו. על המזרחים לתבוע שוויון ושותפות אמת במדינה האחת, ישראל/פלסטין, שתהיה לכולנו בית של קבע. על כולנו, הרוב הדומם המזרחי והפלסטיני, לדובב את השתיקות שכפו עלינו האליטות שלנו, בין אם אלה חילוניות, מסורתיות, או דתיות. כדי להתחיל תהליך בונה אמון זה, על הפלסטינים להפסיק ולתלות את יהבם בשמאל האשכנזי. בד בכד, עם כל הקושי, על קהילותינו לזהות את עצמן, כאן ועכשיו, כרוב הדמוגרפי עליו נשענת הציונות האשכנזית במדינת ישראל. באמצעות רוב זה ביכולתנו להביא למהפך, שישחרר את האזור כולו מן האימפריאליזם והפטרונות האמריקאית, על קבלן המשנה הישראלי שלה. אבל על הרוב הערבי באזור להבטיח לציבור המזרחי במעשים, ולא רק במילים, שכשתהיה כאן מדינה אחת לא נידחק שוב לשוליים. (מאי-יולי 2007)

"אני אומר את זה גם ממקום ציוני, לא רק עסקי"

ראובן פדהצור מראיין את דודו מרציאנו, סמנכ"ל פיתוח עסקי ב"קבוצת מיקאל".

הריאיון שודר בתוכנית "רצועת הביטחון" בגלי צה"ל בתאריך 11.9.2007 בהגשתו של ראובן פדהצור.

מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, טכניקה מעורבת על נייר

ראובן פדהצור: ערב טוב לדודו מרציאנו. דודו מרציאנו: ערב טוב ראובן. ראובן פדהצור: סמנכ"ל פיתוח עסקי בקבוצה ששמה אולי לרוב המאזינים יישמע היום ועכשיו בפעם הראשונה, קבוצת מיקאל. אז קודם כל ספר לנו על הקבוצה, שביום שני אתם מקיימים ערב השקה שלה. דודו מרציאנו: אכן קבוצה חדשה בישראל, קבוצה ביטחונית פרטית שממוקדת בתחום היבשתי, היא מונה היום כעשרים חברות שפרושות בארץ ובעולם, ואם בשביל הצופים והמאזינים לעשות הקשר, אז זה חברה מהסוג של רפאל ואלביט והתעשייה האווירית, היא חברה שמפתחת ומייצרת אמצעי לחימה מתקדמים, וכמובן, אם יורשה לי, אז האתגר הגדול ביותר שלנו זה לפתח מערכות – הגם שאנחנו את עיקר המכירות שלנו עושים בעולם, אבל האתגר האמיתי שלנו והגדול הוא לפתח מערכות

שיקנו יתרון יחסי מובהק לצה"ל ובעיקר לכוחות היבשה. ראובן פדהצור: יש מקום בכלל עם התחרות הענקית שיש לעוד קבוצה שעוסקת ב-, אתה הזכרת את אלביט ואחרים, יש מקום לקבוצה נוספת? דודו מרציאנו: אני אענה לך על זה בשני אופנים. אחד – אני חושב שיש מקום לתהליך של הפרטה בשוק הביטחוני בוודאי, גם בישראל ובעיקר בישראל. והאופן השני שאני אענה לך על השאלה הזאתי היא שהשוק הביטחוני מסתבר בעולם גדל. ראובן פדהצור: זאת אומרת העיניים שלכם, אתה קודם אמרת צה"ל, אבל עכשיו אתה אומר – העיניים מופנות החוצה. דודו מרציאנו: תראה, כמו כל התעשייה הביטחונית הישראלית שאין לה אח ורע בעולם למה שאני אומר לך עכשיו, כשבאים אחוז בממוצע מהתעשיות

הביטחונית הישראליות מוכרות בעולם, זה שינוי שקרה לנו בעשור האחרון, רוב התעשיות הביטחונית בעולם מוכרות את עיקר המכירות שלהם למדינות שלהם, לכן אנחנו עם הפנים אל העולם אבל זה לא עומד בסתירה לכך שהלקוח המרכזי, אני אומר את זה גם ממקום ציוני, לא רק עסקי, אבל גם אם נסתכל בעיניים עסקיות, מכירה לצה"ל היא בעצם תעודת זהות מאוד טובה ופותרת שווקים בעולם. ראובן פדהצור: כן. כל הקבוצות, כל המפעלים והחברות בקבוצה הזאת עוסקים בצבא יבשה. דודו מרציאנו: כן, אנחנו. כן. ראובן פדהצור: והשאלה היא האם המלחמה האחרונה שבה נתגלו די הרבה כשלים, אפשר להפיק ממנה כבר לקחים ואתם הולכים לכיווני פיתוח בהתאם? דודו מרציאנו: ראשית, אני אומר את זה

אני מאמין בעתידו של העם היושב בציון כעם עובד על יסודות דמוקרטיים, ברוח חזון נביאינו, נביאי האמת; ומאמין אנכי שרק כוח אחד מגובש ומלוכד, יוצר ופורה יהיה מסוגל ומוכשר למלא את יעודה ההיסטורי; הנעלה של אומה זו; רק כוח כזה יצליח לדחות כל אויב ומתנקש, למלא את דבר הנביא: כל כלי יוצר עליך לא יצלה

אני מאמין בעתידו של העם היושב בציון כעם עובד על יסודות דמוקרטיים, ברוח חזון נביאינו, נביאי האמת; ומאמין אנכי שרק כוח אחד מגובש ומלוכד, יוצר ופורה יהיה מסוגל ומוכשר למלא את יעודה ההיסטורי; הנעלה של אומה זו; רק כוח כזה יצליח לדחות כל אויב ומתנקש, למלא את דבר הנביא: כל כלי יוצר עליך לא יצלה

שנקרא צ'יך ביבשה, ועל סנסורים מסוימים שקיימים, והיכולת שאנחנו פיתחנו זה בעצם ליצור הגנה מרחבית דרך איזושהי חוכמה שבכל אחד מהכלים שלא ממוגנים תהיה איזושהי קופסה והוא יקבל אינפורמציה על האיום שמגיע לזירה שבה הוא נמצא, ומה הוא צריך לעשות.

ראובן פדהצור: כלומר אם אנחנו נפשט את זה בשביל המאזינים, ינוע רכב לא משוריין למשל, עם אותה קופסה חכמה, וכשיזהה איום שמתקרב אליו, יהיה זה טנק מאיזה מקום אחר שהוא—

דודו מרציאנו: וגם אם לו לא יהיו—

ראובן פדהצור: יתמודד עם האיום הזה.

דודו מרציאנו: ממש נכון. וגם אם לטיל הטיפש הזה במירכאות לא יהיו אמצעים לגלות מישהו אחר שמגלה, אנחנו נדאג שבאמצעות החוכמה יגיע אינפורמציה לכלי המסוים הזה ובריליטיים, בזמן אמיתי, הוא יידע איך להתנהג ויגדיל את השרידות בצורה דרמטית לכוחות, וכמובן זה מה שנקרא במגבלות תקציב שאנחנו מודעים להם אנחנו הלכנו בגישה שהיא קצת לצאת מהקופסה.

ראובן פדהצור: לצערי זמננו תם, כי אפשר היה לשוחח עוד ועוד על כל מיני מערכות חכמות עתידיות. בינתיים תודה רבה דודו מרציאנו.

דודו מרציאנו: אני מודה לך מאוד, חן חן.

המלחמה האחרונה. אחד, מגדילים בפקטור של פי שניים את טווח הירי, מגדילים את קצב הירי, מאפשרים ניידות.

ראובן פדהצור: עצם העובדה ששמים את זה על משאית.

דודו מרציאנו: על משאית, בהחלט, מאפשרים ניידות אופרטיבית. משהו שהוא מאוד משמעותי והוא לא קשור בהכרח למלחמה אבל הוא קשור למגמה שקורית בצבא, זה מאפשר הקטנה של כוח אדם משמעותי, וזה, ובנוסף לכל גם נושא שאם אני מדבר בשימוש בנשק סטטיסטי במרחבים אורבניים, אנחנו עוסקים גם בפיתוח של תחמושת שהיא סטטיסטית אמנם אבל ברמה של דיוק יותר גבוהה כפיזורים יותר נמוכים, מה שמאפשר אפקטיביות יותר וגם הימנעות מפגיעה בסביבה.

ראובן פדהצור: כן, יש לכם פיתוח שעל הנייר הוא נראה מאוד מרשים וזה ניסיון להגן על כלים שנעים בשטח, גם אם להם עצמם אין הגנה משל עצמם.

דודו מרציאנו: זה מסוג הדברים שאנחנו בניגוד לדבר הקודם שאמרתי לך שזה כבר מוצר מוכן שאנחנו כרגע בתהליך שיווקו גם לצה"ל, הנושא שדיברת עליו עכשיו הוא כשלעצמו נושא מרתק, הוא יקח לו איזה שנתיים-שלוש להגיע לבשלות.

ראובן פדהצור: יש לנו דקה וחצי כדי לתאר אותו.

דודו מרציאנו: אז אני מתאר אותו במילה אחת, בעצם איום היג'ט תופס תאוצה גם בזירה הלבנונית גם בזירה הסורית, קשה מאוד בעלויות שקיימות היום למגן כל כלי בהגנה אקטיבית, עלויות מאוד יקרות, ולכן אנחנו פיתחנו תפיסה, קונספציה ואלגוריתיקה מאוד חכמה, מעין בינה מלאכותית שאנחנו נשענים על תשתית תקשורת שקיימת היום בצה"ל, מה

בחוכמה בדיעבד לכאורה, אנחנו בהקמת הקבוצה החלטנו להתמקד בתחום היבשתי כי זיהינו כבר לפני כעשור את המגמה שהתחום היבשתי, אגב בניגוד לדעה שרווחה לפני המלחמה, שדווקא התחום היבשתי הוא תחום עם פערים והוא תחום שמתפתח ושיש לו פוטנציאל, גם עסקי, אבל בעיקר זה נובע מהמגמות שאנחנו קראנו בעולם, ראינו בעולם. ראה לדוגמה, אתה יותר ויותר רואה בשני העשורים האחרונים מעבר מלחימה או מלחמה קונבנציונלית, מה שמוגדר כמלחמה גבוהת עצימות, ללחימה נמוכת עצימות, או במילה נרדפת אחרת לחימה כנגד טרור וגרילה במרחבים אורבניים. את זה אנחנו זיהינו, ולכן גם כקבוצה לא כל כך גדולה החלטנו להתמקד ולבדל את עצמנו מאחרים ולהתמקד בתחומים האלה. המלחמה האחרונה לפי דעתי חיזקה את הכיוון שאנחנו הולכים בו והיא רק מחזקת ומדגישה את הצורך לחזק את היבשה ואת כוחות היבשה באמצעים.

ראובן פדהצור: אז נכון, שוב אנחנו לא ניכנס ל—

דודו מרציאנו: אתה רוצה לשאול אותי מה אנחנו עושים בהקשר הזה.

ראובן פדהצור: בדיוק.

דודו מרציאנו: אז אני אענה לך ב— אתן לך אולי שתיים-שלוש דוגמאות מפאת הזמן שיש לנו, אז קודם כל תסתכל לדוגמה על הלחימה בשטח אורבני, בשטח שהוא רווי באוכלוסייה, לקחנו את עצמנו נניח לפחות בשני מקומות, האחד כל הנושא של ארטילריה, כפי שאתה יודע סולתם היא אחת החברות שלנו והיא בעצם בליבה שלה מתעסקת בפיתוח של ארטילריה ומרגמות, ואנחנו פיתחנו בעצם מערכת של ארטילריה של קנים על גבי משאיות, אנחנו די מובילים בתחום הזה בעולם, שמקנים בעצם לצה"ל כמה דברים, וזה גם חלק מהלקחים של

"מבצע ביעור חמץ"

נטלי ברוך מראיינת את אהרון מדואל

כפר שלם נוסד על אדמות הכפר הערבי סלמה. ראשוני המתיישבים בכפר שלם עוד זוכרים את פקודתו של בן גוריון להושיב יהודים בכל בית ערבי נטוש, בכוונה לייחד את האזור. כך, בשנים '48-'49 יושבו מהגרים יהודים, ברובם מזרחים, בכפר שלם. מאז, במהלך השנים הרבות, לא הוסדרה בעלות התושבים על הקרקע או זכויותיהם במקום. בימים אלו נאבקים תושבי כפר שלם בכוונה לפנותם מבתיהם בכח לטובת יוזמות נדל"ן. ביום שני ה'24.12.2007, ימים ספורים לפני ירידת הגליון לדפוס, פינו שוטרים ופקחי עיריית תל-אביב 30 משפחות מכפר שלם והרסו את בתיהם. נטלי ברוך, פעילה פמיניסטית-חברתית בתנועת "אחותי - למען נשים בישראל" ובתנועת "הקשת הדמוקרטית המזרחית", ראינה את אהרון מדואל, תושב כפר שלם, מזכיר ועד השכונה, בן להורים ילידי תימן.

אטומי לב, אדם מת וההריסה תתבצע. כתוצאה מהמקרה פרצו מהומות קשות שגרמו לחשיבה מחודשת אצל הממסד ובאה שושנה ארבלית אלמוזלינו, שהיתה יו"ר ועדת הכלכלה של הכנסת, ושר השיכון דאז, דוד לוי, שהכריז שלא יהיו עוד מעברות על עמודים נוסח נווה שלם. הוחלט שהתושבים שחיו בנחלות גדולות על בתי קרקע יפונו ויקבלו מגרשים וכסף לבנייה. אלא שהדבר התנהל בעצלתיים עד אמצע שנות התשעים, אז מונה יובל פרנקל לתפקיד מנכ"ל חלמיש. הוא היה בכיר במפלגת העבודה והצליח להביא לביקור את ראש הממשלה דאז יצחק רבין. בביקור רבין הישווה את המקום לחאן יונס וג'באלייה ונתן תנופה ומרץ וגיבוי לחברת חלמיש שעסקה במלאכה. תקופה קצרה אחרי כן פונו מכפר שלם שלוש מאות משפחות. בשנת '96 ניצל מנהל מקרקעי ישראל את חילופי השלטון

אלה שהיו גרים בקסבה ובמקומות צפופים אחרים, ומה שכונה "מעברות על עמודים", קרי שכונות נווה שלם ונווה אליעזר. אחרי גל הפינוי הראשון ראו אנשים בכפר שלם לאן הולכים הדברים והתחילה התאגדות בכפר, התארגנות שהגיעה לשיא ברצח של יהושע שמעון בשנת 1982. הוא היה חייל איש קבע משוחרר, שבנה מבנה בחצר המשפחה הגדול בדרך לוד. לא נתנו היתרי בנייה בכפר שלם החל משנות החמישים – עד היום לא קיבל אדם מעולם היתר בכפר שלם – והוא בלית ברירה בנה ללא היתר והוצא לו צו הריסה, וביום ההריסה הגיעו כוחות משטרה גדולים והוא עמד על גג המבנה ונורה למוות, אפשר להגיד נרצח על גג המבנה, הירייה הראשונה פגעה בכתף ותוך כדי שהוא נופל שוב כדור בראש. הורידו אותו עם הכף של הטרקטור והמשיכו להרוס. זה היה דבר מתריד, היו

נטלי ברוך: אהרון, קצת רקע היסטורי – מה קורה היום בכל הנוגע למאבק שלכם? אהרון מדואל: בכפר שלם הבעיה מתחלקת לשני מתחמים. יש את כפר שלם הכללי, בו גרות בערך ארבע מאות משפחות, שבו פועלת חברת חלמיש מאז שנות השישים. בשנת '65 העבירו חוק פינוי-בינוי, שנועד למנוע מאנשים לרכוש את הבתים שלהם. האנשים כאן באו בעליות והתיישבו בחצרות גדולות, שטחים גדולים. הערבים השאירו פה פרדסים, בתים מאוד יפים ברובם הגדול, חוץ מהאזור שהיה צפוף במרכז הכפר. כנראה שלמישהו זה הפריע, כבר אז היו יזמי נדל"ן, אז הם העבירו חוק זדוני בשנת '65 והחוק הזה חסם את אפשרות הקנייה של התושבים, הרכישה העצמית של הבתים בטאבו. את הטיפול במתחם כפר שלם קיבלה חברת חלמיש, שפינתה מכאן מאות משפחות. קודם פינתה את

אנו פותחים היום בשורה של כינוסי ראשי-חדשים המוקדשים לשבטי ישראל, עולי טלה מכל התפוצות, ובראש ובראשונה לעולים מתפוצות ישמעאל. שאיפתנו היא לטפח, כפי יכולתנו, את תהליך קרוב הלבבות בין שבטי ישראל החוזרים לישראל, על-ידי פגישות הדדיות עם נציגיהם וכן על ידי שיחות בינם לבין עצמם. בכוונתנו להעלות את ניוצות האורה הצפוניים בכל שבט משבטי ישראל, לעשותם נחלה לכל האומה, להבליט ולהעלות את ערכי הרוח המיוחדים לכל אחד מהשבטים, ערכים העשויים למשוך את הלב לאהבה ולהוקרה הפגישות הללו ידובבו את בני העדות, שיספרו על עצמם בלשונם ובסגנונם. לא בכדי פתחנו בעוליייתמן, שכן עליית תימן היא אולי המופלאה שבעליות לארץ, ומכמה וכמה טעמים.

והקפיא את הפינויים בטענה שדמי הפינוי המשולמים גבוהים מדי. בשנת 2004 נתנו מנדט לחלמיש לחדש את הפינויים, בתנאים מסויימים שכללו חובה להציע במהלך השנתיים הקרובות הצעות פינוי לכל המשפחות שנמצאות כרגע בכפר שלם על־פי הקריטריונים של הפינוי ב־96', ובשנת 2007, במידה ואנשים מסרבים להתפנות או מעכבים את פינויים, חלמיש תגיש נגדם תביעות לסילוק יד. חלמיש לא קיימה פסיק בהחלטת המינהל, ולא פנתה לאף אדם בהצעת פינוי ראויה וחוקית.

האדמות כאן לא של חברת חלמיש אלא חלמיש קיבלה אותם בפטור, בחינם בתנאים של משק סגור – כלומר הרווחים של מכירת האדמות לקבלנים נועדו לשמש לתושבים בלבד. חברת חלמיש שכחה את מטרתיה ואת העקרונות שהיא צריכה לפעול לפיהם, והפכה את עצמה לחברה מסחרית גרידא, שמטרתה לנשל את התושבים במינימום מחיר ואם אפשר גם לא לשלם וכך לנסות למקסם את הרווח שלה.

היתה עוד בעיה. חלמיש היתה אמורה על־פי המינהל לסיים את פינוי כפר שלם בשנתיים ימים. במידה וחלמיש אכן היתה מסיימת, היתה ניטלת ההצדקה לקיומה, כי עיקר קיומה של חלמיש זה כפר שלם. זאת הסיבה שבחלמיש עשו חושבים והחליטו שבאמת לא מתאים להם ועדיף ללכת למשפטי סילוק ותביעות משפטיות ולעשות קומבינות. כך הנושא מתארך והביקורת נעלמת. ולכן נכנסנו למאבק קשה מאוד מול חברת חלמיש שבחודש האחרון איבדה כל רסן, התחילה להפציץ את כפר שלם בתביעות משפטיות וסילוקי יד, גם בערבי חגים, כיפור, ראש השנה, לא מעניין אותם; יכול להיות ערב ראש השנה ואתה מגיע הביתה וערב החג עומד אדם ואתה

מקבל תביעה לבית משפט או מכתב סילוק לשבעה ימים. אלו הן הבעיות המשותפות לכל תושבי כפר שלם.

יש גם בעיה נוספת במתחם שנקרא מתחם מחל־משה דיין, שם גרות היום בערך שלושים משפחות. במתחם הזה, לא ידוע איך, הגיעה האדמה לידי אדם פרטי, יומית נדל"ן, רומה אפרתי שמה, שלטענתה קנתה בשנת 1990 מאנשים אחרים, גם כן פרטיים, קטע קטן מהאדמה, ובחווה המכירה של רומה אפרתי מצוין בפירוש שהיא זאת שצריכה לפנות את האנשים.

נטלי ברוך: איזה איזור קנתה? כמה דונם? אהרון מדואל: היא קנתה שטח, לא זוכר בדיוק כמה דונם, נדמה לי ארבעה דונם, זה שטח שמספיק לבניית שמונים דירות. עכשיו למה היא קיבלה את הקרקע בזול? כי הקרקע הוגדרה כתפוסה. בחווה צוין שחובת פינוי האנשים זה עליה, והמוכר לא ציין איך הפינוי אמור להיעשות, דרך בית משפט או דרך משא ומתן מסחרי. האדמה הזאת נמכרה לה בזול כי חלק מהכוונה היתה, אני מוריד לך מהמחיר ובתמורה את אחראית לממן את הפינוי של האנשים פה. מרבית האנשים בכפר הם אנשים מבוגרים, כולם לא התמצאו בהליכים משפטיים והם הפקידו את גורלם בידי עורכי דין, שלא נכנסו לעובי הקורה של כפר שלם. אותן משפחות נפסק נגדן במשפטי סילוק היד. בפסח האחרון היו אמורים לסלק אותן מהמתחם. סביב זה היה הרבה רעש והתקשורת יותר התעניינה, כי שם מדובר באנשים שאו־טו־טו מסולקים מהבית. התקשורת רוצה צבע, אנשים שמוציאים אותם מהבית. כתב של ערוץ 1 בא לעשות כתבה, עשה כתבה של שתי דקות בדיוק, ואמר, תקראו לי כשהיה הפינוי, כלומר רצה לעשות אייטם של דם ודמעות. נפגשנו עם תחקירנים של דנה וייס, אבל חוץ מזה,

כלומר, לא באה טלוויזיה באמת, לעשות תחקיר מעמיק. רוצים דמעות של אנשים כמו שראית שזורקים אנשים בגלל משכנתאות, וממשיכים לסיפור הבא. למבצע הפינוי הזה, אגב, המשטרה קראה "מבצע ביעור חמץ", שהיה גם השם שההגנה קראה למבצע שכבשו בו את הכפר מידי הערבים ב־1948. אז גם קראו לזה ביעור חמץ, כך שהיה לשם הזה דו־משמעות.

נטלי ברוך: איזה דו־משמעות?

אהרון מדואל: פעם מישהו אמר לי שהוא עושה סרט על הכפר, עשירי יפו היה להם בתי קיט בכפר שלם, הם אהבו את המקום. אנשים מספרים שהיו סירים על פתילות, הערבים השאירו ציוד, בתים שהיו נושמים וגורשו מהם. היתה אמת מים בגינה, באר, עצים שערבים נטעו, בית קברות. אחרי מלחמת ששת הימים גם הגיעו פלסטינים מהשטחים לביקורים בודדים כדי לראות את הבתים שלהם. קיבלו אותם בסדר וגם גרו עובדים מעזה בדירות שכורות בכפר. בכלל אני מרגיש שגם אנחנו פליטים כמוהם, עובנו את ארצות ערב, השארנו רכוש, בתים, ההורים שלנו סבלו בגלל מלחמת השחרור כאן, הם נרדפו בארצם בגלל זה. אמא שלי בעדן כמעט קיפחה את חייה כי ערבי רדף אחריה ושפך עליה בנזין ונשרף לה הגב. בגלל הציונות כאן יהודי ערב סבלו, גם יהודי אירופה הפכו לפליטים בגלל המלחמה. אנחנו פליטים חסרי זכויות על האדמה מאז 1948 כי בשנת 60' מנעו מהוריי ומהסבים לרכוש את האדמות שלנו, לא כמו אצל הקיבוצים והמושבים שנתנו להם לרכוש את האדמות ולקבל זכויות. אותנו השאירו על מזוודות שישים שנה. בהתחלה ניסו לנשל בשיטה ברוטלית ואחר כך שוב השתפרו, ואז חזרו לשיטות הישנות. הנישול כאן זה אותו דבר כמו ביפו, אותה שיטה, תסתלקו מהבית בלי פיצוי.

נטלי ברוך: למאבק שלכם היו הדים רבים. הגיעו לכאן אנשי הוועד נגד הריסת בתים וארגוני שמאל ומשלחות של אקטיביסטים מחו"ל, איך אתה מרגיש עם כל זה?

אהרון מדואל: הרגשנו חיזוק רציני מהעניין הזה, אפילו כתוצאה מכך אנחנו מזדהים עם הבדואים בנגב, אתה נוסע לאילת רואה בדרך לדימונה, דרך כביש באר־שבע־דימונה ומאחל להם הצלחה. בסופו של דבר אני רואה את כל הבעיה בכרישי נדל"ן שמקושרים לשלטון שבאים ורוצים לנשל

נטלי ברוך: אתה חושב שאפשר לראות את המאבק שלכם כמאבק מזרחי בדומה לפנתרים השחורים בזמנו ומרד ואדי סאליב? יש נקודות דומות?

אהרון מדואל: כן יש כאן נקודות זהות, למרות שזה לא בדיוק מאבק מזרחי אלא יותר חברתי־מזרחי, וזאת בגלל שאנחנו מזרחים אבל גם אשכנזים עוזרים לנו וגם מזרחים רבים. אבל בגלל המעמד, והאוכלוסייה שגרה פה, ואתה יודע בוודאות שלאשכנזים לא יעשו את זה, ואתה רואה

הערבים השאירו פה פרדסים, בתים מאוד יפים ברובם הגדול, חוץ מהאזור שהיה צפוף במרכז הכפר. כנראה שלמישהו זה הפריע, כבר אז היויזמי נדל"ן, אז הם העבירו חוק זדוני בשנת 65' והחוק הזה חסם את אפשרות הקנייה של התושבים.

את האנשים. המדינה כמדינה היא מדינה שעתידה מאחוריה שכל מי שאני מכיר אם יש לו אפשרות להוציא דרכון זר שיוציא. פעם לא הייתי אומר את זה. יש לי אח קטן, חי בשוודיה נשוי לשוודית, היה בארץ לפני שבועיים. פעם היינו לוחצים עליו תחזור לארץ, היום אני לא אומר לו תישאר, אני אומר להורי, הוא עשה את הצעד הנכון. האנשים שם למעלה התנתקו מאיתנו, המדינה לא מעניינת אותם, הפקידות מושחתת, כל העניין הציוני יתרוסק לרסיסים וייעלם, היום זה מכור כפי יכולתך, קח כפי יכולתך, טרוף כפי יכולתך.

את האנשים. המדינה כמדינה היא מדינה שעתידה מאחוריה שכל מי שאני מכיר אם יש לו אפשרות להוציא דרכון זר שיוציא. פעם לא הייתי אומר את זה. יש לי אח קטן, חי בשוודיה נשוי לשוודית, היה בארץ לפני שבועיים. פעם היינו לוחצים עליו תחזור לארץ, היום אני לא אומר לו תישאר, אני אומר להורי, הוא עשה את הצעד הנכון. האנשים שם למעלה התנתקו מאיתנו, המדינה לא מעניינת אותם, הפקידות מושחתת, כל העניין הציוני יתרוסק לרסיסים וייעלם, היום זה מכור כפי יכולתך, קח כפי יכולתך, טרוף כפי יכולתך.

את האנשים. המדינה כמדינה היא מדינה שעתידה מאחוריה שכל מי שאני מכיר אם יש לו אפשרות להוציא דרכון זר שיוציא. פעם לא הייתי אומר את זה. יש לי אח קטן, חי בשוודיה נשוי לשוודית, היה בארץ לפני שבועיים. פעם היינו לוחצים עליו תחזור לארץ, היום אני לא אומר לו תישאר, אני אומר להורי, הוא עשה את הצעד הנכון. האנשים שם למעלה התנתקו מאיתנו, המדינה לא מעניינת אותם, הפקידות מושחתת, כל העניין הציוני יתרוסק לרסיסים וייעלם, היום זה מכור כפי יכולתך, קח כפי יכולתך, טרוף כפי יכולתך.

את האנשים. המדינה כמדינה היא מדינה שעתידה מאחוריה שכל מי שאני מכיר אם יש לו אפשרות להוציא דרכון זר שיוציא. פעם לא הייתי אומר את זה. יש לי אח קטן, חי בשוודיה נשוי לשוודית, היה בארץ לפני שבועיים. פעם היינו לוחצים עליו תחזור לארץ, היום אני לא אומר לו תישאר, אני אומר להורי, הוא עשה את הצעד הנכון. האנשים שם למעלה התנתקו מאיתנו, המדינה לא מעניינת אותם, הפקידות מושחתת, כל העניין הציוני יתרוסק לרסיסים וייעלם, היום זה מכור כפי יכולתך, קח כפי יכולתך, טרוף כפי יכולתך.

את האנשים. המדינה כמדינה היא מדינה שעתידה מאחוריה שכל מי שאני מכיר אם יש לו אפשרות להוציא דרכון זר שיוציא. פעם לא הייתי אומר את זה. יש לי אח קטן, חי בשוודיה נשוי לשוודית, היה בארץ לפני שבועיים. פעם היינו לוחצים עליו תחזור לארץ, היום אני לא אומר לו תישאר, אני אומר להורי, הוא עשה את הצעד הנכון. האנשים שם למעלה התנתקו מאיתנו, המדינה לא מעניינת אותם, הפקידות מושחתת, כל העניין הציוני יתרוסק לרסיסים וייעלם, היום זה מכור כפי יכולתך, קח כפי יכולתך, טרוף כפי יכולתך.

כפר שלם

צילום: אקטיב סטילס

משמאל למעלה:

תושבי מתחם מח"ל - משה דיין. בחודש אוקטובר 2007 לאחר מאבק משפטי, דחה בית המשפט את בקשת המשפחות למנוע את הפינוי. ב־24.12.2007 פינו שוטרים ופקחי עיריית תל־אביב את תושבי המתחם.

משמאל למטה:

הפגנה של תושבי כפר שלם ופעילים נגד מדיניות העירייה ובדרישה לפתרון דיור הולם לכולם.

מימין, מלמעלה למטה:

כפר שלם, פינת הרחובות מח"ל - משה דיין.

חיים בר יעקוב (יושב מימין), פעיל מרכזי נגד פינוי בתים בדרום, מגיע להתבצר עם התושבים ערב הפינוי.

תושבת השכונה אורזת ומעלה זכרונות מהבית שבו גרה כל חייה.

אהרון מדואל ודודי בלסי (משמאל) לצד מפקד משטרת השכונות ושוטר יס"מ לאחר פשיטה של המשטרה על הבתים במתחם, שבמהלכה נעצר אחד מבניו של דודי.

"היהודים התיישבו מול סלמה, לא רחוק מהפרדסים שלנו"

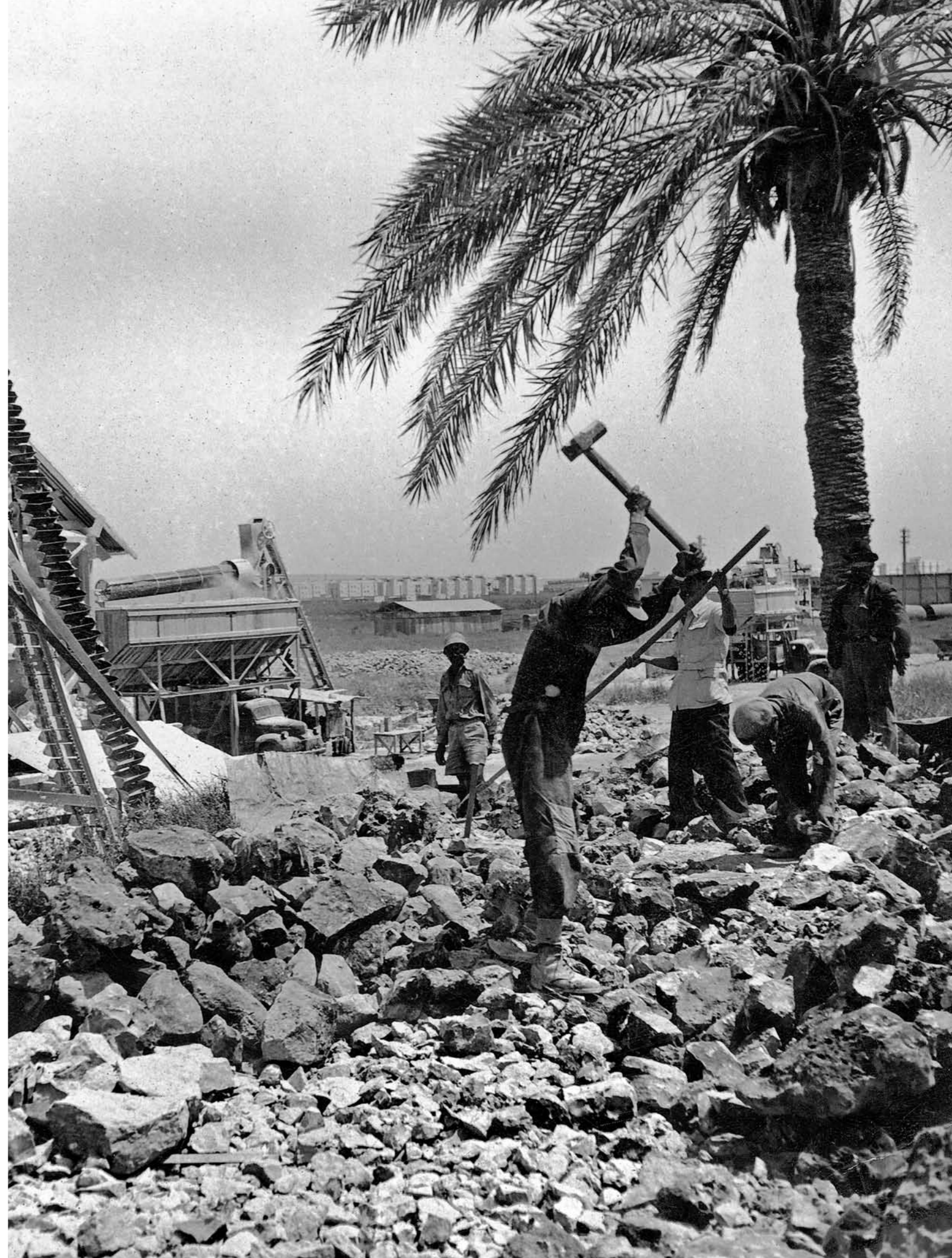
רנין ג'ריס מראיינת את זהרה עבד אלקאדר אבו חאשיה, פליטה מהכפר סלמה, תושבת עמאן, ואת בנה, טלעת אבו חאשיה מערבית: טל מנור

▶ זולטן קלוגר, עולים חדשים מתיישבים בסלמה, כפר ערבי נטוש ליד תל-אביב, יוני 1949 מתוך אוסף התצלומים של הארכיון הציוני המרכזי, הכיתוב במקור

ולקחו אותם. אחרים התחילו לנסות להיכנס לבית שלנו. היה לנו בבית קרש או לקחנו אותו אני ואחי הקטן, היהודים דוחפים את הדלת ואני ואחי עבד אלג'ואד אללה ירחמו דוחפים את הדלת כדי שלא ייכנסו. אבא שלי יצא כדי לעצור אותם בדלת שלא ייכנסו פנימה אבל הם תקפו אותו והרביצו לו. הם מרביצים והוא אומר פסוקי קוראן כדי שלא יגלו את הנשק שבבית. הלוחם שמגן על מולדתו, תאמיני לי שלא קורה לו כלום. אמא שלי יצאה לחלון לצעוק כדי שאנשים ישמעו כי הבית שלנו היה רחוק מהמרכז של הכפר. היא צעקה היהודים! היהודים! והיהודים אמרו לה, במין מבטא עילג, "שתוק ח'ביבי" והשליכו רימוני עשן כדי שלא תראה. הם הלכו לדוד שלי מוסא אבו חאשיה והכו אותו ביד ושברו לו את האצבע ונכנסו לדודי השני כשהוא וילדיו ישבו בבית רועדים מפחד. כשעת'מאן אבו

את אחי ובן דודי שנהפך יותר מאוחר לבעלי, עת'מאן אבו חאשיה אבן מוסא. באותו הזמן הם למדו בבית ספר בכיר זית והגיעו לחופשה. דוד שלי בא ואמר שהתחילה המלחמה עם היהודים. החלטנו להגן על האדמות שלנו. דוד שלי חילק לעת'מאן, לאחי ולכמה נערים נשק והתחיל לאמן אותם. היהודים באו כלילה, באותו הזמן לא היו שעונים וידענו את השעה לפי המואזין. אבא שלי היה שיח' והיה קורא לאנשים לתפילה. היה לנו פרדס ומגדל מים בקצה של סלמה. היהודים באו והתקיפו אותנו כלילה, לפני תפילת הבוקר, כשישנו. היתה לנו גינה והצעירים ישנו בה. את בעלי, אבו טלעת, אימן אביו עת'מאן אבו חאשיה להשתמש בנשק והוא ישן כשהנשק לידו. הוא היה כזה ממזר, כמו טלעת, פרחח. היהודים באו, שמו על הפנים שלהם שקים ושמו אותם במכונית

רנין ג'ריס: ספרי לי בבקשה איך קוראים לך ומתי נולדת.
זהרה אבו חאשיה: שמי זהרה אבו חאשיה, נולדתי בפלסטין.
רנין ג'ריס: באיזה שנה?
זהרה אבו חאשיה: באיזה שנה נולדתי, מאמי? הקושאנים שלנו נשארו בסלמה ולא לקחנו איתנו שום דבר. אני אבל נולדתי בפלסטין. טלעת אבו חאשיה: נולדת ב-1932.
רנין ג'ריס: ספרי לי איזה כפרים היו מסביב לסלמה.
זהרה אבו חאשיה: ליד סלמה היו אלעבאסיה, אלח'יריה – ח'יריה היתה לידנו בדיוק, ואחריה באו יאזור, בית דג'ן, יאפא. הרי היית שם וראית.
רנין ג'ריס: והיהודים?
זהרה אבו חאשיה: היהודים התיישבו מול סלמה, לא רחוק מהפרדסים שלנו. ישר כשהתחילו הבעיות עם היהודים הם חטפו

חשאייה ראה אותם הוא זרק את הנשק ליד עץ הלימון. כשהוא זרק את הנשק באו עליו היהודים, חטפו אותו ואת אחי, והלכו. אנחנו חשבנו שהם מתו ופתחנו את הבית להתאבל.

טלעת אבו חאשייה: באמת היה נשק?

זהרה אבו חאשייה: היה אצלנו נשק. הוא היה מול העיניים של היהודים והם לא ראו אותו.

טלעת אבו חאשייה: איפה החבאתם את הנשק?

זהרה אבו חאשייה: היו לנו שני סוסים וקברנו את הנשק מתחת לאיפה שהם היו עומדים. היה נשק שהחבאנו ליד היונים וחלק ליד התרנגולות. אבא שלי אמר את פסוק "אלכרסי" מהקוראן כדי שלא ימצאו את הנשק. תאמיני לי היהודים האירו על הנשק ולא ראו אותו. אללה עיוור אותם. הם אמרו לדוד שלי מוסא שאם אנחנו נמצא כדור אחד אצלכם נהרוג אתכם. תארי לעצמך שהיה לנו את שני הסוסים שגידלנו משהיו קטנים, וכל פעם שבאו היהודים והאירו עליהם כדי לחפש נשק הסוסים היו בועטים בהם.

רנין ג'ריס: מתי התחלתם להרגיש בסכנה בסלמה?

זהרה אבו חאשייה: כשחטפו את אח שלי ובן דוד שלי. כלאו אותם כל אחד בחדר. אמרו לעת'מאן שיגיד איפה הנשק. הוא הכחיש והרביצו לו בעין עם הרובה. אחרי זה הלכו לאח שלי ואמרו לו דוד שלך מת ואתה תודה שלא תמות גם אתה. הוא אמר להם, אני לא יותר טוב מבן דוד שלי, אני לא יודע כלום. הביאו להם חלב שהם סירבו לשתות כי הם חשבו שהוא מורעל. אז דוד שלי איים על האנגלים שאם הילדים לא יחזרו אנחנו נשרוף את היישובים של היהודים. היהודים החזירו את הבחורים וזרקו אותם קשורים ליד הבאר. רועה בדווי ראה אותם ושחרר

אותם. אנחנו חשבנו שהם מתים. בזמן התפילה, איך שהתחיל אבא שלי לקרוא את ה"אללה אכבר, אללה אכבר" כשרסמיה, שכנה שלנו, נשאה כד מים על הראש כדי להביא מים מהבאר, היא ראתה את עת'מאן ועבד באים. היא התחילה לעשות קולות של שמחה. אבא ראה אותם והמשיך לקרוא ולבכות, אללה אכבר, אללה אכבר. כשהם חזרו השמחה היתה גדולה. אז התחילה המלחמה.

רנין ג'ריס: אחרי שהבחורים חזרו היהודים נכנסו עוד פעם לסלמה?

זהרה אבו חאשייה: היהודים התחילו לבוא אלינו ולחפש נשק בפרדס שלנו.

רנין ג'ריס: רק אצלכם חיפשו?

זהרה אבו חאשייה: הרי דודי מוסא אבו חאשייה היה לוחם, הוא זה שחימש את תושבי סלמה. אנחנו נלחמנו נגד שכונת התקווה וניצחנו. היהודים פחדו. הם ברחו והשאירו שני ילדים. הערבים לקחו אותם אבל אנחנו לא היינו שוחטים כמו שהם שחטו את ילדינו והפחידו אותנו. לקחו אותם ונתנו אותם לסהר האדום. המלחמה התחילה. תושבי סלמה נלחמו שישה חודשים, לילות וימים לא ישנו. המשפחה של סבא שלי גרה במרכז סלמה וכשהיהודים תקפו הייתי לוקחת אליהם את אחי הקטן סלאח. אני זוכרת שלקחת את סלאח כשהיה חושך בחוץ וסלאח תפס את הצוואר שלי והיהודים ירו עלינו. הגענו לבית של סבא שלי לבנים מרוב פחד. כשהתחילו לתקוף את הנשים ולטבוח בילדים החלטנו לצאת. כשיצאנו, דוד שלי לא חשב שזה ייקח הרבה זמן. כשדודה שלי התחילה לאסוף את החפצים הוא אמר לה, אָם חסין, תשאירי את הכל במקום. השארנו פה תרנגול, שם ברווז, ישנים ליד הבית כשיצאנו. אמא אהבה לגדל עופות ויונים, לא היינו קונים כלום מבחוץ מלבד כבשים

בחג. הילדות שלנו בסלמה היתה מאוד יפה, הרגשנו את החיים והרגשנו שאנחנו חיים בארצנו ואת כל זה לקחו מאתנו היהודים.

רנין ג'ריס: איך החלטתם לצאת? את זוכרת את היום שבו המשפחה שלך החליטה לצאת מסלמה?

זהרה אבו חאשייה: אנחנו יצאנו כשהיהודים התחילו לתקוף בלי הפסקה, ימים וילות. דוד שלי שלח את הילדים והנשים והזקנים לאלרמלה. בסלמה נשאר רק כמה עשרות אנשים מתוך 8,000 איש. נערים בגיל שלוש־עשרה, ארבע־עשרה נשאו נשק.

רנין ג'ריס: איך הגעתם לאלרמלה?

זהרה אבו חאשייה: בעגלות. פעם החיים היו פשוטים ולא היו מכוניות בסלמה. לאח שלי היתה מכונת ירייה והוא היה נלחם מהגג של הבית. כשהתחמשת נגמרה הוא ירד כדי להביא תחמושת. היהודים רדפו אחריו כדי לתפוס אותו. הם רצו אחריו מפרדס לפרדס וכשהם התייאשו הם זרקו רימון ופגעו ברגל שלו והרסיס נשאר לו ברגל עד היום שעזבנו. אותו האח שנפצע יצא אתנו לאלרמלה, ואחרי כמה חודשים סלמה הלכה.

רנין ג'ריס: ספרי לי קצת על סלמה שלפני המלחמה. ספרי לי למשל על בית הספר שלמדת בו.

זהרה אבו חאשייה: אני זוכרת שהימים ההם היו יפים. הבית שלנו היה רחוק מבית הספר, הפרדסים שלנו היו בקצה של סלמה. בסלמה היה בית ספר אחד, אבל הכיתות לא היו מעורבות. אני למדתי עד כיתה ב' ואז התחילה המלחמה ועזבנו. רוב המשפחות הוציאו את הבנות מבית הספר.

רנין ג'ריס: למה?

זהרה אבו חאשייה: כי הן פחדו על הבנות מהיהודים. אני זוכרת פעם שהשכן שלנו שם יהודי תימני לשמור על הפרדס שלו. באותו היום שיחקנו בפרדס אני ובת דודי

ספיה והדא. השכן שלנו החליט באותו היום לבדוק את הרובה שהוא קנה כי היו מוכרים לנו רובים מקולקלים והוא אמר לתימני לך לבנות של אבו חאשייה ותגיד להן שאני רוצה לנסות את הרובה ושלא יפחדו. בא התימני הזה אלינו ולא הבנו אותו. פחדנו וספיה התחילה לצרוח ולרוץ עם הכבשים שהיו אתנו. ברחנו לבית של בן דוד שלי ואמרנו לו היהודים תוקפים! היהודים תוקפים! אחר כך הלכנו לדודה שלי שהבית שלה היה במקום גבוה. בא בדווי אחד והתחיל לצעוק ולהגיד איפה היהודים ילדה? איפה? אבל בסוף הבנו שהשכן שלנו, רשאד, ניסה את הרובה.

רנין ג'ריס: ספרי לי על העבודות של הנשים בכפר.

זהרה אבו חאשייה: הנשים היו זורעות וקוצרות כמו הגברים. הנשים היו זורעות וקוצרות ומכינות את התבואה למשלוח ליאפא. הן היו מגדלות עופות וכבשים. חיינו מהאדמה שלנו. אמא שלי היתה עובדת במשתלת פרחים. הייתי הולכת לעזור לה לקטוף את הפרחים. הייתי מאוד חרוזה. למדתי לכבס ולאפות כבד בגיל שבע. אמא היתה אופה לפועלים בפרדס ואני הייתי מביאה להם את הלחם. היא היתה מאוד נקייה ותמיד היא אמרה לי לסבן את הידיים ואז לעבוד. אני זוכרת כמה אהבתי לאכול לחם בשמן זית וסוכר. אפילו לכוס התה היה טעם. היינו מביאים נענע מהאדמה ושמים בתה. כשהיינו מכינים סלט היינו יודעים שזה סלט מהריח של המלפפון. היום למלפפון אין טעם. אני זוכרת את הממולאים שאמי היתה מכינה לפני הרבה זמן. הכל היה מתוק, היינו אוכלים מהאדמה שלנו. הח'ביזה למשל מאוד מועילה נגד לחץ ולנשים יולדות ולזיהומים.

רנין ג'ריס: הייתם מרפאים את מי שחלה עם ירקות ועשבים?

זהרה אבו חאשייה: כן. מהירקות שבבית ומהעשבים כמו למשל קמומיל ומרווה. האנשים לא היו הולכים לרופא או לבתי חולים.

רנין ג'ריס: ומי שהיתה צריכה ללדת?

זהרה אבו חאשייה: היו מיילדות. אשתו של דוד שלי למדה ונעשתה מיילדת.

רנין ג'ריס: תושבי סלמה עבדו אצל היהודים? הלכתם לתל־אביב למשל?

זהרה אבו חאשייה: אנחנו לא. אנחנו כמשפחת אבו חאשייה לא, ואני לא יודעת אם מסלמה היו אנשים שעבדו אצל יהודים. אנחנו היינו בית שמרני, הבנות לא יצאו הרבה.

רנין ג'ריס: מה חשבתן על הבנות היהודיות? חלקן הרי באו מתרבות שונה ומאירופה והיו

להן מנהגים שונים ומסורות אחרות?

זהרה אבו חאשייה: אצלם יש תרבות שונה. היהודים באו מכל העולם. היו יהודים מקופחים. אני זוכרת שבן דוד שלי הלך לראות את הבית שלו אחרי שיצאנו מסלמה.

גרו בו יהודים מתימן והוא אמר להם, זה הבית שלי. הם קיבלו את פניו, הכניסו אותו, אירחו אותו, אמרו לו, אנחנו, חביבי, מקופחים כמוכם. כשבאנו לכאן אמרו לנו שפלסטין זהב וכמו שאתם קורבנות גם אנחנו קורבנות. היהודים יש ביניהם אנשים שרוצים שלום ויש אנשים שרוצים מלחמה.

רנין ג'ריס: את זוכרת את הימים האחרונים לפני שיצאתם מסלמה?

זהרה אבו חאשייה: הנשים בכו מרוב עצב. דודה שלי מרטה את השיער ובכתה. יצאנו בלי מים, בלי כלום. ישנו באוהל בקור בבית נבאללא. הבערנו עצים כדי לחמם את התה. היינו יוצאים בבוקר למלא מים. לא היה לא גו ולא כלום. הלכנו בלילה לאסוף עצים על הראשים שלנו כדי לבשל ולכבס. אחרי שעזבנו אכלנו תמרים ולחם שאמא שלי אפתה, עד שהאו"ם התחיל

לחלק לנו קופסאות סרדינים ובשר. עשו מאתנו צחוק. אחר כך הגענו לאזור בלאטה. בלאטה יועדה להיות מחנה פליטים. גרנו בכרמים שלצד הכפר. המעיין של בלאטה היה במרכז הכפר והנשים בבוקר היו הולכות למלא מים מהמעיין אחרי תפילת הבוקר. היינו מראשוני הפליטים שהגיעו למחנה. האנשים המשכילים מסלמה סירבו לשתף פעולה עם סוכנות הסיוע של האו"ם כי אם הם היו נרשמים במחנה אז המשמעות של זה היתה שאנחנו אישרנו את העזיבה ולא נחזור. היו הרבה אנשים שעברו לתוך המחנה רק לאחר שנים כי הם דחו את הרעיון. דודי, אללה ירחמו, חלה במהלך הגרוש מהכפר ומרוב עצב הוא חטף שבץ והפסיק לדבר. הביאו לו רופא הביתה. טיפלו בו אבל הוא לא חזר לדבר כמו קודם. אבי היה מביא לנו ירקות משכם וכשהביא פירות דודי נשבע שהוא לא יאכל פירות אלא מפלסטין ובכה בגלל שהוא היה לוחם והקולוניאליזם לקח את ארצו.

רנין ג'ריס: איפה רוב משפחתך היום?

זהרה אבו חאשייה: בשכם ובמחנה הפליטים בבלאטה.

מתוך האתר: www.palestineremembered.com [באדיבות סאמי אלדיב מהוועד לשיקום הכפר עמואס]

למעלה: 1978; למטה: 1988

עמואס, מכפרי לטרון, צלם לא ידוע, מצולם מאותה זווית במהלך ארבעה עשורים, למעלה: 1958; למטה: 1968

דו"ח הריסת כפרים וגרוש פליטים

עמוס קינן

נכתב ב־10.6.1967, פורסם לראשונה בידיעות אחרונות ב־20.6.1967

יוסף הוכמן, חיילי צה"ל מפקחים על הגרוש מעמוס, 1967

בית נובא, ליד לטרון.

מפקד הפלוגה אמר שאת שלושת הכפרים בגזרה – יאלו, בית נובא, עמואס, הוחלט לפוצץ. וזאת מסיבות אסטרטגיות טקטיות ביטחוניות. ראשית, יש ליישר את האצבע של לטרון. שנית, להעניש את קני המרצחים. שלישית, למנוע ממסתננים בעתיד בסיס. אפשר להתווכח עם תפיסה אדיוטית זו הגורסת עונש קולקטיבי, והסברה שאם יאבד למסתנן בית אחד, לא ימצא בית אחר להגיה ממנו. אפשר להתווכח על התועלת שבהגדלת מספר אויבינו לעתיד, אבל למה להתווכח?

נאמר לנו שתפקידנו לסרוק את בתי הכפר ושאם נמצא אנשים מזוינים, לקחתם בשבי. אנשים לא מזוינים, יש לתת להם שהות לאריות המטלטלים, ואחר לומר להם ללכת לבית סירא, כפר לא רחוק. ועוד נאמר לנו, להתייצב במבואות הכפר, ולמנוע כניסת תושבים החוזרים ממחבואיהם לאחר ששמעו את קריאתנו ברדיו אליהם, לשוב בשלום אל כפריהם. ההוראה היתה לירות מעל לראשיהם ולומר להם לא להיכנס לכפר.

בית נובא בנוי בתי אבן יפים, ומהם אף מפוארים. מסביב לכל בית, גן עצי פרי – זית, משמש, גפן, ואף עצי נוי – ברושים. מסביב לכל שתיל, תלולית. בין העצים, גני ירק מטופחים, מעושבים ועדורים. בבתים מצאנו קצין קומנדו מצרי פצוע, וחוזר ממנו כמה ישישים וישישות. בצהריים הגיע הבולדווז הראשון, ועלה על הבית הראשון בקצה הכפר.

במחי בולדווז אחד נעקרו הברושים, הזיתים. תוך עשר דקות היה הבית לחורבה, על החפצים והרכוש המעט שבתוכו. לאחר שנהרסו שלושה בתים, הגיעה שיירת הפליטים הראשונה מכיוון רמאללה.

לא ירינו באוויר. נערכנו לחיפוי, ודוברי הערבית ניגשו אליהם למסור להם את ההוראות. היו שם זקנים שהלכו בקושי, וזקנות ממלמלות, תינוקות בורעות אמותיהם, ילדים קטנים. הילדים בכו והתחננו למים. השיירה הניפה דגלים לבנים. אמרנו להם ללכת לבית סירא. הם אמרו לנו שמכל מקום מגרשים אותם, ולאף מקום לא נותנים להם להיכנס. שכבר ארבעה ימים הם הולכים בדרכים, בלי אוכל, בלי מים, ושכמה מהם מתו. הם ביקשו לחזור לכפר, ואמרו שמוטב שנהרוג אותם.

לכמה מהם היו עז, כבש, גמל או חמור. אב מולל גרגירי חיטה בין ידיו ושחק אותם, ונתן אותם לאכול לארבעת ילדיו. באופק נראתה השיירה הבאה. גבר הלך, ועל גבו שק קמח של חמישים קילוגרם. כך הוא הולך, קילומטר אחר קילומטר. עוד זקנות, עוד

נשים, עוד תינוקות. הם צנחו בעייפות במקום שאמרנו להם לשבת בו. לכמה מהם היו פרה או שתיים, עגל. כל רכושם עלי אדמות. לא הרשנו להם ללכת לכפר לקחת מיטלטלים, כי ההוראה היתה שאסור להם לראות איך הורסים את כפרם. הילדים בכו, וכמה מהחיילים שלנו פרצו בבכי. הלכנו להביא להם מים. לא מצאנו. עצרנו מכונית צבאית, ובה רב סרן, שני סרנים ואשה. לקחנו מהם ג'ריקן וחילקנו לפליטים. חילקנו להם סוכריות וסיגריות. עוד חיילים פרצו בבכי. שאלנו את הקצינים מדוע שולחים את הפליטים הלך ושוב ומגרשים אותם מכל מקום, ענו שכך טוב להם, שילכו. ועוד אמרו לנו הקצינים שלמה לנו לדאוג לערבושים. שמחנו לשמוע שכעבור מחצית השעה נעצרו כולם בידי המשטרה הצבאית, כי מכוניתם היתה מלאה שלל.

עוד ועוד שיירות הגיעו, וכעת הגיע מספרם למאות. הם לא הבינו מדוע אמרו להם לחזור ועתה לא נותנים להם לחזור. אי אפשר היה לעמוד בפני התחינות שלהם. אחד שאל אותנו למה להרוס לנו את הבתים, מוטב שנגור בהם אנחנו. מפקד הפלוגה החליט ללכת למטה ולברר אם יש הוראה בכתב מה לעשות בהם, לאן לשלוח אותם ואם אי אפשר לארגן רכב לנשים וילדים, ומזון. הוא חזר ואמר שאין הוראה בכתב, ולגרש אותם.

גירשנו אותם. הם ממשיכים לנוד בדרכים, כמו צאן אובדות. התשושים מתפגרים. לעת ערב נודע לנו ששיקרנו להם – גם בבית סירא החלו הבולדווזים בהריסה, ולא ניתן להם להיכנס לשם. כמו כן נודע לנו שלא רק בגזרה שלנו מיישרים מסיבות ביטחוניות – בכל הגזרות כך. המילה שלנו ברדיו לא היתה מילה, המדיניות לא היתה מדיניות עם כיסוי.

הגדוד רטן. אנשי הכפר חרקו שן כאשר ראו את הבולדווז משחית עצים. בלילה נשארנו לשמור על הבולדווזים, אבל כל הגדוד היה נזעם, ורוב האנשים לא רצו למלא את התפקיד. בבוקר העבירו אותנו משם. איש לא הבין כיצד יהודים יכולים לעשות כך. גם מחייבי הפעולה טענו שאפשר היה להקים מכלאות לאוכלוסייה, להחליט החלטה סופית על גורלם ומיקומם, ולהסיע אותם למקומם, החדש, עם רכושם. איש לא הבין מדוע לא ייקח הפלאח את הפרימוס שלו, את השמיכה ואת הצידה.

התרנגולות והיונים נקברו תחת ההריסות. השדות נשמו לעינינו, והילדים שהלכו על הכביש ממררים בבכי יהיו הפדאיון בעוד 19 שנה, בסיבוב הבא. כך הפסדנו, באותו יום, את הניצחון.

"יצאנו עם ג'יפ אחד, חזרנו עם שניים"

עמיה גלילי מראיינת את איציק הדס

עד שנת 1967 היו ממזרח ללטרון שלושה כפרים פלסטינים, עמואס, יאלו ובית נובא. כבר במהלך המלחמה החלו חיילים וקבלנים פרטיים להרוס את שלושת הכפרים הריקים. מאוחר יותר הקימה הקרן הקיימת לישראל על שטחי הכפרים ההרוסים את "פארק קנדה". איציק הדס היה בשנת 1967 חבר קיבוץ הראל, הסמוך לשלושת הכפרים. עמיה גלילי ראינה אותו על הריסתם.

יוסף הוכמן, הריסת הכפר עמואס, 1967

עמיה גלילי: האם אתה יכול להתחיל מלספר על היום שבו הגעתם לאזור לטרון אחרי המלחמה?

איציק הדס: בעיקרון, תכף אחרי שהסתיימו הקרבות והודיעו לנו שהשטח לא בדיוק נקי אבל אפשר להסתובב, עלינו כמה חבר'ה על ג'יפ ויצאנו לחפש את עדר הכבשים שגנבו לנו יום לפני פרוץ הקרבות. גנבו לנו בערך מאתיים ראש של צאן, והם כולם היו מסומנות וחשבנו שנמצא משהו כי זה היה נזק אדיר. בדרך, כשעברנו את הקו הירוק, הסתבר שבסופים בנחל התחבאו פדאיונים סודנים. הם פתחו עלינו במטח אש נוראי. איך לא נפגענו אני לא יודע, אבל התארגנו מהר והיינו חמושים כמו שצריך, והחזרנו להם אש והגיע מהר מאוד משמר הגבול וביחד חיסלנו אותם ויצאנו בשלום והגענו ליאלו. לכפר. ליאלו. לכפר שתמיד ראינו אותו דרך המשקפות. אף פעם לא דרך קנה הרובה, כי לא כיוונו לשם אף פעם, רק בדקנו שהם לא באים אלינו, כי השדות שלנו היו ממש מול הכפר שלהם ומול מנור לטרון. עברנו, נסענו – היה שקט פסטורלי בלתי רגיל. נכנסנו לכפר. הוא היה ריק מתושבים, פה שם איזה איש זקן או אשה זקנה שיושבים בחצר ולא מבינים מה קורה להם. עזים שמסתובבות, כבשים שמסתובבות, תרנגולות שמתעופפות, כלבים, אבל אנשים כבר לא היו. מי שלח אותם, למה הם הלכו, לא קיבלנו תשובה כי לא היה עם מי לדבר.

עמיה גלילי: לא היה אף חייל בסביבה? איציק הדס: לא ראינו אף חייל. עד שפגשנו במקרה עבר שם סויר של כמה חיילים, שאלנו אותם מה קורה? אמרו לנו חבר'ה, תסתובבו, תחפשו את הכבשים שלכם, אנחנו לא יכולים לעזור לכם למה אין פה אף אחד. אמרו לנו, הלכו. זאת היתה התשובה. אם הם ידעו יותר מאיתנו אני

לא יכול לחתום. אבל זאת היתה התשובה. הסתובבנו, עברנו בחצרות, מצאנו אולי חמש כבשים מסומנות בסימן שלנו. עד כדי כך לא היתה שם שמירה של הצבא, שראינו ג'יפ לאנדרובר של הצבא הירדני מצויד כמו שצריך עומד עם המפתחות בפנים. אמרנו מה יכול להיות, במקום הכבשים ניקח את הג'יפ. אחד מהחבר'ה נכנס פנימה, הניע את הג'יפ, היה דלק, הכל. יצאנו עם ג'יפ אחד, חזרנו עם שניים. לא יכולנו להירגע מהעובדה שלא מצאנו שם אף אחד, שלא יכולנו לדבר עם אף אחד. היו שם איזה שני ערבים מבוגרים מאוד שבקושי, בתנועות ידיים, הסבירו לנו שאין להם מה להגיד והם לא יודעים.

עמיה גלילי: מה שאלתם אותם?

איציק הדס: שאלנו אותם איפה כולם והם עשו תנועות עם הידיים, ראחו, הלכו. לך תוציא מאחד כזה מה היה. ת'אמת שבמכה הראשונה זה לא עניין אותנו. לא חשבנו שיש פה משהו חריג. את העובדה של למה לא מצאנו אף אחד הבנו רק אחרי שבועיים שלושה כשעברנו לחפש עוד פעם וראינו שמהכפרים אין כלום. פשוט אין כלום. הסתובבו שם כמה קצינים, רצינו לשאול. תשובה לא היתה. אם אני זוכר טוב, אחד מהם אמר: אלה תוצאות המלחמה.

עמיה גלילי: מתי בדיוק באתם לשם בפעם הראשונה?

איציק הדס: זה היה בשישה ביוני אחרי הצהריים. היו שם כלים הנדסיים אבל הם עמדו בצד לא עשו כלום. כל הבתים היו במקום, כל החצרות היו פשוט ריקות מאדם, חוץ מכמה כלבים. נסענו, ת'אמת שאיש לא הפריע לנו, איש לא שאל אותנו. בדיעבד, כמו שאשתי אמרה לי, עשיתם מעשה פזיזות של נעורים. מה שנכון נכון. כי היו יכולים להיות שם מוקשים, לך תדע מה יכול להסתתר בכפר כזה שעד לפני

שבוע ישבו בו לגיונרים, אותם לגיונרים שהיו יורים עלינו כשהיינו מעבדים את השדות ממול. אנחנו תמיד ראינו אותם, היינו יושבים בתצפיות במשלט 3.

עמיה גלילי: ראיתם פליטים הולכים?

איציק הדס: ראינו קבוצות של אנשים עוברים. הכיוון היה תמיד מזרחה. אבל שוב, זה לא היה הרבה. לא היו יכולים להיות הרבה, כי הכפר כבר היה ריק. לאן הם הגיעו אני לא יודע. אחרי זה עברנו גם לעמואס וראינו שם בדיוק את אותה תמונה. שם ראינו קצת יותר אנשים, אבל כולם היו ארוזים. הם לא הסכימו לדבר. גם לא היו הרבה אנשים שעוזבים. מעט. הכפרים היו פשוט ריקים.

עמיה גלילי: מה הרגשת, מה חשבת כשראית את זה?

איציק הדס: שאנשים נבהלו מקולות הירי ששמעו מחטיבת הראל. הבנו שלא היו שם קרבות מי יודע מה, הנחנו שהם כנראה ברחו, שכשהלגיון הסתלק הם הבינו שהמגן שלהם נעלם והמטרה גם נפלה, כך שנפלה כל חגורת הביטחון שהיתה להם מסביב. הנחנו שהפחידו אותם כל כך מהישראלים. כשהסתובבנו אליהם וניגשנו אליהם בידדות, לבודדים שהיו בעמואס, אני זוכר שהם שאלו אותנו בהשתאות, אתם ישראלים? את הקצת ערבית הזאת הבנו. כי עזרא הוא דובר ערבית והוא הבין ויכל לדבר איתם. הם פשוט השתאו לראות שישראלים כאלה לא יורים עליהם ולא עושים שום דבר. כנראה שהפחידו אותם כל כך מהשד הישראלי. אני מקשר את זה כמו שאמרתי לך בטלפון ל'48. ב'48 גרתי בתור ילד בבת גלים. מעלינו היתה שכונה שנקראה זיתון. היתה שם משפחה שהיינו מאוד בידידות איתם. זאת אומרת ההורים שלי והם היו מבקרים אחד אצל השני. כשהמלחמה היתה באוויר אז

הילד, אם אני זוכר טוב קראו לו מוחמד, את השם משפחה אני כבר לא זוכר, אמר לי, אנחנו הולכים כי אתם תהרגו אותנו. את זה אני זוכר. אמרתי לו, למה שנהרגו אתכם, אנחנו שכנים. אמר לי, המוכתאר אמר לנו שאתם תהרגו אותנו, והמשפחה שלנו בורחת. וזה אני מדבר איתך על 48'. אני מניח שמאחורי הכל המנהיגים שלהם היו כל כך מטומטמים שהם הפחידו את העם הפשוט ושכנעו אותם לברוח והבטיחו להם אלפי הבטחות שהם יחזירו אותם תוך שבוע־שבועיים, כי הוא היה אומר לי הילד הזה, ואני מתאר לי שהוא שמע את זה בבית או באיזה מקום, שנחזור אני אתנהג אליך יפה. ואני אמרתי, אבל אני מתנהג אליך עכשיו יפה, למה אתה בורח? זה זיכרונות ילדות. הייתי כולו בן עשר.

עמיה גלילי: מה היו הקשרים בין המשפחות?

איציק הדס: היינו קונים אצלם. היו שתי משפחות, מאחת היינו קונים ירקות טריים ומהשנייה ביצים. אני לא זוכר מי היה מי. בכל זאת עברו שישים וכמה שנה. כן, שישים. אני מניח שבסך הכל מה שקרה ב־48' קרה בסך הכל ב־67', אולי קצת יותר ברוטלי. כי פשוט תפסנו את עצמנו על הסוס, ב־high יותר מהיר. את זיתון למשל לא הרסו, או שחידשו את הבתים או ששיפצו אותם, והאפורופוס הכללי מכר אותם ליהודים ועכשיו יש שם את שכונת הים.

עמיה גלילי: אתה יכול להמשיך לספר לי על הכפרים?

איציק הדס: כשחזרנו לשם, אם אני זוכר נכון אחרי שבועיים, שלושה, פשוט ראינו פֶּלטות. ראינו חורבות אבנים שגם אותן כנראה גילו אחרי כן. הייתי מגיע עד הקו הירוק ושם נעצר. משהו פנימי. לא יכולתי לראות את זה, ניסיתי כל הזמן לחשוב מה

היה קורה אם זה היה קורה לנו, ניסיתי להשליך את זה הפוך וזה היה מדכא. גם לא קיבלתי שום הסבר הגיוני. יוסף הוכמן, עד כמה שאני זוכר, דווקא כן הלך וכן שאל וכן קיבל תשובות. הוא אמר לך משהו? **עמיה גלילי:** הבנתי שהתשובות שהוא קיבל היו שזו היתה נקמה על 48'.

איציק הדס: כי אני לא הלכתי ולא רציתי לשמוע את מה שישמיעו לי. פשוט לטמון את הראש בחול, זה מה שרציתי. **עמיה גלילי:** מה חשבת שתשמע? **איציק הדס:** משהו מהסוג הזה.

עמיה גלילי: למה?

איציק הדס: תראי, למרות שב־48' בן דוד שנורא אהבתי נהרג בקרבות על ירושלים, לא היתה בי, לא רציתי נקמה. הערכתי שנקמה זה האמא של כל השטויות שאפשר לעשות. אני עד היום משוכנע בזה. שנאה ונקמה זה איום ונורא. זה דברים שאת השלום והניצחון לא יביאו. תמיד אמרתי על מלחמת 67' שיש איזה אַמרה צבאית שאיזה מצביא גרמני טבע אותה, אמר, יש כאלה שמנצחים בקרב ומפסידים במלחמה ויש כאלה שמפסידים בקרב ומנצחים במלחמה. ב־67' ניצחנו את הקרב והפסדנו בגדול את המלחמה. ההרס של הכפרים האלה זה חלק מההפסד של המלחמה. כי אם זה הביא אותנו לעשות את הדברים האלה, כי בסך הכל פגענו במי? באזרח הפשוט, המסכן שכל מה שהוא מבקש זה לעבד את הקרקע שלו ולחיות בשלום. אולי אני נאיבי, אבל זה מה שאני מאמין בו. עובדה שהיו כאלה שחזו את מה שיהיה. ליבוביץ' למשל חזה בדיוק את מה שיהיה. שהכיבוש ישחית אותנו. הנקמה על 48' זה תרוץ של ילד קטן. אפילו לא. לא הצלחנו אף פעם להוציא מי נתן את ההוראה. לא חושב שתצליחו אי פעם. גם אם מישוהו נתן אני חושב שממבט של זמן הוא לא יודע את זה.

עמיה גלילי: בשבועיים שעברו עד שהרסו את הבתים, ראיתם פלסטינים שעוברים בשטח?

איציק הדס: לא. לא כל כך התאמצנו, היינו יותר שקועים בלארגן את המשק מחדש. המשק נפגע בתחזוקה, כי אנחנו התעסקנו בשמירה ובפטרולים מסביב.

עמיה גלילי: אמרת שראיתם אנשים זקנים בבתים. ראיתם מה קרה להם אחר כך?

איציק הדס: אין לי מושג. לא ראינו אף בית שנהרס. אבל כשהיינו בכפר בביקור הראשון השולחנות היו ערוכים לארוחה, כאילו אנשים עוד חיים שם. אבל אין אנשים. לא ראינו חפצים אישיים, שהם כנראה לקחו כשהם הלכו. זה היה עצוב. בדיעבד הצטערתי שטֶלֶפֶנט, כי החזרת לי, החזרת מראות שלא הייתי רוצה לזכור ואז זה התחיל לעבוד שעות נוספות ה', ה', הזיכרון. בעקבות האירוע המוחי הייתי צריך לעבד את המחשב יותר חזק. הצד החיובי הוא שזוכרתי בהכל.

אני עד היום לא מבין איזה היגיון היה בזה. כמו שאני נרתע להגיע להראל, אני נרתע להגיע לפארק קנדה. כי רק כשאני חולף בכביש לירושלים, אני נזכר במה שהיה שם. ואני לא אוהב להיזכר בזה. זה לא ללשון מליצה. זה איפשהו הצד האנושי. אני מתווכח לא פעם עם חברים דתיים שלי, ואומר שכשאומרים "אתה בחרתנו" לא מתכוונים שנהיה הכי חזקים אלא שנהיה הכי אנושיים והכי בני אדם. וזה מפריע לי שאנחנו לא. וזה הפריע לי גם אז.

עמיה גלילי: דיברו על זה בקיבוץ, היה דיון על זה? **איציק הדס:** כן, ממש כדאי למצוא את העיתונים של הקיבוץ, "במשלט", שם יש עקבות לזה. גם בינינו היו כאלה שאמרו, יופי, צריך להראות להם. אבל היו כאלה מהחבר'ה שלי, מאלה שחשבו כמוני,

שאמרתי בסדר, עשינו את זה, אבל מה זה יביא לנו, מה זה ייתן לנו?

עמיה גלילי: פגשתם חיילים ושאלתם אותם על מה שקרה שם?

איציק הדס: שאלנו אחרי זה, כשהלכנו להחזיר את הג'יפ שכאלו גנבנו, במירכאות, סיכמנו שמחזירים אותו כי זה רכוש צה"ל, אז שאלנו את החיילים איך יכולנו לקחת אותו? איך לא שמרתם שם? אם אני זוכר טוב, התשובה שקיבלנו היתה שבמילא תוכנן להרוס את המקום. כששאלנו למה, לא קיבלנו תשובה.

עמיה גלילי: מתי זה קרה?

איציק הדס: זה היה משהו כמו שבוע־עשרה ימים אחרי זה. אז החזרנו את הג'יפ בטקס

חגיגי ובצער רב כי הוא היה מאוד יפה.

עמיה גלילי: מה היה המצב של הבתים אז? **איציק הדס:** חלק גדול מהבתים כבר לא היה. זה היה בעבודה.

עמיה גלילי: הכרתם מישהו מהאנשים שעברו בהריסת הבתים?

איציק הדס: לא. היו גם חיילים וגם קבלנים פרטיים. אני אישית מאוד הצטערתי על זה שהערכים עזבו ב־48'. כי שיחקתי המון עם ילדים ערבים. דיברתי ערבית הרבה יותר טוב ממה שאני מדבר היום. אני לא זוכר שאי־פעם פחדתי לעלות למעלה ולהסתובב שם בשכונה כשהייתי ילד, ואני לא זוכר שאי־פעם ההורים שלי הזהירו אותו ואמרו לי אל תלך, יש שמה, למרות שכשפרצה

י 105 הוכמן, חיילי צה"ל מפקחים על הגרוש מעמואס, 1967

טל הרון / שיר

דעי לך את הארץ

בְּאֶבֶל־בֵּית־מַעֲכָה עֲמַדַת תְּצַפִּית
 לְכַנּוּנֵי־תֵל־בְּמַגְדֵּל פְּעֻמוֹנִים עֲתִיק.
 זֹאת אוֹמְרַת קְדוּם.
 זֹאת אוֹמְרַת יִשָּׁן.
 אוֹלֵי.
 אִם בִּי־64' מִשְׁהוּ מ־48' זֶה מִמֶּשׁ
 יִשָּׁן.
 בְּכָל אֶפֶן, שְׁמָה, בְּאֶבֶל־בֵּית־מַעֲכָה
 נִשְׁאַנִּי עַל גִּבּוֹ הָרֵאשׁוֹן שְׁלִי, חֲדָשָׁה בְּאַרְץ,
 וְכֵן כְּתַבְתִּי עֲשׂוֹר אַחַר כֵּן:
 "שֶׁקָּמַח לִילִי
 נִשְׁקַּמְגֵּדל פִּי
 מוֹל עֵין מְכֻנְנֵת"
 בְּכִסֵּי הָאֲמוּנִים פִּקוּד צִפּוֹן
 גִּבְעַת אוֹלְגָה
 צִעֲדוּ הַשְּׁנֵי שְׁלִי וְאֲנִי
 וְכֵן כְּתַבְתִּי עֲשׂוֹר אַחַר כֵּן:
 "צִעַד צִעַד רֶךְ
 בְּחֹלּוֹת קִיץ:
 אוֹלְגָה – צֶהֱב וְכַחֵל"
 לֵיד שְׁפָה הַדְּרֹדְרָה הַקְּפִיץ
 אוֹתִי הַשְּׁנֵי שְׁלִי בְּגִיפֵ שְׁלוֹ
 הַמְּזוּד־מִשְׁקָפוֹת הַמְּאֻבֵּק הַמְּגֵרָה כֹּל כֵּן
 בַּחֲזֵרָה לְהַתְאַרֵחַ בְּמִשְׁק
 וְנִפְרָדְנוּ בְּנִשְׁקָה עֲמָקָה תַּחַת
 מָה שֶׁעֲשׂוֹר אַחַר כֵּן תֵּאֲרַתִּי
 כִּי־אֶרֶן סְחוּף־סוּפּוֹת
 אוֹלְטֵרָה־סְגִלוֹת.
 אֵינְפֵרָה־אֶדָם שְׁכַחְנוּ

נוֹרָא מְכִידָ אֶבֶל אֲמִשִּׁיָּה.
 בּוֹאֲדֵי לֵיד עֵין־כְּאֶרֶם הַתְּחַרֵּט
 הַשְּׁלִישִׁי שְׁלִי וְנִשְׁאַר עוֹד
 כְּסוּד עוֹד סוּד כְּמוֹס
 יַעֲנִי
 כְּפִי שְׁכַתְּבֵתִי שְׁבוּעַ אַחַר כֵּן
 וְרַגַע לְפָנַי מִלְחָמָה חֲדָשָׁה:
 "אֲנִי מִסְתַּכֵּל
 כֵּן וְאֵת יָפָה.
 דְּגִיג נַחֲשֵׁת נִשְׁכַּח"
 וְאִז פִּרְצָה הַמִּלְחָמָה בְּהַא הִידִיעָה. מָה זֶה
 פִּרְצָה, מִמֶּשׁ בְּרֶךְ שֶׁל זְאוּס
 וְתַפְסָה אוֹתְנוּ בְּפִיקְנִיק בְּלִי
 זַחֲלִילִים כְּמוֹ אֵיזָה
 גַּחֲלִילִיּוֹת שֶׁנִּשְׁאַרוּ כְּתָה. וְשֵׁם
 בְּגֶשֶׁם בְּגִשְׁרֵ דְלִמְיָה בַּחֲנֻכָּה כְּתַבְתִּי
 עַל הַרְבִּיעֵי שְׁלִי:
 "אֵשׁ אֵשׁ מְדוּרָה
 רְמִץ סְפוּרִים.
 יוֹם־יוֹם תּוֹפַחַת כְּרִס"
 הַאִיקוּ יַעֲנִי עַל תְּלִים
 שְׁלֵא נִלְחַמְתִּים, אֲבוּי.
 שְׁאֲמִשִּׁיָּה? בְּטַח. אִם כֵּבֵר.
 בְּאוֹתָה מִלְחָמָה חֲדָשׁ אַחַר כֵּן
 בְּמַצַּב הַמְּכֻסֵּס הַסּוּרִי מוֹל
 הַגְּדֵר לֵיד דְרֹךְ טִשְׁטוּשׁ מוֹל
 מוֹחֵיבָה פּוֹקָה מְעַל
 לְאֶלְפֵי וְרוֹזִירִים מֵתִים בַּחֲצֵר

הַמְּסַגֵּד עֲמַק לְתוֹךְ עוֹד
 סוּד כְּמוֹס כְּתַבְתִּי:
 "קוֹד קֹשֶׁר עֲרַמַת
 הַמְּזוּנְקִים לְבִץ.
 כְּמָה כּוֹכְעִים הַבֵּאתָ?"
 וְלְכִסּוּף פִּרְדָּה לִילִית בֵּין גְּדֵרוֹת
 הַבְּקָר וְעֵדִין
 אוֹתָה הַמִּלְחָמָה רַק הַגִּיפֵ
 הַגִּיפֵ הַשְּׁתַנָּה, כְּבֵר לֵשׁ בּוֹ
 מְעַרְבֵל וְדִרְגוֹת יוֹתֵר גְּבוּהוֹת
 אֶבֶל הַסּוּד עֵדִין סוּד וְהוּא
 כְּמוֹס מְתוּק וְרַקוּב:
 "עוֹקֵף מְעַרְבֵל
 בְּקָר מִיֵּלֵל.
 הַמִּלְחָמָה נִגְמְרָה"
 הֵיית מְתָה.

סאמח חסאקיה / שירים

עץ רימון

עץ רמון
אל גגון כה יגע
אכן נכון
שוטי הסתו מצליפים כה
ללא הרף
ומצליף הם השילו את צליף לעפר

עץ רמון
אל גגון כה יגע
עוד אליף היא תחזור, צפור
שבטנה שלג ומקורה גר

הבט, עץ רמון
וראה מתחת כפות רגליך
את תשוקת העשב וקופה עולה
עוד מעט תחבק את מתניך בשושנים
ועוד קצת מעט תשק את פניך

אלה הם החיים
עץ רמון
אכזבה מדדה בהם בצד אהבה
ואהבה מדדה בהם בצד פרדה

חפציי

אני ישן
אזי חפצי ישנים
נעלי, בגדי ישנים
צטי, גרתי ישנים
תיקי פקרוקודיל ישן
פותר פיו
מציתי, קפסת הסיגריות שלי ישנים
אפלו הנד שלי, אם אני ישן
גם כן ישן הוא
קפסת תרופות קטנטנה
שהצטרפה לפני שנה
כגשר השנים שלי, ישנה

מתעורר בבקר, חפצי מתעוררים עמי
אוסף אותם, מטפסים עלי,
מתלויים אלי לכל מקום
מלבד לבי.

הזכרונות

הזכרונות צטים עלי בעקבותי
כשחפים אחרי שכל מינים
כחסידות אחרי תלמי חריש
ביום שמש חרפי.
אזי אהובתי
אינני יודע מי צט אחרי השני
את או אני

מכתב אל סופי העולם

טוני שאקר
מאנגלית: תומר גרדי

לקראת קיץ 2006 שלחו אוצרי דוקומנטה הזמנה לאמן הלבנוני טוני שאקר להציג את עבודתו בתערוכה בהונג'קונג. כשהגיע קיץ 2006, הפציצו מטוסים ישראליים את עיר מגוריו של שאקר, ביירות, והטילו עליה מצור. במקום לנסוע שלח שאקר להונג'קונג את המכתב הזה, שייצגו בתערוכה. המכתב התפרסם באנגלית ובגרמנית בגליון 12 של כתב העת דוקומנטה בשנת 2007.

► מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, טכניקה מעורבת על נייר

הירושימה קטנה

יש לי הירושימה קטנה משלי ממש כאן בכיס. לפעמים אני מוציא אותה, שם אותה על השולחן, ותוהה. אין-ספור שנים ודורות לא מעטים יידרשו לנו על מנת להשיג את גודל האסון שפגע (ופוגע) בנו – והנשים הללו העוטות כעת שחורים, יש יותר ויותר מהן מדי יום, הנשים הללו אינן מבכות את אהוביהן בלבד אלא גם את התקווה עצמה. איפה הם מלאכי האל כשצריכים אותם? הייתי רוצה שאחד מהם ילחש על אוזני שהעניינים יסתדרו, אולי אז אוכל לשוב ולנשום.

לא היה בכך די, כמוכן, למרות התגובות הרבות שקיבלתי כששלחתי את הטקסט הזה באימייל. לא היה בכך די בהשוואה לגודל האסון שעבר על מדינתנו. מרחב האסון, זמן האסון, הן תצורות מוזרות שניתן להשיג רק אם חווים אותן ישירות ולאחר מכן מודדים אותן אל מול הברור, המובן מאליו, אל מול הנורמלי. הסיבות להעדרותי נעוצות בדיוק בזמן האסון הזה, במרחב האסון הזה, שאותם עוד לא עזבתי. כל עוד אני שוהה בהם, תמיד אוכל לומר: אני אף אחד. אני אף אחד, וגם ריבוא. אני מיליון שדות־מוות צורחות בנות־בליי־שם,

העדרותי מאיתכם היום איננה מקרית; נסיעה להונג'קונג היא מעשה מסובך לאור הנסיבות המוכרות לכם היטב, זאת אף על-פי שעם הסרת המצור הישראלי על ביירות, נסיעה כזאת איננה בלתי־אפשרית. ולמרות זאת קיבלתי החלטה מודעת שלא לנסוע אל מחוץ ללבנון, שלא להיות נוכח בארוע אליו הוזמנתי, ותחת זאת לתת לטקסט שכתבתי לייצג אותי. הייתי יכול לנסות ולהסביר את הסיבות להחלטתי, כמו למשל חוסר הרצון לעסוק בניירת הכרוכה בהשגת אשרת יציאה, או שלאחר שבועות של הפגזות ישראליות בלתי פוסקות אני חלש מכדי לעלות על טיסה ארוכה, או חלש מכדי להסביר, לכשאגיע, מה קרה שם ולמה, ובמיוחד חלש, או אולי גאה, מכדי לראות ולו את הרמז הקל ביותר לרחמים בעיני בני־שיחי. כל אלה הינן עילות ראויות להחלטה שלא לנסוע, אלא שלמעשה הסיבה האמיתית להעדרותי היא עמוקה יותר ושונה מאלה.

על מנת להסבירה, עלי לחזור אחורה בזמן. במהלך השבועות הארוכים של המתקפה הישראלית האחרונה על ארצי, שבועות שנראו יותר כמאות שנים, הייתי משותק לחלוטין. כל שהצלחתי לכתוב היו השורות הבאות:

נודדות במרחב אינ־סופי שהוא כולו פְּנִים, שאין לו גבולות ושאינ לו חוץ (ראו איך המצור הכפול של ישראל ושל סוריה, מצור על הים, היבשה, האוויר, הפך את לבנון לאי בלתי־נגיש, ארץ אבודה). אני אף אחד ובו זמנית גם איזבל המייללת, היכולה להיות בכל מקום שבו תחפוץ, אם תחפוץ: אני יכול להיות באולמות בניין האו"ם בניו־יורק, לרחף סביב דן גילרמן, שגריר ישראל באו"ם, לסתום את פיו באלפי ידיי, לעצרו מלומר שישאל מפציצה את לבנון לטובתה שלה. אני יכול לרדוף את חלומותיו של ג'ון בולטון, שגריר ארצות הברית באו"ם, בחולמו על קורבנות המלחמה הלבנונים, שבעיניו אינם שווים, אפילו במותם, לקורבנות הישראליים, כי הראשונים מתו בשל "הגנה עצמית", בעוד האחרונים הם קורבנות של טרור; אני יכול אפילו לרדת למחתרת, למנהרות החיזבאללה, למצוא את חסן נסראללה שאין למוצאו, לתפסו באלפי הידיים שלי ולנערו אלפי ניצורים ולומר לו באלפי קולותיי שלא יתכן ניצחון על גבי שדה ההרס הזה, ושנמאס לי לראות נשים בשחור מבכות את אוהביהן, שכל רצוני הוא לעבוד את גני.

אלה הן הסיבות שבעטיין אני לא יכול להיות בהונג־קונג: לו הייתי נוסע, היה עלי להגיע לשגרירויות ושדות תעופה, להציג מסמכים ותעודות שיעידו בדיוק מי אני ומה מקומי בעולם שכולנו חולקים. יהיה עלי לשוב למצב הטרור־אסוני של אדם מוגדר, עם מיקום מוגדר בחברה מוגדרת, ואת זה אינני מוכן או רוצה לעשות, לפחות לא עכשיו. אינני רוצה לשכוח את שקרה ולחזור לנורמליות. אינני מוכן ואינני רוצה. בקיצור, ראו בנייר זה פתק בבקבוק שנשלח אליכם ממעבר לים, מאי אבוד.

כמו שכבר כתבתי, מרחב האסון הוא מרחב אינ־סופי, מרחב שכולו פְּנִים. הייתי משווה אותו, גם אם השוואה שכזו היא נוחה מדי, ותרנית, רדוקטיבית (רדוקטיבית, משום שהיא ממחישה את שאין להמחישו), לציורי בתי הכלא של פיראנסי. בנוסף לאיכויות האלה, מבחינה אמפירית מרחב האסון וזמן האסון הם חסרי היגיון לגמרי ורציונליים לגמרי. כתבתי: "אמפירית", ואתן מספר דוגמאות: סיגלנו לעצמנו מחדש בלבנון את רפלקסי המלחמה שלנו, ואלה הצעירים מדי בשביל רפלקסים כאלה, רכשו כמה מהם במהרה; אחד מהם הוא רפלקס ה"התחבאות מתחת", התחבאות מתחת לכל דבר למעשה, כל דבר זמין. הרי ידוע שהמקומות הבטוחים ביותר הם אלה החבויים היטב מתחת לפני השטח, כמו מרתפים או חדרי מדרגות; ובכל זאת, רבים החליטו לחפש מקום מסתור דווקא על גגות, ניסו למצוא מקום בקומותיהם העליונות של בתי המגורים.

הסיבה ההגיונית להתנהגות אי־רציונלית זו פשוטה: אותם אנשים לא יכלו לסבול את המחשבה של מוות בחנק מתחת לפסולת הבניין של בית הרוס עד היסוד, תסריט סביר בהחלט בהתחשב בשימוש הנרחב שעשה הצבא הישראלי בפצצות קריסה ובפצצות אחרות שעלינו עוד למצוא להן שם; הבחירה בקומה העליונה מבטיחה גם מקלט בטוח דיו מרסיסי פצצות המצרר המתפוצצות ברחובות. בזמן אסון הופכת ביירות לעיר הפוכה. הנה עוד דוגמה: במהלך המתקפה, הפציצו המטוסים הישראליים גשרים, מנהרות, משאיות ואופנועים קטנים. בזמנים רגילים קשה לשים לב לשכיחותם הגבוהה, אולם מרגע שאלה הפכו למטרה, תנועה ברכב בביירות נהיית מבוכית: איך להגיע מנקודה זו לאחרת בלי לחצות גשר, בלי לנסוע מאחורי משאית או בלי לפגוש באופנוע? כדי להצליח במשימה, היה על כל הולך רגל או נהג להמציא מפה מנטלית של העיר, ובה חורים שחורים במקום מנהרות או גשרים, ולקחת תמיד בחשבון משתנים כאוטיים (משאיות, אופנועים, נפילות מתח המותירות רחובות שלמים בחשכה מוחלטת, וכמובן המשתנה הגרוע מכל: ההפצצות), משתנים שאותם אין שום אפשרות לחשב. וכשהגיעו למקום שאליו רצו להגיע, היו צריכים לחשב את דרכם חזרה, לקחת בחשבון שוב את כל אותם המשתנים, ואם התחילו כבר ההפצצות היה עליהם להניח על המפה המנטלית הראשונה עוד מפות, תוצר של חישוב הזמן בין הברק ובין הפיצוץ הרועם (וכך לנסות להעריך את מרחקם ממקום נפילת הפצצות). בזמני אסון הופכת ביירות לממלכת ציוני־הדרך־הבלתי־קשורים ולממלכת אינ־סוף־החישובים. עוד דוגמה: חברה אחת שלי, מאז היותה ילדה, היתה חולמת שוב ושוב את אותו חלום מלחמה. בחלום נופלות פצצות בכל עבר, אלא שהיא לא שומעת אותן; היא מודעת לפצצות הנופלות, מודעות של חלום, ובכל זאת איננה שומעת את קולות הפיצוץ. לרגע אחד נפסקת נפילת הפצצות, היא מביטה מתחת למיטה, ואז בום!, מתפוצצת פצצה בפניה. אין שום דבר מיוחד בחלום הזה, מלבד העובדה שבמהלך המלחמה הנוכחית חלמה חברה משותפת שלנו את אותו החלום בדיוק. אותו חלום בדיוק, אלא שבשלה היתה היא עצמה זאת שבמיטה, ולא החולמת המקורית. שבועות אחרי שסיפרה לנו אותה חברה על החלום הזה, ולמרות שנכנסה כבר לתוקפה הפסקת האש, חבר נוסף סיפר על חלום דומה – לא זהה לגמרי, אלא וריאציה על אותו הנושא: בחלום הוא ישן במיטתו, ורעש הפצצות מחריש את אוזניו, אלא שהוא לא מסוגל לעזוב את המיטה. הוא קופץ החוצה ממנה, אך נשאר בתוכה, והפצצות ממשיכות ליפול. בזמן אסון הופכת ביירות לעיר החלומות המושאלים וההפוכים.

אי־אילו משקיפים, ובמיוחד משקיפים מהצר, ועל אחת כמה וכמה המשקיפים דרך מסכיה המעמעמים והתפלים של הטלוויזיה, היו עשויים להתפתות ולראות במה שארע מעין חזרה או המרה של עיר מודרנית למרחב פרה־מודרני, פרימיטיבי. את הנכונות להסיק מסקנה נמהרת כזו מחזק השיח אודות ה"אני המתורבת" וה"אחר הפרימיטיבי", "הפרא האציל", שיח דומיננטי במאה וחמישים השנים האחרונות. למעשה, הספקתי לקרוא כבר לא מעט מילים המדגישות את קידמתו הטכנולוגית של הצבא הישראלי אל מול "פרימיטיביות" נשקם של הלוחמים נגדו (אנלוגיה סבירה בשטחים הפלסטיניים הכבושים – אך ניתן ליישמה גם על הרקטות שבידי החיזבאללה, שלהן רמת דיוק נמוכה). אל תשלו עצמכם: מרחב אסון וזמן אסון הם מודרניים לגמרי; הם מודרניים באי-ההיגיון שלהם וברציונליות שבשיתותם; למעשה הם התווה של המודרניות, העולם שמעבר, זה שמבעד למראה אותה חצתה אליס, גיבורתו של לואיס קרול. אכן, במהלך המלחמה חיינו כולנו בארץ הפלאות. באותה העת שבה תושביה של ביירות על שכונותיה הדרומיות המופגזות, באותה עת שבה לצד מאות אלפי הפליטים מדרום לבנון שכפריהם נמחקו לגמרי, באותה עת שבה חיו כל אלה ביקום של זמנים אלגוריים ומרחבים אלגוריים שאותם הביא האסון, בזמן שהמציאו מפות מנטליות הגיוניות אך אי־רציונליות להדריכם בממלכת ציוני־הדרך־הבלתי־קשורים, בזמן שלוו זה מזה חלומות – בזמן שכל זה התרחש, השתמשו חיילים ישראלים ולוחמי חיזבאללה במפות מודרניסטיות של נקודות ציון קרטיניות וקואורדינטות מדויקות, גם אם אחד הצדדים באופן יעיל יותר מהשני. ובכל זאת, שניהם חלקו אותה תפיסה של מרחב: מרחב אבסולוטי של מתמטיקה וגאומטריה, מרחב שאין בו מקום לממדים אלגוריים של זמן או לזיכרונות קיומיים. במרחב כזה שני אלה חסרי חשיבות, אין להם מקום שבו הם יכולים להתקיים. הצבא הישראלי ולוחמי החיזבאללה היו שניהם קורבנותיו של הפרויקט הגדול ביותר של המודרניות: הגאומטריזציה של העולם. מה שטראגי הוא ששניהם אינם יודעים עד כמה הם דומים בתפיסתם, ועד כמה דכאני ואלים הוא עולמם.

לסיכום, הרשו לי לחזור לדבר־מה שכתבתי לפני המתקפה הישראלית האחרונה, עבור המיצג האחרון שלי, "חלון אל העולם" (2005):

"בהינתן הנסיבות המתאימות, נקודת המבט הנכונה (עם הגב לים) וזווית ההסתכלות הראויה (אלכסון), ייראו בתיה של ביירות כארוזים ומוכנים למשלוח;

רובם עומדים על עמודים דקי־גו, תומכותיהם במסעם; האנטנות וצלחות הלווין שעל גגותיהם נראים כמו הכובעים ההדורים ההולמים מסעות שכאלה; מרפסותיהם מזוודות ריקות וארגזים, מוכנים להתמלא בהיסטוריות הקטנות הנפרשות בכל דירה ודירה: שעות ארוכות של צער ורגעי התרגשות בני חלוף. אז תיראה ביירות כעדר גדול של ספינות הצלה הנוטשות, בלי מטרה, את הספינה הטובעת. אין שעה טובה מזו לשתות כוס קפה על שפת הים."

אני רוצה לחזור אל הטקסט הזה ולומר שעייפתי. עייפתי מחיים שמטרתם היחידה היא ללוות חברים לשדה התעופה (או, כמו בזמן האחרון, לנמלים מהם יפנו אותם ספינות לארצות רחוקות), כדי להיפרד מהם לשלום ולאחל דרך צלחה. למעשה, אינני יכול לדמיין את חיי הרחק מכאן; אמת, אין לי ארץ אחרת – אך מעבר לכך, היה זה כאן שלמדתי את משמעות המילים "כאן" ו"שם", וכל חיי מדדתי את המרחק שביניהן, בוחן את גבולותיי. נחמתי היחידה היא הידיעה המוצקה שגם מאות שנים אחרי שאמות, ביירות תישאר תמיד האור העמום והמהבהב המדריך את האבודים במדבריות האוריינט, יהיו אלה אמיתיים או מדומיינים.

או שלחו לנו את החלשים, את השוליים, את אלה שאין לכם צורך בם, את המפלצות והיצורים. בזמני האסון יהיו הם למלכים ולמלכות, במרחבים שבין צלו של ארוז הלבנון ועד סופי העולם.

את אותו הזמר, על הארץ השוממה שיושבה על ידי הקק"ל. מודעות שמפרסם הארגון ברחבי העולם מספרות סיפור זהה.

בנוף הצחיח עזים מהלכות, מתחתן כתוב: "נוף בשנות השלושים, עדר עזים בדיונות של אזור ב' לפני התחלת ההתיישבות". העזים, כידוע – אך לא ככתוב – שייכות לערביי הסביבה. העזים הרועות בלי רועה מגבירות את תחושת השממה של הצופה בתמונה. בכיתוב אחר, מפורט יותר, בחלל המרכזי במוזאון, אני פוגש את ההסבר הבא:

ב-1936 כאשר הגיעו המתיישבים הראשונים לאזורים א' ו-ב' (הרצליה פיתוח של היום), היו שם דיונות חשופות – חולות נודדים, שיחי צבר דוקרניים, עצי תאנים ופה ושם כרמי ענבים קטנים שהיו שייכים לכפר הערבי סידינא עלי הממוקם בצפון מערב. אדמות האזור היו ידועות כאדמות אל-חראם. גבעות הכורכר של אזור ג' היו מיושבות בדלילות. משך הנסיעה לתל אביב היה כשעה וחצי.

הרצליה, אם כן, התפתחה לכיוון מערב, לאזור בו היה נוף פראי של חולות, דיונות חשופות. אכן, היו שם גם סימני תרבות ערבית (תאנים וכרמים) אך הם היו רק "פה ושם" ו"קטנים" וגם ההתיישבות הערבית היתה "דלילה". הסביבה הערבית שבתוכה התיישבה הרצליה מופיעה בפרוזה ההיסטוריה של בית הראשונים כרקע דהוי, חלק מהנוף הפראי המצפה למתיישביו האירופאים, ולא כתרבות ממשית ברת-קיימא בעלת שורשים כלשהם בארץ. הערבים נודדים את הארץ כעדר עזים בלי רועה, או אולי – עזיהן נודדות בה ללא יד

בהמשך הסיור אני מוצא את התמונה הבאה:

מבט על אדמת הרצליה השוממה טרם הווסדה
View of the desolate area — prior to the establishment of Herzliya

עשבים שוטים צומחים פרא. כך נראתה הרצליה "לפני הוסדה", לפני שהפריחו החלוצים את שממתה, שממה שהיתה "הרצליה" עוד לפני שהגיעו אליה החלוצים בשנות העשרים של המאה ה-20. שמה של ה"שממה" הזו היה "הרצליה" – מקדמת דנא. הארץ, הטבע עצמו, נקרא בשמה של העיר העברית עוד לפני שהשם הזה התממש; כמו ציפתה הארץ למתיישביה הציונים שיבנו עליה ויקראו לה בשמו של הרצל, חוזה האירופי. מתיישבי הרצליה לא היו צריכים להמציא את השם אלא לגלותו מחדש, לממש אותו. הכיתוב בן ימינו מאשש את זה הישן; לא רק בעבר חשבו את הארץ הזו לשממה, לארץ ריקה. גם כיום מסבירים זאת למבקרים במוזאון, כמו בפוסטר הזה של הקק"ל שמוכרים בחנות לנוסטלגיה בדיזנגוף.

הארץ השוממה מקולפת ותחתיה הארץ המיושבת. הפוסטר הזה ישן, אבל מי שמתקשר היום למשרדי הקק"ל שומע ג'ינגל שמזמר

ערביי הרצליה כבר לא - סיור במוזאון

איתן ברונשטיין

"בית ראשונים" בהרצליה הוא מוזאון המשמר ומציג את תולדות העיר שהוקמה כמושבה חלוצית בשנת 1924, מפאר את פועלם של ראשוני המושבה שלא נכנעו למרות הקשיים הרבים איתם התמודדו. תמונות מוארות וספרים מביאים את סיפורה של המושבה שהיתה לעיר. "קהילת ציוני אמריקה" תרמה את הכסף לרכישת 1,600 הדונם עבור התיישבות של קבוצת חלוצים, תוך דרישה שאלה יקפידו על חיי שיתוף וקהילה.

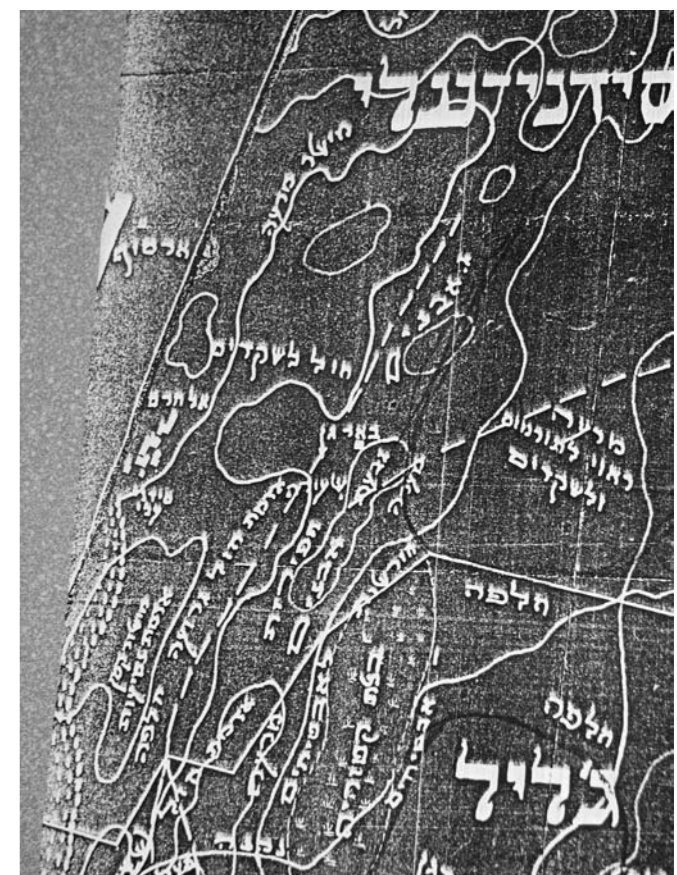
לב השממה

הרי היא מפת "מרחב ההגנה" מ-1938. הרצליה הצעירה ומסביב שכניה: הכפר ג'ליל (על שני חלקיו – קבל'יה ושמאל'יה) מדרום מערב, אל-חרם (סידינא עלי) מצפון מערב, בדואים מערב אלעפכ'שה מצפון, שובקי וערב אלעסוא'ת ממזרח, הכפר אבו-קישק מדרום-מזרח. מאוחר יותר, בבדיקה באתר palestineremembered.com, אני מגלה שבסביבה בה התיישבו עשרות המתנחלים היו כ-2,500 פלסטינים.

אדם מכוונת. עבור "בית הראשונים", התרבות הערבית היא שולית לעומת הציוויליזציה האמיתית; נקודת ההתייחסות הגאוגרפית הממשית – תל-אביב – רחוקה ממנה מרחק שעה וחצי נסיעה.

פְּלִחָה

ב"שממה" שלתוכה נוסדה הרצליה חיו, אפוא, בדואים וכפריים ערביים, בני-אדם שאינם הופכים לסובייקט על קירות המוזאון. הם רקע דליל ושולי השייך לנוף אותו יש להפריח, חלק מהאדמה אותה יש לכבוש ולגאול. בהמשך הסיור במוזאון, מפה המתארת את הייעוד החקלאי של חלקות הקרקע השונות בסביבה, כפי שראו זאת המתיישבים:

לכל אזור נקבע מה נכון לגדל בו (אבטיחים, תרמוס, שקדים וכו'). מסביב מצויינים אלחרם, סידיני עלי (הטעות במקור) ג'ליל, משל היו חלקות קרקע לעיבוד חקלאי.

הנה הם, הערבים. "מאהל בדואי באזור סידנא עלי", כתוב בכותרת:

בתמונה משפחה ערבית, כמעין מוצג מוזיאלי קדום מהסביבה. בתמונה אחרת, שלא צילמתי, בדואים יושבים, סביבם אוהלים ותרנגולות באזור שכונת נווה עמל של היום. אולי אלה אנשי משפחת שופקי, שלגביהם סיפרו הן פליטי ג'ליל והן פליטי סידנא עלי שנערך בהם טבח על-ידי יהודים, דבר שהגביר בהם את הפחד והביאם לנטוש את כפריהם.²

"יחסי הבנה" עם השכנים

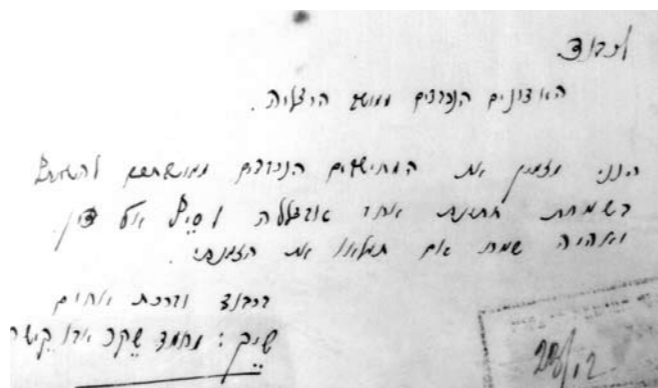
הערבים לא היו רק נוף טבעי עבור מתיישבי הרצליה. במוזאון מתוארים גם יחסי שכנות איתם. המוטיב הבולט באלה, לפחות בתחילתם, הוא מוטיב ה"הבנה". "בתחילה שררו יחסי הבנה בין הרצליה ושכניה הערביים", כתוב על אחד מלוחות התצוגה, תחת הכותרת "דור ההגנה":

הרצליה היתה מוקפת מראשיתה בכפרים ערביים ובאהלי בדואים ומרוחקת מישובים יהודיים אחרים. בתחילה שררו יחסי הבנה בין הרצליה ושכניה הערביים. הלכי הרוח בין ערביי הארץ, בפרט בתקופות של מאורעות השפיעו גם על הכפריים באזור. מצב זה חייב ארגון הגנה בהרצליה. תושבי המושבה, רובם ככולם, מתיישבים ופועלים, נטלו חלק במשימה הבטחונית.

ההיסטוריה של האזור מתחילה עם ההתיישבות הציונית בו. לפניה, על-פי גרסתו של "בית ראשונים", לא היתה לארץ היסטוריה.

"בתחילה" זו היו דווקא "יחסי הבנה" עם הערבים השכנים, אלא ש"הלכי הרוח" של ערביי הארץ האחרים השפיעו גם על "הכפריים באזור", מה שחייב את המתיישבים לנקוט צעדים ביטחוניים. ה"אין ברירה" הביטחוניסטי נולד, אם כן, כבר בשחר ימי ההיסטוריה של המרחב בו אנו חיים. כאן הפכו לפתע הערבים לסובייקט משפיע, מאיים על המתיישבים הראשונים ומחייבם להגיב כדי להגן על עצמם. הסובייקטיפיזציה של הערבים מתרחשת ברגע בו הופכים המתיישבים הציונים לקורבן המגונן על חייו. נמצא כאן גם המרכיב הוותיק של ה"ערבים הטובים מכאן" מול "הערבים הרעים משם" ש"השפיעו גם על הכפריים באזור".

שיא תצוגת יחסי הקרבה בין ערביי הסביבה ליהודי הרצליה הוא המוצג הבא, הזמנה ששלח שיח' אבו קישק לכל תושבי הרצליה להשתתף בחתונת אחיו, עליה הוא חותם, בעברית ובערבית, "בברכת אחים":

יחסי "אחים" שכאלה מבקשים בדרך כלל להוכיח עד כמה היו היהודים טובים אל ערביי הארץ. למעשה, יחסים אלה מוכיחים שרוב תושבי הארץ, הערבים, אכן התייחסו בדרך כלל בנדיבות אל המיעוט היהודי שהיגר אליה.

התמונה הבאה בסיורי בבית ראשון הרצליה מופיעה כמופת לחיי השכנות עם ערביי הסביבה. מתחתיה כתוב: "מתיישבים ואנשי 'קהילת ציון אמריקאית', ברקע אוהל בדואי". ברקע אכן מבצבץ אוהל בדואי, אבל בחזית התמונה – הבדואים עצמם. הערבים הם הרקע, חלק מהנוף, גם כשהם נמצאים בחזית. מהכיתוב הם נעדרים, כמו מההיסטוריה, מהדפוס, מהכתב. אם עשויים צילומים לנבא עתידות, הרי לכם רמז מוקדם ל"נוכחים נפקדים" בארצנו. הערבים הם רוב הדמויות בתמונה (שש מתוך עשר), ובכל זאת הם חסרי שם והתייחסות. לעומתם, המתיישבים והמממנים אותם

מאמריקה הם נושאי התמונה. הערבים בה הם סוג של טבע דומם, מובן מאליו, שבתוכו מתרחשת הפעילות הקולוניאלית של המתיישבים ופטרוניהם. הערבים אינם מְפָרִים את ה"שממה", הם חלק ממנה. שומם הוא משהו בלי קול, שאינו מדבר. הם אילמים אך אינם מיותרים, הם נחוצים, בתמונה ובמרחב הפיזי, כדי להראות את מה שיש לגאול.

קריאה

הבדואים בתצלום מביטים למצלמה, כפי שעושים גם המתיישבים ופטרוניהם מאמריקה; אחד מהם אף מציג לראווה כלי חקלאי כלשהו. הם מכירים את הג'סטות של אזרחי אומת הצילום.³ אלא שהמדובר של התמונה מסיט מהם את מבטו, ובכך כמו מבקש להסתירם מהצופה בתמונה. לכיתוב מעמד של תביעה על הפרשנות הנכונה של התמונה, אולי הפרשנות היחידה האפשרית.

כמו תמונתו המפורסמת של מגריט, בה נראית מקטרת ראיסטית מאוד ומתחת לה הכיתוב "זו אינה מקטרת", גם כאן מבנה הפער בין התמונה לכיתוב במוזאון את אותה השאלה על המציאות; במקרה זה – המציאות בה נוצרה הרצליה, אולי המציאות בה נוצרה מדינת ישראל כולה. פער לא תמיד מפורש, המבליע אלימות של הרס ומאמצים לחיקת עקבותיו. כאן, הפער בין הכיתוב לתמונה דווקא חושף את עקבות ההרס של חיי הערבים שחיו בסביבות הרצליה. הפער החשוף בין הכיתוב לתמונה הוא הזדמנות, הזמנה, לפרשנות חדשה עליה. השמטת הבדואים מהכיתוב חושפת את יחסי הכוח הלא שוויוניים בין המהגרים לילידים. אני קורא אותה כאן כתמרור אוהרה, כסימן שמבליט את עצם המחיקה, קריאה שעושה

אותי "בעל הקובלנה של המצולם", דרכה אני "משקם באמצעות הצילום את האזרחות שלי ושל מי שאני עד לנישולו".⁴

לוינס קובע שהפנים של האחר הם מקור התביעה או האחריות המוסרית שלנו כלפיו: "כך אומרות לי הפנים: לא תרצח".⁵ לא פחות. "להשיב לפנים [...] משמעו להקיץ אל פגיעותם של חיים אחרים [...] אל פגיעותם של החיים עצמם".⁶ הפנים העלומות המביטות אלי מן התצלום במוזאון בהרצליה תובעות ממני לא לרצוח אותן. לא לרצוח אותן שוב אחרי טיהורן מההיסטוריה הכתובה של ה"בית ראשונים". התביעה המוסרית, כפי שאני מבקש להבינה, אינה תלויה בנסיבות היעלמותם של אנשים אלה מהנוף בהרצליה. היא מחייבת אותי להשיב להם. סילוקם מבטא את פגיעות החיים באשר הם. הפנים שלהם "פונים אלי, בהבעתם – בסמיכות למוות – קוראים לי, תובעים אותי, מצווים עלי להופיע: כאילו המוות הלא־נראה האורב לפניו של האחר [...] הוא ענייני־שלי".⁷ סילוק החיים של המצולמים האלה מעל פני אדמת הרצליה וסביבתה התרחש שנים ספורות אחרי צילום תמונה זו. המוות הזה קורא לי להיות נמען שלו במיוחד בגלל העובדה שאני הוא זה שחי פיזית במקום של אותם עלומי שם.

הכיתוב של התצלום אינו מתייחס לבדואים המופיעים בו, הוא נכשל בייצוגם. אבל "הפנים אינן 'נמחקות' בשל כישלוננו של הייצוג – הן מתקיימות על אפשרותו של הכישלון הזה".⁸ התמונות האלה הן מכשול המציאות בפני הייצוג, כי "לא ניתן להיוודע אל המציאות באמצעות מה שמיוצג בדימוי, אלא רק מבעד למכשול שהמציאות מציבה בפני הייצוג".⁹ המציאות מכשילה את הדימוי הנוצר כאן באמצעות התצלום יחד עם הכיתוב מתחתיו. כי החיים האנושיים ממילא אינם ניתנים להילכך באמצעות דימוי כלשהו. "הפנים אינן 'נראות' [...] הפנים נושאות אותך אל מעבר מזה"¹⁰ – אל האנושי של המצולם, אבל גם אל שלך עצמך כמתבונן.

הרצליה פיתוח

אני ממשיך בסיורי ב"בית ראשונים" אל התמונה הבאה, תמונה מטושטשת של ערבים המעבדים את אדמתם באמצעות גמל, חמור ושור. מתחתם הכיתוב: "חריש בשור וחמור – אצל הפלחים שכני הרצליה, שהציוויליזציה טרם הגיעה אליהם". כשהציוויליזציה (הקידמה!) הגיעה, הפלחים האלה כבר לא עיבדו שם יותר את אדמתם.

חריש בשור וחמור – אצל הפלחים שכני הרצליה. שהציוויליזציה טרם הגיעה אליהם.
זולת האנשים המעורבים בדבר לא ידעו איך ציור כיצחק.

למרות אותה פרימיטיביות, הסתמכו מתיישבי הרצליה על ערביי הסביבה לאספקת חומרי בניין ומים; "ראשוני הרצליה קנו מי שתייה מהכפר הערבי ג'ליל", כתוב. את רכישת המים מימנה כנראה קצ"א. בתמונה מרשימה נראים חלוצים, שאחד מהם שותה מים כמו הערבים – ישר מהכד – ואשה נושאת כד מים על כתפה.

מעל תמונה זו מספר הכיתוב על אספקת המים למתיישבים על-ידי הערבים מג'ליל. הכיתוב באנגלית מגלה משהו שהכיתוב העברי מבליע: הוא מבחין בין מתיישבים או מתנחלים – SETTLERS – לתושבים (ערבים) – RESIDENTS.

גם חומרי הבניין הובאו מג'ליל, הכפר השכן. פליט הכפר אברהים אבו סנינה סיפר על משפחתו שעסקה בכריית חומר בניין

והובלתו מהמקום בו נמצאת כיום ה"סינמה סיטי".¹¹ בתמונה יפה אני רואה גמלים מובילים זיפויף לבנייה.

שיירת גמלים מובילה זיפויף לבניית הבתים
Camels carrying stone aggregate for building

ברור ש"יחסי ההבנה" בין היהודים לערבים היו יחסים כלכליים ביסודם. היה בהם פוטנציאל לרווחה כלכלית לערבים והם שימשו מקור חיוני להתפתחות ההתיישבות הציונית. יש משהו אירוני בכך שאנשי הכפרים, מספקים את חומרי הבניין עבור העיר שהתפתחה במקום בו חיו, במקום ממנו הם עצמם גורשו, כמו ידיהם תורמים להקמת העיר הציונית על אדמותיהם.

"שוננעו להישאר" ב־1948

אחד המיתוסים הידועים של "מלחמת העצמאות" הוא שהיהודים הפצירו בערבים שכניהם להישאר ולא לעזוב, אך האחרונים סירבו וכך איבדו את רכושם לתמיד. גם ב"בית ראשונים" מופיע הסיפור הזה על קיר התצוגה בצורה בולטת בהתייחסות לקורות המלחמה באזור: "באותה תקופה עזבו ערביי הסביבה את בתיהם, למרות שנבחרו הציבור בהרצליה עשו מאמצים לשכנעם להישאר במקומם".

אולם עיון בספרו של בן ציון מיכאלי, ראש העיר ומראשוניה, מגלה תמונה יותר מורכבת. בפרק על "מנוסת הערבים" מספר מיכאלי שיחד עם שני מנהיגי ציבור נוספים נפגש עם מוכתר ג'ליל וניסה לשכנעו להישאר ולא לעזוב. המוכתר סיפר לו שהערבים פוחדים מאוד כי יהודים יורים עליהם בלילות ולכן לא נותרה בידיהם ברירה אלא לעזוב לזמן מה. מיכאלי מוסיף נימוק מעניין למה לא כדאי ליהודים שהערבים יעזבו: הוא טוען שהדבר יהפוך את ההתקפות הערביות עליהם למסוכנות כי אנשי הכפרים הסמוכים להרצליה ידריכו את התוקפים בדרכם. כאמור, טבח אנשי שובקי שנודע בסביבה גרם לבהלה ולמנוסה בכפרי הסביבה. גם טבח דיר יאסין שבא אחרי עשה את שלו בעניין זה.

* * *

אני גר בהרצליה ברחוב ההגנה פינת רחוב גולומב. רחובות שנקראים על־שם אלה שטיהרו וייחדו את הארץ. רק שלוש מאות מטר מהמקום בו חיו אנשי משפחת שופקי, היום שכונת שביב. בני לומד בבית הספר בשכונה, והילדים שלי הולכים בה למתנ"ס. הנוף שלי הוא המקום בו חיו הא/נשים האלה מהתמונות במוזאון, חלקם חסרי שם וכולם חסרי היסטוריה. האם אני יכול לומר שהמקום הזה הוא שלי, שהנוף הזה שלי, בלי לכלול בו את אלה שגורשו ממנו ולא רשאים אפילו לבקר בו? המקום שלי פצוע. אולי בגלל זה גני המשחקים של הילדים בשכונה כה מטופחים, סטיריליים כאלה, נראים כמו רקמת עור מצולק, חלקה ונקייה מאוד.

את "בית ראשונים" הקימו הממשיכים, אלה שרצו לפאר את מפעל אבותיהם. הם כותבים את ההיסטוריה, ממיינים את התמונות, מדובבים ומציבים אותן על קירות התצוגה. הרצליה ניצחה בהיסטוריה של הארץ. הערבים הובסו והם לא פה. עכשיו "נפלא פה", כמו בשיר של "הבילויים": "ערביי הרצליה כבר לא כועסים / ערביי הרצליה רוסים...".

למרות זאת, מבטם המושקק של "ערביי הרצליה" מבצבץ בסדקים של חללי המוזאון, כמו בנוף הארץ. הוא מסרב להימחק לחלוטין. הקול של זה שגורש מאכן הוא רמז שניתן לחלצו. המבט של הברואים אל הצופה והפער בינו לבין הכיתוב המתעלם מהם מובן בטקסט זה כפנייה לנמען שייקח אחריות על המחיקה הזו. בפער הזה טמון פוטנציאל לשיקום המבט של היהודים בישראל אל הפלסטינים ילידי הארץ.

- 1 ההגיה והאיות המשובשים "סידני עלי" במקום "סידנא עלי" הנכון משקפים כנראה את המערביות של הישראלים שעבורם סידני האוסטרלית הרחוקה טבעית יותר מסידנא הערבית המקומית.
- 2 תמרי, יובל (עורך) (2004). זוכרות את אג'ליל. תל־אביב: זוכרות, עמ' 5.
- 3 אוולאי, אריאלה (2006) האמנה האזרחית של הצילום. תל־אביב: רסלינג.
- 4 שם, עמ' 111.
- 5 באטלר, ג'ודית (אפריל 2005). "חיים פגיעים", מטעם 2, עמ' 89.
- 6 שם, עמ' 91.
- 7 שם, עמ' 92, הערה 5.
- 8 שם, עמ' 98.
- 9 שם, עמ' 100.
- 10 שם, עמ' 100, הערה 10.
- 11 תמרי, שם.

"אתם תקימו ואנחנו נהרוס": אמנות כחפירת הצלה

על אנדרטת יום האדמה בסכנין

גיש עמית

ציילום: טל בן־צבי

אנדרטת יום האדמה בסכנין, שהוקמה ב־1978, שנתיים לאחר יום האדמה הראשון, נפקדת מספרים ישראליים, ואין לה זכר בפרסומים רשמיים – לא כאלה שעוסקים בזיכרון לאומי ולא כאלה שעניינם זיכרון והנצחה, עיצוב זיכרון, סוכני זיכרון, זיכרון קולקטיבי וכן הלאה. דווקא האנציקלופדיה האינטרנטית "ויקפדיה" מזכירה אותה כאחת האנדרטאות החשובות בישראל. אין צורך להכביר על כך מילים: הרי הזיכרון של הארץ הזו כל כולו יהודי וציוני. כדי להבין זאת אין צורך לשוב לדבריו הנודעים של האוריינטליסט ארנסט רנאן, שהצביע עוד בשלהי המאה ה־19 על הקשר שבין כינון האומה לשכחה; מספיק להתבונן בספרה המקיף של אילנה שמיר על אנדרטאות בישראל, המחזיק קרוב למאתיים וחמישים עמודים ואין־ספור אנדרטאות ומצבות, ומתוכם עמוד וחצי מוקדשים למה ששמיר מכנה "הנצחת בני מיעוטים: דרוזים ובדואים".

אבל העובדה שהאנדרטה בסכנין אינה קיימת בשיח הציבורי בישראל, שאיננו יודעים עליה דבר מפני שהיא נפקדת מהספרים שאנו קוראים, אין פירושו שהיא אינה קיימת. לפיכך, מכאן ואילך יגולל הסיפור על האנדרטה שהוקמה בסוף מארס 1978 בסכנין על־ידי שני אמנים, גרשון קניספל ועבד עאבדי, בתגובה לאירועי יום האדמה ב־1976, שבו נהרגו שישה פלסטינאים־ישראלים; אנדרטה שישראלים מעטים בלבד יודעים על קיומה, על אף היותה האנדרטה הלאומית הראשונה שהוקמה במרחב הפלסטיני (מאז הוקמו אנדרטאות ספורות נוספות, בכפר קאסם, בעראבה ובנצרת), ועל אף שמדי שנה נערך בסמוך לה הטקס המרכזי לציון יום האדמה, וממנה יוצאת גם התהלוכה השנתית לזכר ההרוגים ונגד הפקעת הקרקעות.

זהו סיפור על זיכרון לאומי שהוגלה ונקבר מתחת לחורשות קק"ל, ועל סולידריות יהודית־ערבית שצמחה בשנות השישים, בעיצומם של ימי הממשל הצבאי, במפלגה הקומוניסטית הישראלית בחיפה. לבסוף, זהו גם סיפור על תערוכה שאצרה טל בן־צבי באפריל השנה, בקומה השנייה של בית הקפה וחנות הספרים יאפא, שלושים שנה לאחר יום האדמה הראשון, תערוכה שנועדה לתקן במשהו את העוול ולחלץ את הזיכרון מתהום הנשייה; סיפור על הרגע שבו המעשה הפוליטי ומעשה האוצרות נפגשים כדי לכוון יחד אתיקה של עדות וזיכרון, רגע שבו, בלשונה של בן־צבי, האמנות הופכת ל"חפירת הצלה", כלומר לארכיאולוגיה של התנגדות: תחת הארכיאולוגיה הישראלית, עם "חפירות ההצלה" הנמשכות והולכות שלה, שנועדו להעניק תוקף לילידיות היהודית, לאפשר לקהילת מתיישבים קולוניאלית להפציע כקהילה לאומית ולהצדיק גול של חפצי תרבות ועתיקות, השיבה אותנו התערוכה

להיסטוריה המודחקת והמוכחשת של פלסטין. קניספל נולד בגרמניה בראשית שנות השלושים, וגדל ברחוב החלוץ בחיפה: "היו לי הרבה חברים ערבים", סיפר, "ואבי היה לוקח אותי כל שבת לשוק הערבי. את הכל הרסו הבולדוזרים בברוטליות. אנחנו הורסים בלי סוף". בסוף שנות החמישים עזב את הארץ לברזיל, נמלט ממנה עם פרוץ המהפכה של 1964, וחזר ב־1994 לסן פאולו, שבה הוא מתגורר עד היום. עאבדי, לעומתו, נולד בחיפה ב־1942. בסוף אפריל 1948, כשההגנה השתלטה על חיפה, נמלטה משפחתו בבהלה מהעיר והגיעה באונייה לביירות, שם שהתה כמה חודשים ואחר כך עברה לדמשק ומשם שוב ללבנון, עד שבשנות החמישים שבה לחיפה במסגרת מה שכונה אז "איחוד משפחות". בסרט הוידאו שצולם בפתיחת התערוכה, נראים קניספל ועאבדי, שדרכיהם נפרדו לפני שנים רבות, מחובקים ומחייכים – אולי משום שהתערוכה השיבה אותם, גם אם לזמן קצר, אל עולם האמנות הישראלי, ששניהם, כל אחד בדרכו, גלו או הוגלו ממנו (כמה שבועות מאוחר יותר, בדירתו היפה שעל הכרמל, אמר קניספל: "בשנות השישים חשבנו לפתח אמנות ישראלית, לא אמנות שמוותנית בגופים קנוניים כמו מוזאוניס וגלריות, וללכת על צורות ביטוי שתהיינה נגישות לשכבות העם המגוונות ביותר. זה היה לפני שהבנו עד כמה אנחנו קרובות של קנוניה ממש, הממסד שנשלט על־ידי הציונות המגשימה וההתיישבות העובדת").

קניספל, בשנים שבהן חי כאן, היה מזוהה עם הריאליזם הסוציאליסטי, ובמשך שלושים שנה שימש כיועץ אמנותי של ראש עיריית חיפה; בין השאר הקים את האנדרטה לזכר הנופלים באחוזה: "הייתי מטפל בה, ואחרי שנודע להורים השכולים שהקמתי את האנדרטה בסכנין הם לא הרשו לי להמשיך לגעת בה. אבל לפני שנסעתי לברזיל בפעם השנייה הם קראו לי בחזרה, כי האותיות התחילו להתנדנד". היום, כאמור, הוא מתגורר מרבית חודשי השנה בסן פאולו, וכותב בעיתון שמאל מיליטנטי. כשבן־צבי החלה לעבוד על התערוכה היא ניגשה לספריית מוזיאון תל־אביב, והספרנית אמרה לה ששלושים שנה איש לא התעניין באנדרטה, ופתאום ביום אחד גם היא וגם קניספל הגיעו לספרייה; כך נודע לה שקניספל שוהה בארץ, וכבר למחרת היום הם נפגשו. ואילו עאבדי, שפגש אותי בסטודיו שלו סמוך לכנסייה האוונגליסטית בשדרות הציונות, שפעם נקראו דרך ההר ואחר כך רחוב האו"ם, למד אמנות אצל צבי מאירוביץ ואברהם יסקיל, וב־1965 קיבל מלגת לימודים בדרזדן שבגרמניה מטעם המפלגה – כך שלמעשה עשה דרך הפוכה של נדודים – וחזר לישראל שש שנים אחר כך, ועל־פי הגדרתו שלו גם הוא "אמן מגויס" המסונף לריאליזם הסוציאליסטי, "שאליו

עבד עאבדי וגרשון קניספל בפתיחת התערוכה "סיפור של אנדרטה", מרץ 2007, יאפא - חנות ספרים ובית קפה

באלאתיחאד, לצד הכיתוב "המוני עם האדמה מכבדים את זכר החללים ומחדשים את המחויבות לפני האנדרטה להנצחת זכר החללים", (במלחמה האחרונה, מסתבר, פגע טיל בבניין המערכת של אלאתיחאד, ונפגעו חומרים ארכיוניים יקרי מציאות), וצילומים של ניקולא עבדו, בהם נראים המשורר סמיח אלקאסם וטופיק טובי, סגן מזכ"ל המפלגה הקומוניסטית הישראלית, נואמים בפני המונים בטקס הזיכרון של 1988.

במרכז החדר הוצב מודל האנדרטה, מאתיים וחמישים קילוגרם משקלו, שסיפורו, שכחתו וגילוייו מחדש הוא גם סיפורה של האנדרטה כולה בועיר אנפין, ואולי גם מטונימיה לזיכרון הפלסטיני בכלל: מסתבר שעאבדי וקניספל לא זכרו היכן נמצא המודל, שהונח תחילה בסטודיו של קניספל בחיפה ואחר כך בעלם. שניהם היו משוכנעים שאחסנו אותו במקום כלשהו, אבל לא עלה בידם להיזכר היכן. כך, בעקבות התערוכה ולקראתה, ומשום שהיה ברור שאי אפשר תערוכה בלי מודל, החלו לחפש אותו – עד שעלה בדעתו של קניספל שאולי הניח אותו לפני שנים בחורשת הארנים שבוואדי למרגלות ביתו. "הוא התקשר אלי יום אחד", מספרת בן-צבי, "ואמר: 'אני חושב שזה מאחורי הבית, תבואי אלי ונחפש'.

בדרך לכרמל אספה בן צבי שני פועלים שכירי יום, וארבעתם חיפשו במשך זמן מה, עד שמצאו את המודל חבוי בתוך העשב, הסירו מעליו שכבות אדמה וצמחייה שהצטברו במשך השנים, ובעזרת מגוף הצליחו להרימו מן הוואדי ולהביאו ליפו.

אחר כך היתה התערוכה, וזה יכול היה להיות סופו של הסיפור, אלא שלא כך היה: לאחר שנסגרה התערוכה צריך היה להחליט מה עושים במודל (הצילומים והטקסטים שמורים לפי שעה אצל בן-צבי, ובמסר הבא הם יועברו לחיפה כדי להיות מוצגים בתערוכה שתפתח בחלל תצוגה לאמנות של עמותת מוסווא). הדבר המתבקש, כמובן, היה להפקידו במחסנים של מוזאון פלסטיני, אלא שמסתבר שבכל הארץ, שבה קרוב לשלוש מאות מוזאונים, אין ולו מוזאון פלסטיני אחד, ולכן עלה הרעיון להפקיד את המודל בעיריית סכנין. אבל אז התעורר החשש מפני אחסנה לא ניאונה ונזקים העלולים להיגרם, וגם עלה חשש שלא ניתן יהיה להעמידו לרשות חוקרים ואורחים, עד שקניספל הציע לשמור את המודל במשכן לאמנות בעין חרוד. ובמעין מהתלה ערמומית של ההיסטוריה, הועבר המודל של האנדרטה הפלסטינית הראשונה לקיבוץ בעמק יזרעאל למרגלות הגלבוע, שם הוא שמור לבטח, ועאבדי וקניספל שבעי רצון מכך – אם כי עאבדי מקווה שיום יבוא ואפשר יהיה להעבירו למקום אחר.

צילום: טל בן-צבי

בלי שום תופעות אלימות ולא היה צורך בהתערבות המשטרה. האוכלוסייה הערבית בארץ ציינה את היום באירוע מרכזי אחד – בכפר סכנין במרכז הגליל. [...] הוסר הלוט ממצבה לזכר הרוגי התנגשויות מלפני שנתיים [...] מסוק משטרתי חג מדי פעם מעל הכפר ואחר כך נודע כי צילם את משתתפי העצרת". לאחר הקמת האנדרטה הוציאו עאבדי וקניספל מארז דפוס שכלל רישומי הכנה וטקסטים. עאבדי כתב: "אני חש את פצעי העבר הלא רחוק, ואת סבלו: המשטחים הסלעיים של אבן חומה מוטלים לפני הבולדוזרים של 'הקידמה', וטעמתי את מליחותה הדומה לזו הניגרת על מצח שחום", ואילו קניספל כתב, בנימה שונה: "הקמתי עם ידידי עבד עאבדי 'תל-גושים זה' [...] לגרש הרוח הרעה ולהשאיר עקבות, עקבות למעשה חמס, גזל ונשל, אך גם עקבות ליצירה משותפת שתהפוך בבוא העת לתעודה, בה ייפגשו הדורות הבאים, אשר יתקשו להאמין כי היה היתה".

אבל כאמור, האנדרטה כמעט ונשכחה מלב, ומן הבחינה הזאת היתה התערוכה מעשה חיוני של שחזור ושיקום. על גבי הקירות הוצגו תצלומים המתעדים את הקמת האנדרטה ואת ימי הזיכרון שנערכו לצדה, מ־1978 ועד לשנים האחרונות: תמונות של גרעון גיתאי מטקס חנוכת האנדרטה, שפורסמו בראשית אפריל 1978

שוכבות כגופות אחת תחת השנייה. "במובן מסוים", אומרת בן-צבי, "זו יכולה היתה להיות אנדרטה ישראלית: הדימוי של נשים קוטפות בשדה מופיע הרבה באמנות הישראלית והכנענית, ולמעשה היה כאן ניכוס של איקונוגרפיה לאומית שכבר היתה קיימת. רק בדופן הרביעית יש מעבר חד לאיקונוגרפיה לחלוטין לא ישראלית, עם היד המושטת מתוך האדמה והדימוי של הגופות. זוהי התרומה המכרעת של עאבדי לאנדרטה".

האנדרטה עצמה הוקמה בתוך יום: תחילה התכוונו להעמידה בכפר עראבה, אבל המוכתר התחרט ברגע האחרון, ומנגד המוכתר של סכנין ניאות להקים את האנדרטה בכפרו, וגם הציע להעמידה בתוך בית הקברות, כדי שתהא בטוחה מפגיעתם של השלטונות. בבוקר שקדם ליום האדמה של 1978 הגיעו קניספל ועאבדי לסכנין ביחד עם כחמישים פועלי בניין, והתחילו להקים את הגושים ולחצוב באדמה. פתאום, מספר עאבדי, "התחילו הליקופטרים מסביב וניידות, אבל הם לא העזו להיכנס, וכך נגמרה העמדת האנדרטה". במהלך הבנייה נעצר עליידי המשטרה ראש המועצה המקומית של סכנין, ג'מאל טרביה, באשמת מתן היתר לבנייה בלתי חוקית, ושחרר כעבור כמה שעות. למחרת נערך טקס גילוי האנדרטה. סופר "הארץ" בגליל כתב כי "יום האדמה עבר אתמול

התחברתי מפני שרוב האמנים שם היו מחוברים לאידאל שפוי של אהדה לאלה שנמצאים תחת דיקו".

הם הכירו במפלגה הקומוניסטית בשנות השישים, ואחרי יום האדמה של '76 החליטו לעשות מעשה: "אנחנו חשבנו שעל הדבר הזה אי אפשר לעבור לסדר היום", אומר קניספל, "ואז עלינו ללשכה של רבין, שהיה שר הביטחון, ודרשנו ועדת חקירה שתבדוק את הסיבות למה שקרה. התשובה שלו היתה 'שקו לי', ואז אני אמרתי לו: 'טוב, אז תדע לך שאנחנו נקים אנדרטה שתהיה עדות למקרה הנורא הזה שאתה אחראי לו ושותף לו. ורבין חיך ואמר: 'אתם תקימו ואנחנו נהרוס'". הם חזרו לחיפה והחלו לתכנן את האנדרטה, ואחר כך הקימו את המודל. באחד הימים, סיפר קניספל, "התקשר אלי דובר עיריית חיפה ואמר לי: 'שמענו שאתה מבצע מונומנט אש-פיסטי, שחותר תחת קיומה של המדינה'. באותו זמן המודל כבר היה כמעט מוכן, ולכן הזונו אותו לירכתיים של הגג, ולמחרת, כשחברי העירייה באו לבקר, הם לא ראו שום דבר".

באפריל 1977 הוצג המודל בפני קהל גדול בסכנין: דימוי של סרקופג בעל ארבע דפנות, שעל גבי כל אחת מהן מפוסלות ביציקת אלומיניום, הנראה כעין חימר, דמויות מרימות סלי תבואה, רוכנות לאסוף את הקציר, מקוננות על ברכיהן, ולבסוף, בדופן הרביעית,

הרי מהות העניין היא טריטוריה

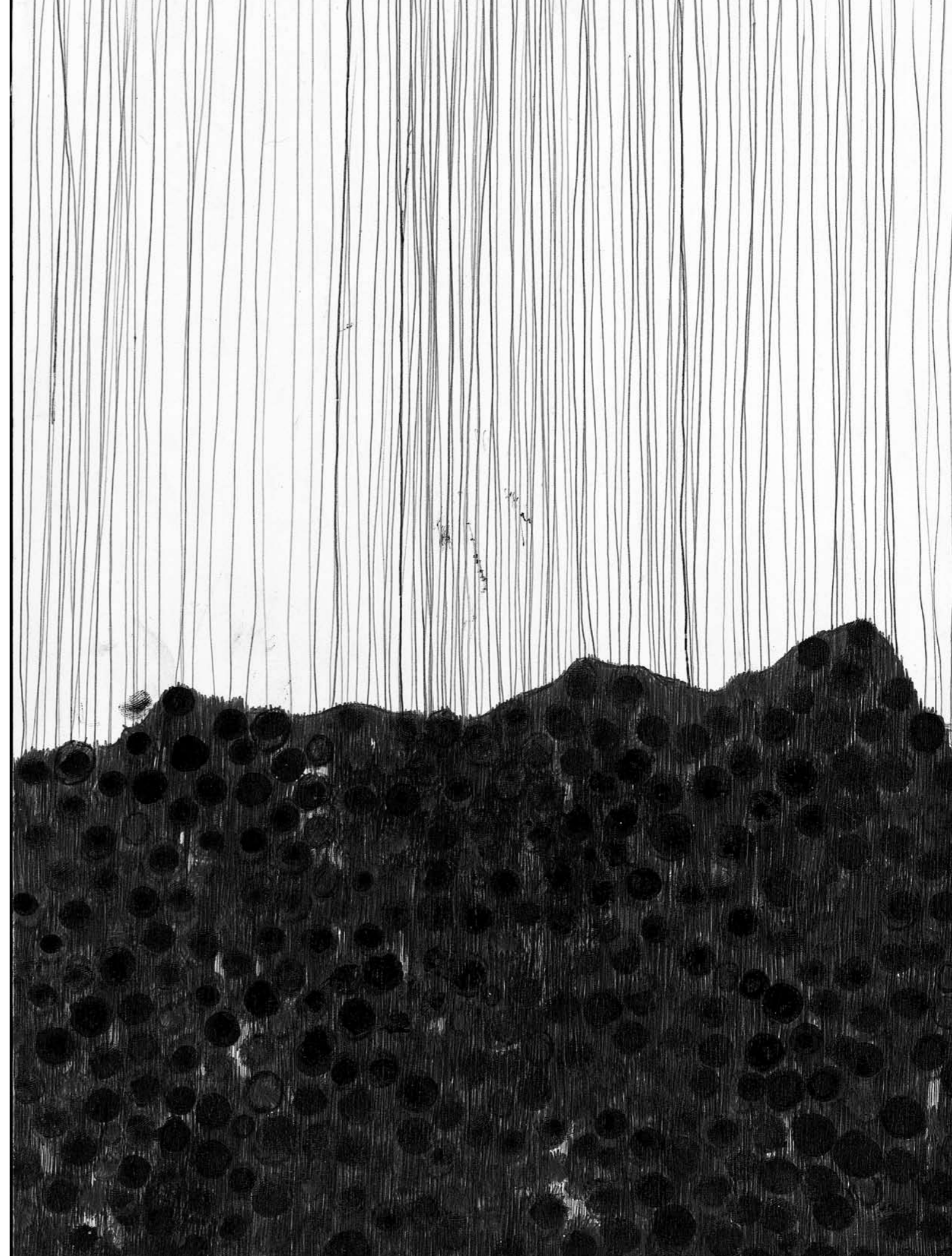
על "ואדי סאליב: הנוכח והנפקד" מאת יפעת וייס

עודד צפורי

► מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2007, טכניקה מעורבת על נייר

חיפוש מקרי בגוגל אחר הצרוף "ואדי סאליב" מאשר את מה שכבר ידוע. ואדי סאליב חרות בתודעה הישראלית-יהודית כמעט ורק בשל ארועי האלימות בין מפגינים ממוצא מרוקאי למשטרה בשנת 1959. ארועים אלו, המכונים "מרד" או "מהומות", נתפסים כמעין קדימון למאבק הפנתרים השחורים או למאבק המזרחי בישראל בכלל, ותו לא. שני לינקים בלבד חורגים ממסגרת הזמן המוגבלת הזו: האחד – אנציקלופדי ודל, מפנה לעברו הפלסטיני של המקום; השני, דל גם הוא – אתר החברה הכלכלית לחיפה, שמפנה לעתידו של הרובע. דווקא בפנייה (המסחרית) לעתיד, נרמז בעדינות ובשפה נקייה על עברו של המקום כאשר המתכננים מבטיחים "ליצור מתחם משרדים ומסחר בעל יתרון לגודל המתאפיין ברוח ובאווירת המקום והכולל אלמנטים מבנייה תורכית וערבית". וכך, נטול הקשר היסטורי ונטול קישור להווה, עומד ואדי סאליב – המושג והמקום – בשימונו.

"ואדי סאליב: הנוכח והנפקד" מאת יפעת וייס הוא ניסיון אמיץ ומוצלח להחזיר את ואדי סאליב להקשר – הן חברתי והן היסטורי. באזורים שבהם נעשה טיהור אתני, מהות העניין היא הטריטוריה. זו, והאנשים היושבים עליה לאורך השנים, נבחנים בספר מנקודות מבט שונות – הפלסטינית המקומית, הפלסטינית הגולה, הבריטית, הישראלית הממסדית, האשכנזית (לאו דווקא ממסדית), והמזרחית. ואדי סאליב מצטייר כתוצר של כוחות חברתיים ופוליטיים רבים – לעתים משלימים, לעתים מנוגדים – אך בעיקר כתוצאה של הפרדה אתנית, או נכון יותר – כמה הפרדות אתניות. את המסגרת הרעיונית לספר מתווים דבריו של אורי אבנרי ב"העולם הזה" לאחר אירועי ואדי סאליב ב-1959 המצוטטים בהקדמה – "מי שמתחיל לירות במוחמה, סופו לירות ברחמים, מי שאוסר ומגלה את סולימאן ללא דין ודיין, סופו לאסור ולהגלות את ניסים. מי שיוק היום בפני פאטמה, יירק מחר בפני מזל. מה שקרה אתמול בוואדי ניסנאס, מוכרח לקרות היום בוואדי סאליב" (עמ' 44). בטענתו, שהיתה אז חלוצית ומיעוט בלבד החזיק בה, מצביע אבנרי על הקשר שאינו בהכרח מובן

מאליו בין הנכבה הפלסטינית לקיפוח המזרחים, בין הטיהור האתני ב־1948 להפרדה העדתית לאחריה. הקשר בין הגורל הפלסטיני, המזרחי והאשכנזי, אם גלוי ואם סמוי, הוא המוביל את הספר במבנהו ובתוכנו.
”ואדי סאליב: הנוכח והנפקד” מורכב מארבעה פרקים, אשר כל אחד מהם מוקדש לאפיזודה אחת בחיי הוואדי – מלחמת 1948 ועזיבת האוכלוסייה הפלסטינית, מהומות ואדי סאליב, פינוי התושבים וגורלו כח'רבה לאחר הפינוי. וייס מתארת כיצד נוקתה השכונה מתושביה הערביים, ואוכלסה מחדש במהגרים יהודים. גם כאן, כמו בגירושים אחרים ב־1948, קשה יהיה למצוא מדיניות מוצהרת עם מטרות מובהקות. מה שכן נמצא זה ערב רב של פקודות, צווי פינוי, הפצצות **”ריכוך”**, דמורליזציה, הצטרפויות ותוכניות בנייה (או הרס) עתידיות בשטח המיועד להיות נקי מערבים.

תדמיתה של חיפה כעיר שוכנת שלום המהווה סמל לדו־קיום היא חלק מזהותה של העיר, כמו אז כך גם היום. בעקבות הקריאה בספר התדמית הזו נסדקת. ואמנם, זו אולי העיר היחידה בה פועלים יהודים וערבים עבדו זה לצד זה, ולכך יתווספו גם עדויות רבות על קשרי מסחר ענפים, חיי תרבות משותפים בצורה חלקית וגילויי שכנות טובה, אך חשוב לציין כי לצד שיתוף פעולה כלכלי פרטי פורה בין התושבים היהודים לערבים נמצאו שני קווי הפרדה בולטים, בהם תשוב וייס להיתקל בהמשך בתאורה את היחסים בין מזרחים לאשכנזים – הגאוגרפי והפוליטי: חיפה, השוכנת על הר הכרמל, נבנתה כך שהמרחב יתאם את מעמד התושבים, או בלשונו של סגן יו”ר עיריית חיפה, צבי ברזילי – **”[חיפה] עשויה רבדים רבדים טופוגרפיים, וכל רובד חופף וזהה עם צביון סוציאלי מסוים. כל רובד במעלה ההר עולה על זה שמתחתיו מבחינה טופוגרפית וסוציאלית כאחד”** (עמ' 67). הפרדה חדה לא פחות ניתן היה למצוא בתחום הפוליטי. למרות עבודה משותפת והפקת תועלת הדדית, שררו בין יהודים לערבים מחלוקות עמוקות ופחדים קיומיים. ככל שהתקרבה שעת המלחמה כך חברו להן ההפרדה הפוליטית והמרחבית וגברו על שיתוף הפעולה הכלכלי. השכונות היהודיות לא נצרכו יותר לעבודה הערבית או לשירותים שאותם ניתן היה לקבל עד אז בשכונות הערביות, ובשלה השעה להפרדה פיזית ממש.

שורשיו של האנטגוניזם בין שכונת הדר הכרמל היהודית־אשכנזית לוואדי סאליב נעוצים בעשרות שנים של תכנון עירוני שמטרתו הפרדה. אותה מתיחות שעתקה עצמה ליחסים הבין־עדייים היהודיים, והוסיפה על המתיחות הכלכלית והתרבותית שהתקיימה ממילא. הרצון להבדיל בין **”העיר היהודית”** הפורחת (בדגם האירופאי, כמובן) ל**”עיר הערבית”** המוזנחת, שבא לידי ביטוי בתכנון העירוני ובהעדרו, אכן יצר מציאות של קיפוח הולך וגדל של אוכלוסיות שונות בעיר – תחילה הפלסטינים ולאחריהם המזרחים. גורלם של האחרונים מתואר ביתר פירוט למן הגירתם לישראל, דרך התיישבותם הספק־חוקית בוואדי סאליב, ועד פינויים לשכונות החדשות. במרכז תאור הקיפוח עומדת כאן שאלת הדיור והמרחב הציבורי.

המצוקה העיקרית והמכרעת נבעה מצפיפות המגורים, אך יש לציין פרק יפה במיוחד (**”שאלתי אם יש בית כנסת, אמרו יש”** עמ' 146-149) שבו מתארת וייס את בתי הכנסת ותפקידם בוואדי סאליב, תפקיד אשר אותו לא הצליחו למלא בשיכונים אליהם הועברו העולים. בוואדי פעלו כשישים בתי כנסת, וסביבם נרקמה הוויה החברתית של הקהילה. בית הכנסת מיתן את הפערים החברתיים בין המהגרים עצמם, ונתן מקום גם לזהות המקומית הקודמת – הזהות המרוקאית. בוני העיר שתכננו את השכונות החלופיות לא ייחסו חשיבות רבה לצורך בבית כנסת, או סביר יותר להגיה – לא הבחינו בו כלל. בהתאם, בתי הכנסת שנבנו היו זרים ורחוקים, וניסיונות עצמאיים להקמה של בתי כנסת מאולתרים נעצרו בשרירות לב על־ידי הרשות העירונית. סיפורם העגום של בתי הכנסת מהווה רק נדבך אחד מסיפור הפינוי הכושל של התושבים. חברי מועצת המנהלים של פרויקט הבינוי מטעם עיריית חיפה לא הבינו מדוע לא רוצים התושבים לעבור לדיור נוח ומרווח יותר. **”חוסר הבנה”** זה דורש הסבר: בתשתיתו הלא עומדת הפחתה של רצונותיו ושאיפותיו של התושב, במקרה הזה היהודי המזרחי, לצרכיו הבסיסיים ביותר – קרי מרחב בדירה בה הוא גר. המנהלים לא העלו על דעתם, או

לא רצו להעלות על דעתם, שמא רוצים התושבים להישאר במקום שאליו הם רגילים, ולהמשיך לשכון במרכז העיר ולא בשיפוליה; כפי שהתבטא האדריכל קמינקא חבר המועצה: **”קיימת גם אצלנו, כמו בחו”ל שכבת תושבים המבכרים לגור בתוך העיר. קשה להוציאם מסביבתם, ובפרט לשכונות מבודדות ומדרונות כה תלולים שלדעתי כאדריכל, אסור בכלל לבנות עליהם”** (עמ' 152). חוסר הבנה זה אינו תמים כפי שנראה בתחילה. הוא ניוון מהשקפת עולם התומכת בהפרדה אתנית, וגם אם השפה שבה משתמש המתכנן אמורה כביכול לשרת את התושב, היא עדיין מונחת על תשתית של סטנדרטים כפולים – אחד לאשכנזים, ואחד למזרחים.

אם לגבי הערבים בחרה חיפה במודע בגירוש ובסגרציה, הרי שלגבי היהודים המזרחים היתה המגמה אינטגרטיבית, לפחות ברמה המוצהרת. בפועל, הסימון האתני של ואדי סאליב שימר את עצמו. וייס עושה שימוש מאיר עיניים בניתוח של הגאוגרף המשפטי ריצ'רד פורד: **”מרחב המסומן גזענית נוטה לשכפל ולהנציח סגרציה גזענית גם בשעה שמערכת החוקים שיצרה את הסגרציה עברה מן העולם. מדיניות מגורים ליברלית המשוחררת מחוקים סגרגטיביים, אך מתקיימת בחלל שקודד אתנית בעבר, תמשיך ותנציח את דפוסי הסגרציה מן העבר”** (עמ' 156). הדימוי הנמוך של ואדי סאליב מעת היותו שכונת מגורים ערבית, הביא למיעוט השקעות בשכונה ומכאן ועד להידרדרות מוחלטת של הרובע הדרך היתה קצרה. וייס גם לא נמנעת מלפרט את ההשלכות הקשות הכלליות של הסגרציה, להן אנו עדים עד היום. העדר הנגישות לתשתיות, מוסדות תרבות ומקומות עבודה הנמצאים במרכז, העיורון החברתי בו לוקה בעל זכויות היתר אשר פשוט איננו נתקל במדוכא המתגורר בשכונה לצדו, וההתפתחות הלקויה של יכולת הדמיון האזרחי והמעורבות הדמוקרטית.

ומה נותר לאחר שגורשו מוואדי סאליב הפלסטינים, ופנו ממנה המזרחים? שכונה שוממת ומטה לנפול, ומושג תלוש שמופיע בעיקר בבחינת הבגרות בהיסטוריה. גם כאן, כמו ביישובים פלסטיניים־לשעבר אחרים, התוכנית העתידית העיקרית לשכונה כוללת הקמתו של רובע אומנים. אולי כאן המקום לשאול, מה יש בקשתות המזרחיות ובסמטאות הצרות שאמורות כביכול למשוך את לבם של ציירים, תכשיטנים ואנשי רוח למינם? האם זו הנכונות שלהם לוותר על נוחיות הדיור המערבי לטובת צורת מגורים ייחודית? או שמא זו הדרך הנכונה לנו להתמודד עם ההעדר – של הפלסטיני היושב בפזורה, של המזרחי היושב בפרבר ההררי, ושל זכרם, שהעיר איננה מעכלת? האם ניתן **”להעלות”** לדרגת אתר תיירותי וציורי את שיירי הזיכרון שלא הצליח להימחק, וכמו הצייר מול יריעת הקנבס החלקה, הבורא יש מאין במכחולו, כך נמציא אנו את עצמנו כשוחרי אמנות ורוח המפריחים את ההריסות? ניסיון העבר ביפו ובמקומות נוספים, מראה שרובעים אלו לא מצליחים למלא את תפקידם ולהפוך לאטרקציה תיירותית. על המקומות הללו שורה רוח של (בהעדר מילה מתאימה יותר) צביעות. הצביעות מקורה בהגדרתו של רובע מגורים רגיל כ**”עתיק”**, ומההתחקות אחר שורשיו העות'מניים/צלבניים/יהודיים תוך התעלמות מעברו הפלסטיני הקרוב, והפועם עדיין. היא נוצרת מהריצוף החדש בעל המראה ה**”עתיק”**, מחנויות המזכרות הזולות לתיירים, ומהתפריטים השגורים במסעדות ה**”אותנטיות”** שנועדו לספק את טעמו החושי (והפוליטי) של הסועד היהודי. והאמנות? היא טובה עד כמה שיכולה להיות יצירה המבוססת על שקר והכחשה וניזונה מהם.

בוואדי סאליב טרם קם רובע אמנים. חושבני שגם ניסיון זה לא יעלה יפה, וטוב שכך. ואדי סאליב היה והנו חלק מן המרקם העירוני של חיפה, למרות ניסיונות חוזרים ונשנים למחוק אותו, את תושביו ואת זכרם. **”ואדי סאליב: הנוכח והנפקד”** מאת יפעת וייס הוא עבודה חשובה, לעתים אף מרגשת, המצביעה על כך שיש גם דרך אחרת. אפשר לבחון את העבר לעומקו, בלי ניסיונות למחוק אותו, ולא בנימה האפולוגטית השגורה במקומותינו. אפשר לכבד את תושבי הארץ עצמם, ואפשר לכבד את הזיכרון שלהם במובן העמוק ביותר של המילה. אפשר להבין שמקום מגוריו של אדם אינו רק שטח להניח בו את ראשו, אלא ביטוי לבחירה אישית, לביטחון כלכלי ולזהות פוליטית.

בילעין כ"חרבת חזעה" החדשה

על הסרט "בילעין" של דוד ריב

דליה מרקוביץ'

דימויים מתוך הסרט ▶

עתידה הפוליטי של בילעין כבר ברור: את אדמותיו של הכפר חוצה גדר אפורה, המפצלת בשרירותיות את ירכתיו לטובת עיר העתיד מודיעין עילית. בג"צ אמנם הורה לצה"ל לשנות את התוואי המקורי של הגדר בעקבות עתירה שהגישו תושבי בילעין, אולם גם על-פי התוואי החדש תעבור הגדר בתוך האדמות של תושבי הכפר.

להקמת הגדר קדמו הפגנות רבות משתתפים שהפכו את הכפר האנונימי לסמל של התנגדות בלתי אלימה. מדי שבוע יצאו אל תוואי הגדר מאות מפגינים פלסטינים ויהודים יחד עם מתנדבים בין-לאומיים. סמוך לגדר קיבלו את פניהם מטחים עזים של כדורי גומי ועננים של גז מדמיע. לאורך חודשים ארוכים תיעד דוד ריב את המאבק שהתנהל בכפר בעבודת הווידאו "בילעין". במשך שעותייס מגולל הסרט סיפור מלחמה סיופי המשתכפל בחזרתיות מטרידה. הצעדה השבועית אל אזור הגדר היא האות המוסכם המתדלק את הארוע. הארוע עצמו עשוי כשמיכת טלאים רעועה שנתפרה מאוסף מחוות ריקות: צעדה, שיחות, שידולים, צעקות, אלות, מנוסה וירי.

הקרב השבועי מזדחל לכאורה ללא התרה ברורה וללא תאריך תפוגה. חלק גדול מן המאבק נשען על הרובד המילולי. המהלומות המילוליות קודמות לשימוש בנשק החם; שפת המלחמה המרכזית היא השפה העברית. הקרב המילולי המתנהל בין הצדדים מגלם שיח חרשים מפוצל: המפגינים מדברים בתבניות של טקסט מוסרי-ערכי, החיילים מגיבים בלשון של ציוויים ופקודות. "לא השתמשו באלמות כלפיכם, אף אחד לא השתמש באלמות... אף אחד לא מאיים עליכם... יש כאן הפגנה שקטה, אין לכם שום סיבה להתחיל לירות", אומרת אחת הפעילות לחייל שחוסם את דרכה בגסות. ניסיון השכנוע נענה בשרירותיות אטומה. ההיבטים הטכניים של הכיבוש מתורגמים לשפה צבאית רוה וללשון של פרוצדורות יבשות: "תחזרו אחורה!", "אתה חוזר אחורה או לא?", "זוזו אחורה", "לך אחורה", "לך". ה"דיאלוג" נחתם בקולות נפץ עזים, והקרב

חוזר ועולה על המסלול שהניח עבורו ההיגיון המיליטריסטי.

הסרט נמנע אם כן מיצירת "תמונת מלחמה" הרואית. המצלמה של ריב מתעכבת דווקא על הפרטים הקטנים המכוננים את הארוע, המנכיחים את האלימות היומיומית הטמונה בשגרת הכיבוש. ריב מתעד בעיקר קרבות פנים אל פנים, המהווים שיקוף רפלקסיבי של גבולות הדמוקרטיה הישראלית. הפרטים הקטנים שומטים את הקרקע מתחת לתפיסה ה"ביטחונית" השלטת. התוצר הסופי נדמה לסרט מלחמה הזוי ששכח את כללי הז'אנר. החיילים אמנם מאובזרים כהלכה ואף כובשים ברצינות תהומית את הבתים השלווים של הכפר, אך התוצאה הנראית לעין היא מלחמת חפירות פוסטמודרנית. לאחרונה התבררנו כי "המלחמה הפוסטמודרנית" הסתעפה לנתיבים נוספים: בעקבות העתירה שהגישו תושבי בילעין לבג"צ, נבלמה ההתרחבות של שכונת "מתיתיהו־מזרח" שנבנית במודיעין עילית על האדמות המופקעות של הכפר. הקפאת הבנייה גרמה לחברת "חפציבה" הפסדים כספיים כבדים, בעקבותיהם נמלט מנכ"ל החברה בועז יונה לאיטליה. עקב קריסת החברה הפכו רבים מרוכשי הדירות לחסרי רכוש, בדומה לפלסטינים שאדמותיהם הופקעו. נפגעי "חפציבה" מתכננים להגיש תביעות כנגד חברת הבנייה שפשטה את הרגל; תושבי בילעין מתכננים להגיש תביעות כנגד בועז יונה, כל עוד הנ"ל שוהה באיטליה, וזאת כדי למנוע את הסגרתו לישראל, שכן הם חוששים כי בית המשפט הישראלי לא יעסוק בגנבת אדמות הכפר; ואילו שר המשפטים דניאל פרידמן מבקש לחולל רפורמה שתאפשר לאשר חוקים שנפסלו על־ידי בג"צ, ובכללם כנראה פסיקות דומות לזו שנקבעה בבילעין.

אך למרות האווירה הקרנבלית המאפיינת את הפוליטיקה הישראלית, הריבון משתמש בכח רב להשבת הסדר המדומיין אל כנו. הכח, כפי שמעיד הסרט, משרת בעיקר את האינטרסים של המדינה ושל הצבא. הצבא, למשל, עושה שימוש אינטנסיבי בכלי נשק שונים כנגד ההפגנות האזרחיות שמנהלים תושבי בילעין. כלי הנשק החדשים המאכלסים את הארסנל הצבאי נועדו לכאורה להרתעה בלבד. כדורי גומי, כדורי ספוג, רימוני גז ועוד, מייצגים בתודעה הציבורית את השמירה על "טוהר הנשק" ואת גדלות הנפש של הצבא הישראלי. אלא שדווקא הארסנל ה"הומניטרי" מעניק לחיילים הרשאה בלתי כתובה לכוון, לפגוע ולפצוע אנושות אזרחים חפים מפשע – שהרי לא מדובר לכאורה בכלי נשק של ממש. הסטריאוטיפ המיוחס לאויב הערבי תורם אף הוא לשימוש בנשק, שכן החשד, טען אלבר ממי, "מביא לידי התגוננות וההתגוננות לידי תוקפנות. המעבר קל ונוח".!

אולם הסרט של ריב אינו רק שיקוף ראליסטי־אלגורי של פניה העדכניים של המלחמה. הסרט עוסק במלחמה גם במונחים של זהות. המלחמה החדשה ממקמת משני צדי המתרס קבוצות של לוחמים יהודים: החייל היהודי מזה, והאקטיביסט היהודי מזה. המאבק הפנים־יהודי בין מי שנענה לציווי הלאומי ומי שאינו סר לתכתיביו, מגלם מלחמת אזרחים מן הסוג שלא אפיין עד כה את המאבק היהודי־פלסטיני. ההתגייסות היהודית למען השלום התבטאה בעיקר בפרקטיקות קצרות טווח, שהעבירו את נטל האחריות אל קובעי המדיניות וקברניטי הצבא, ואל ציבור האזרחים המשולהב שנתן למפלגות הימין את קולו. ההפגנות, המצעדים, העצומות ומאמרי העמדה יצאו אמנם בגלוי כנגד קבוצות יהודיות ספציפיות (מתנחלים ומזרחים), אך הן לא העזו לפרוץ את גבולות השייכות הקולקטיביים. המלחמה על בילעין הנכיחה דפוס חדש של מאבק, שלא הסתכם בהצהרות פוליטיות הפונות אל דעת הקהל היהודית. ההתנגדות שנוצרה בבילעין שחררה את הקונפליקט היהודי/ערבי מתבניות זהות דיכוטומיות. הברית שנרקמה במשך חודשים על פניו המצולקים של הכפר אינה ברית שמתקיימת על תנאי, כי אם המשגה מחודשת של זהות והזדהות.

מלחמת האזרחים שהשתוללה על גבעות בילעין היו ל"חרכת חזעה" החדשה. כמו החורבות שתיאר יזהר בעקבות מלחמת 48', גם החורבן העדכני ממוקם לאורך הגבולות הסהרוריים שהוליד הכיבוש הישראלי; אולם בניגוד לחשבון הנפש הפנימי שערך הגיבור של יזהר במהלך המלחמה ההיא, בבילעין מכתוב חשבון הנפש חציית קווים אקטיבית, המפצלת קבוצה דורית אחת לשני מחנות נצים: ימנים ושמאלנים, חיילים וסרבנים.

כדורי גומי, כדורי ספוג, רימוני גז ועוד, מייצגים בתודעה הציבורית את השמירה על "טוהר הנשק" ואת גדלות הנפש של הצבא הישראלי. אלא שדווקא הארסנל ה"הומניטרי" מעניק לחיילים הרשאה בלתי כתובה לכוון, לפגוע ולפצוע אנושות אזרחים חפים מפשע – שהרי לא מדובר לכאורה בכלי נשק של ממש.

על הגבעות של בילעין נאבקו זה בזה חיילים יהודים עם מפגינים יהודים. בין שתי הקבוצות התנהל קונפליקט אלים על הגדרת אופייה של החברה היהודית. במובן זה, בילעין מגלמת שבר המסרב ליישב במסגרת אחת מושגים כמו כיבוש ודמוקרטיה. יתכן כי השבר נוכח גם בלב ליבה של החברה הישראלית, ולא רק במסגרת הגבולות המוניציפליים של כפר פלסטיני אחד.

כך או כך, הפעולה הדרמטית שהתחוללה בבילעין היא רק שורה בהיסטוריה של מאבק ארוך שאינו עתיד להסתיים בקרוב. זהו מאבק עיקש על שינוי התודעה הישראלית ועל בנייה מחודשת של מושג האזרחות שהלך ונשחק בעשורים האחרונים, שכן "עם כובש אינו עם חופשי" כפי שנכתב באחד השלטים שנשאו המפגינים מדי שבוע.

ריב בחר לחתום את סרטו במהדורת חדשות שגרתית שפלט הרדיו של הטלנוויזיה בדרך מבילעין לתל־אביב. אם המאבק ביקש לכוון מזרח תיכון אחר, החדשות הנחיתו את האוטופיה על הקרקע הקשה של המציאות: "ראש הממשלה אריאל שרון נכנס למצב של קומה", דיווחה מגישת החדשות בקול מונוטוני. את התרדמת אליה שקע ראש הממשלה לשעבר המשיך תיאור יבש של חדשות היום האחרות: ארבעה טילי קסאם נורו על שדרות, נוסף אליהן ירי של פצצות מרגמה, בבית לחם פרצו כוחות צה"ל אל בית של מבוקש מן התנועה האסלאמית, אשה קשישה נהרגה שם בשוגג מירי כוחותינו, שתי מפגינות נהרגו במהלך תהלוכה שקיימו נשים ב... ועוד ועוד, עד לתחזית מזג האוויר. עולם כמנהגו נוהג, שקוע בתרדמה עיקשת, המסרבת להתבונן מחדש באשליית הנורמליות המעוותת שיצרה. הקולקטיב שהוקם בבילעין ביקש להציב את האתיקה הקהילתית מעל לחוק הריבוני של המדינה, אך שאיפה זאת נותרה, בינתיים, בחזקת פנטזיה בלתי ממומשת.

¹ ממי, אלבר (1994). הגזענות. כרמל: ירושלים. עמ' 83.

הפוליטיקה של הארכיאולוגיה הישראלית - סילואן כמקרה מבחן

יונתן מזרחי

◀ סילואן, צילום: יונתן מזרחי

הקדמה

בשנים האחרונות נדמה ששכונת ואדי חילוה בכפר הפלסטיני סילואן הפכה למקום הנחפר והנחקר ביותר בארץ. בשכונה אשר למרגלות הרכס הדרומי של הר הבית בירושלים עורכת רשות העתיקות, לאורך כל השנה ובמקביל, מספר חפירות ארכיאולוגיות – חלקן כבר יותר מעשור ללא הפסקה. בנוסף להן נפתחות בשכונה חפירות חדשות ומתחדשות חפירות ישנות. נראה שכל שטח פתוח שמאפשר חפירה ארכיאולוגית הופך מיד לכזה.

סילואן: ההיסטוריה של הארכיאולוגיה

ראשית הארכיאולוגיה בארץ ישראל/פלסטיין מוזהה עם חפירות המשלחת הבריטית בראשות קפטן צ'רלס וורן (Warren), שהגיע לירושלים ב־1867 על מנת לחקור את מקומו המדויק של בית המקדש. הממצא הידוע ביותר שחשף וורן נמצא בצפון הכפר הפלסטיני סילואן, בשכונת ואדי חילוה, ונקרא עד היום פיר וורן: מערכת בורות ותעלות שהיוו חלק ממפעל המים של העיר בתקופות הקדומות.

בסוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20, שנים ספורות לאחר חפירותיו של וורן, הגיעו לארץ משלחות נוספות של ארכיאולוגים בריטים וצרפתים, במטרה לחשוף עדויות ארכיאולוגיות לסיפור המקראי. את מאמצי חפירותיהם הם ריכזו בתלים המקראיים המרכזיים בארץ, כמו חצור, מגידו, לכיש, בית שאן, והשומרון. ירושלים היתה אחד המקומות החשובים ביותר לאותם החוקרים; הכפר הפלסטיני סילואן, שכבר אז זוהה כמיקומה של ירושלים המקראית, הפך למוקד העיקרי של חפירותיהם, כשמטרתן לחשוף ולהבין את ירושלים כעירו של דוד המלך וצאצאיו. החופרים הבולטים בסילואן אחרי וורן היו בליס (Bliss) ודיקי (Dickie), שחפרו שטחים נרחבים בקרבת בריכת השילוח ובקצה הדרומי של רכס סילואן (אזור הבוסתן היום) בשנות התשעים של המאה ה־19; פרקר (Parker), שחפר בחלק הצפוני של סילואן בתחילת המאה ה־20; וויל (Weill), שחפר בשנות העשרים של המאה ה־20 בשטח שקנה הברון רוטשילד בגדה המזרחית של רכס סילואן במיוחד למטרות חפירה ארכיאולוגית; אולברייט (Albright), ארכיאולוג אמריקאי שהיה בשנות העשרים והשלושים מראשי הארכיאולוגים בארץ וראה בחפירותיו כלי להוכחת אמיתות התנ"ך ואשר יצר את התשתית למחקר הארכיאולוגיה הישראלית; וקתלין קניון (Kenyon), ארכיאולוגית בריטית מהחשובות שבחוקרי

וחקרות ארץ ישראל, שעמדה בשנות השישים בראש משלחת בריטית לסילואן.

הישראלים באים

בשנות העשרים והשלושים של המאה ה־20, עם הקמת האוניברסיטה העברית והגעתם של חוקרים רבים מארצות אירופה לארץ ישראל/פלסטיין, החלה להתפתח כאן הארכיאולוגיה הישראלית. לצד חפירותיהם של הבריטים, האמריקאים והצרפתים, חפרו כאן גם ארכיאולוגים ציונים – כדוגמת פרופ' סוקניק, שחשף את בית הכנסת העתיק בבית אלפא, פרופ' בנימין מור, שחפר בבית שערים, ועוד. וכשם שהארכיאולוגים הנוצרים הגיעו מאירופה ומצפון אמריקה לחפור את הארץ מתוך ניסיון לאשש את האמונה הנוצרית, הארכיאולוגיה הישראלית התפתחה כחלק בלתי נפרד מהאידאולוגיה הציונית.

בשנות החמישים והשישים התמקד חלק גדול מהמחקר הארכיאולוגי בארץ בתולדות העם היהודי. חפירות שלא נעשו בתלים מקראיים נעשו באתרים בעלי קשר היסטורי לעם היהודי כדוגמת מצדה, מערות בר כוכבא וכדומה. מטרת החפירות היתה

לחזק את הקשר בין היהודים לארץ ישראל ואת תפיסת המשכיות בין חייהם של יהודים בשטחי ארץ ישראל בתקופות קדומות לבין חייהם של יהודים בישראל דהיום. בר כוכבא וקנאי מצדה הפכו לחלק בלתי נפרד מגיבורי מדינת ישראל, כאילו לא חלפו אלפיים שנה מימיהם ועד תקומתה. בשני העשורים הראשונים למדינת ישראל היה זה יגאל ידן אשר הוביל את המחקר הארכיאולוגי בארץ, בחפירת התל המקראי חצור ובחפירות מצדה. התעניינותם של ארכיאולוגים בתקופות אחרות היה מועט יחסית, ובתקופות המוסלמיות מועט במיוחד. מראשית הקמתם של החוגים לארכיאולוגיה באוניברסיטאות תפס החוג לארכיאולוגיה מקראית מקום מרכזי בס. עד היום עוסקים בתקופת המקרא רוב הקורסים בלימודי התואר הראשון בארכיאולוגיה באוניברסיטאות בארץ.

ב־1967, מאה שנה אחרי ראשית החפירות הארכיאולוגיות בסילואן, כבשה מדינת ישראל את הגדה המערבית ובתוכה גם את הכפר. החפירות הישראליות בשנות השבעים ברכס סילואן, שנערכו על־ידי האוניברסיטה העברית בניהול פרופ' יגאל שילה, עוררו עניין רב בארץ – כמו גם את זעמו של הציבור החרדי, שחשש מפגיעה בקברים יהודיים. כמו הרבה מהחפירות הארכיאולוגיות בארץ, היה ברור לכול עוד לפני תחילתן שמטרתן היא חקר עברה

המקראי של העיר. ירושלים בתקופת ממלכת יהודה נתפסה כעיר יהודית לכל דבר, וירושלים המקראית זוהתה כעירו של דוד המלך, גדול המנהיגים היהודים. סילוואן בתקופה העות'מנית, המוסלמית ואפילו הביזנטית או הרומית לא עניינה איש מהעוסקים במלאכה, שהרי לא היה באלה כדי לחזק את הקשר היהודי לירושלים. על כן קיימות בסילוואן עדויות ארכיאולוגיות רבות מתקופות המזוהות כמקראיות (תקופת מלכי יהודה והיישוב הכנעני, שמזוהה בתנ"ך כעיר היבוסית) – בעוד שעדויות להתפתחות העיר בתקופות מאוחרות יותר נותרו בשטח באופן חלקי ביותר. עדויות מהמאה הראשונה לפני הספירה עד המאה הראשונה לספירה, תקופה שבפי היהודים נקראת תקופת בית שני ואשר חשובה לנוצרים מכיוון שבמהלכה פעל ישו, מצאו החופרים בסילוואן ואף דאגו לשמרן. בריכת השילוח היא העדות הבולטת מתקופה זו. אולם את העדויות הרבות להתיישבות בירושלים בתקופה הביזנטית (מאות 4-7 לספירה) הסירו הארכיאולוגים. שרידי כנסיית השילוח הביזנטית היא אחד הממצאים הבולטים שנמצאו ואף שומרו בסילוואן, בעוד שממצאים אחרים תועדו בחלקם אך הועלמו מפני השטח. ממצאים מהתקופות המוסלמיות כמעט ולא תועדו, ועדויות לקשר של עמים אחרים לאזור בוטלו או שלא זכו להתייחסות.

היסטוריה אחרת

כאשר הגיעו ראשוני המוסלמים לירושלים במאה ה־7 לספירה, והשלטון המוסלמי הראשון בעיר, בית אומיה, ביסס את שליטתו באזור, נבנתה כיפת הסלע בהר הבית. בחפירות פרופ' בנימין מזר בכותל הדרומי של הר הבית נחשפו מספר מבנים גדולים ומרשימים המזוהים כארמונות או יחידות ממשל מהתקופה המוסלמית (השושלת האומאית). עדויות אלה על נוכחות מוסלמית בקצה הצפוני של הכפר סילוואן, יש בהן כדי להעיד על כך שאף בכפר עצמו המשיכו החיים, הבנייה והפיתוח. קשה לעלות על הדעת בנייה מפוארת וחשובה בהר הבית ובקרבתו, ואפס בנייה במרחק מטרים בודדים ממבנים אלו. חוקרים רבים מציינים שקשה להפריד בין סוף התקופה הביזנטית לתחילת התקופה המוסלמית, ובהחלט יתכן שחלק מהמבנים והממצאים המזוהים בסילוואן כביזנטיים הנם למעשה שרידים מראשית התקופה המוסלמית.

לאחר תקופת בית אומיה בירושלים, עלתה לשלטון במאה ה־8 השושלת העבאסית. לפי הדעה המקובלת במחקר, לא פיתח השלטון העבאסי את הארץ וכמעט ולא בנה בירושלים. נהוג לראות את הקמת העיר רמלה כמפעל הבנייה העיקרי וכמעט היחיד של

השושלת העבאסית בארץ; אולם בחפירות האחרונות שמתנהלות בסילוואן, מתחת למה שנקרא היום "חניון גבעתי", נחשפו מבנים המתוארכים לתקופה העבאסית (מאות 8-9). השכבה אשר נחשפה מתחת לשכבה העבאסית מזוהה כביזנטית מאוחרת או אומאית. גם בחפירות רשות העתיקות אשר נערכו בקרבת חפירותיה של קניון משנות השישים, נחשפו מבנים מהתקופה המוסלמית מהמאות ה־8-9 (השושלת העבאסית או הפאטימית), וכן מהתקופה העות'מנית (מאות 16-20). במהלך חפירות רשות העתיקות בבריכת השילוח, בקצה הדרומי של רכס סילוואן, נחשפה בריכה מטיוחת שתוארכה על־ידי החופרים לתקופה הממלוכית, כלומר למאות ה־13-16, תקופת השיא של ההתבססות המוסלמית בעיר. כך, על אף התעלמות הארכיאולוגים והמחיקה של ממצאים מתקופות לא מקראיות, ניתן להסיק בבירור מן הממצאים שנשמרו שהבנייה בסילוואן המשיכה גם בתקופות המוסלמיות, בזמן השושלות האומאית (מאות 7-8), העבאסית (מאות 8-9) הפאטימית (מאות 9-11) והממלוכית (מאות 13-16). הממצאים מעידים בבירור שהכפר מעולם לא ננטש, ושהבנייה והחיים בו המשיכו עד ימינו.

על אף החפירה המרובה שמטרתה לגלות את ההיסטוריה של תקופות מקראיות כמו תקופת דוד ושלמה, לאחר 140 שנה של מחקר בכפר לא הצליח איש להוכיח קיומה של עיר מתקופה זאת. דוד ושלמה מזוהים על־ידי רוב היהודים והישראלים כמלכים החזקים ביותר שהיו לעם היהודי. על־פי המסורת הגיעה ממלכת יהודה בזמנם לשיא כוחה ושטחה. העדר ממצא ארכיאולוגי מירושלים – עיר הבירה של ממלכתם, מטיל ספק רב בטענה שלפיה אכן היתה בימיהם ממלכה יהודית חזקה. לא יתכן שמלכים אדירים אשר שלטו בכל ארץ כנען, כולל עבר הירדן המזרחי ודרום סוריה של היום, לא בנו ולו מבנה מונומנטלי אחד בעיר בירתם. מלכים ככל מקום וזמן נהגו בראש ובראשונה לחזק את עיר בירתם ולבנות בה מבני ציבור, ארמונות וחומות לתפארת ממלכתם. אף על־פי כן, שם השכונה השתנה והיום קוראים לה רבים "עיר דוד". נדמה שיש בטרמינולוגיה הזו להעיד שלא הצורך להוכיח את התנ"ך או להפריכו עומדים לנגד המממנים של החפירות בסילוואן – אלא הרצון העז שלא לראות פלסטינים במקום.

שבווי הארכיאולוגיה

בשנות התשעים של המאה ה־20 החלה כניסה הדרגתית ונחושה של תושבים יהודים לכפר סילוואן. בראש המתנחלים בסילוואן עומדת עמותת "אלע"ד", ראשי התיבות של "אל עיר דוד". העמותה, אנשיה

וציבור תומכיה שמו להם למטרה לייחד את שכונת ואדי חילוה מתוך אמונה בארץ ישראל השלמה ובזיכרון ההיסטורי של המקום כעיר דוד. בשנות העשרים של המאה ה־20 חיו בסילוואן יהודים תימנים – קבוצה מקופחת ומוקצה בקרב היישוב היהודי בארץ, שלא התאימה לא לתפיסת היהודי החדש של הציונות האירופית ולא לדמות היהודי שראו לפנייהם הספרדים תושבי היישוב הישן. היתה זו דווקא הדרתם מן היהדות שבעטיה חיו היהודים התימנים בכפר הפלסטיני העני ולא בקרב חלוצי העלייה או תושבי היישוב הישן; אף על־פי כן, מפלטם של היהודים התימנים בכפר הפלסטיני מהווה עבור עמותת אלע"ד ביסוס נוסף ליהדותו של הכפר.

בראשית שנות התשעים החלה העמותה לפנות מהכפר פלסטינים ולשכן במקומם יהודים, בכל הדרכים הידועות: רכישת בתים ופינוי תושביהם, שימוש בחוק תוך התעלמות ממרקם החיים והתרבות המקומית, שימוש בדרכים לא חוקיות או הגבלות בחוסר חוקיות, ומעט מאוד בחינה מוסרית של פינוי/גירוש הפלסטינים. לצורך חיזוק הלגיטימציה של מעשיה, רתמה או גייסה העמותה לטובתה את הארכיאולוגיה. לאחר שהוחלט שדוד המלך ישב בסילוואן ושמו של הכפר שונה בהתאם, כל שנותר הוא להצביע על עדויות ארכיאולוגיות המחזקות ומוכיחות את זכויותיהם ההיסטוריות של יהודים במקום. למרות שעד שנות התשעים נחפר ונחקר הכפר סילוואן יותר מכל מקום אחר בארץ, ואולי בעולם, עם כניסת עמותת אלע"ד לכפר החלה תנופת חפירות מחודשת בכל מקום אפשרי. כמעט כל שטח פתוח, או כל שטח שהעמותה ומדינת ישראל הצליחו לנכס לעצמן, הופך לשטח חפירת ארכיאולוגיות. בשם הארכיאולוגיה משנים תוואים של כבישים, נסגרות מדרכות, נחסמים גני ילדים, מפנים תושבים מבתיהם; כמעט כל בית בשכונת ואדי חילוה נמצא תחת איום הריסה או גירוש יושביו; הגישה לגני הילדים ולמסגד שבקרבת בריכת השילוח כמעט וחסומה כליל; והמדרכות לאורך כל המדרון צרות, פרוצות לכביש ולא ראויות להולכי רגל – ובטח שלא לילדים. בשם הארכיאולוגיה מונעים המשך בנייה עבור האוכלוסייה הפלסטינית, הורסים בתים ומתכננים הריסות נוספות.

מובן שבהעדר תמיכתן של הרשויות היה פרויקט שכזה מעבר לכוחותיה של עמותה אחת. במקרה של סילוואן, חברו יחד מדינת ישראל, עמותת אלע"ד, רשות הטבע והגנים, רשות העתיקות, וחברות עירוניות וממשלתיות על מנת להפוך את הכפר לאתר ארכיאולוגי. בעזרת החוק הישראלי הוכרזה שכונת ואדי חילוה כגן לאומי, וכך הפכו תושביו בני ערובה של רשות הטבע והגנים. בעקבות שינוי מעמדו של הכפר יכולה מדינת ישראל, באמצעות

רשות הטבע והגנים, למנוע לא רק כל פיתוח או בנייה בשטח – אלא אף כניסת בעלי חיים אליו או שתילת צמחים בו ללא אישור. לצורך זה מעסיקה הרשות מפקח מיוחד לשכונה. כך הפכו תושבי כפר סילוואן לשבווי הארכיאולוגיה. התושבים המוסלמים בכפר אינם חלק מהתכנון או הפיתוח של כפרם. אין להם זכות להתנגד לנעשה בו, לשנות אותו ולהשתתף בניהולו, ואלה שבידם הכח לכך לא מתחשבים בצורכיהם. מדינת ישראל על שלוחותיה מזהה את התושבים כ"גורם מפריע" לארכיאולוגים, וכך נדחקות רגליהם – בחסות הארכיאולוגיה – לטובת ההתנחלות היהודית בסילוואן.

מאשה זוסמן, ללא כותרת, 2005, טכניקה מעורבת על עץ

אוהד מטלון, שרון ורועי,
קריית מלאכי, 2005

אוהד מטלון, ללא כותרת, 2007

אַבֿתהאַנ' זיִד אלכילאַני, ללא כותרת, 2007, אקריליק על עץ שרוף

אֲבֹתֵהָאֲנִי זִיד אֶלְכִילֵאֲנִי, לֵלֵא כּוֹתֵרֵת, 2007, אַקְרִילִיק עַל עֵץ שְׂרוּף בְּגַחְלִים

אֲבֹתֵהָאֲנִי זִיד אֶלְכִילֵאֲנִי, רִימוֹנִים, 2007, שֶׁמֶן וַאֲקְרִילִיק עַל עֵץ שְׂרוּף ◀

בלי הגרלה

זה היה המסע הראשון שלך, להכיר
 את התעלומות הקטנות שמציעה לך הדרך,
 טפין טפין, בצדדים. לא היה לזה שום קשר לאמונה.
 שאיתי אותך, כמו ששואלים ילדים, לודא,
 על אותו הרכיב הנצלם, חלק מכל מחשבה מתעוררת,
 זה שנגרע מתוך החמר, ומתנסח בקלות במלים שקופות.
 שכחתי את הדרך הפחות ביותר, הפנים הזרות, קרבות מזמנים שלך.
 אתה מסכן בשאתה אחראי על סודות גדולים, לבדך. הם מתפתלים
 בך כמו איברים בכאב, מדפקים על הדלת האחורית של התודעה.
 ההפסד מרשים. כמה צמוס ורבי-רשם המצעד שבו הוא מהלך.

נוית בראל / שיר

0 0749000041 5
דאנאקוד 749-41 תחיר מרבי 60ש